

У К Р А Ї Н С Ь К И Й Тиждень

№ 52 (476) 28.12.2016 р. – 13.01.2017 р.

www.tyzhden.ua

Ніколя Тензер
про безпеку
Європи

Чи буде гарячою зима
на фронті

Якими є пріоритети
держбюджету-2017

Про стару та нову красу
в мистецтві

НОВІ ЗОРІ УКРАЇНИ

The
Economist

Featuring selected content
from The Economist

ISSN 1996-1561

9 771996 156002

Вже у продажу

The
Economist

Садік Хан Лондон після Brexit **Мартін Соррелл** Час думати про далеке майбутнє **Джастін Трюдо** Канада у 150. **Сьюзен Войджицкі** Що ми дивитимемося **Юрій Мільнер** Дивовижна наука **Мустафа Джемільєв** Звільнити Крим

За ексклюзивною ліцензією

Тижде́нь

Світ у 2017

Український випуск

Можна передплатити за телефоном **067-407-10-96**
(з 9:00 до 18:00, оператор скине Ваш виклик і перетелефонує)
або на сайті tyzhden.ua

НА ЧАСІ

- 4 **Будьмо!**
Про новорічні очікування
- 7 **Едвард Лукас**
про відповідь Москві
- 8 **Уроки грудневого загострення**
Аналіз ситуації на фронті
- 10 **Бюджетні викриття**
Про поверхову та ґрунтовну критику головного кошторису країни
- 14 **Розчарування року**
Наскільки виправданою є героїзація полонених

ТЕМА НОМЕРА

- 16 **Справжні**
Кого варто назвати людьми року
- 18 **Атланти**
Вісім історій людей дії
- 25 **На волонтерських засадах**
Народні депутати про те, як довго волонтерам доведеться змінювати державу

СУСПІЛЬСТВО

- 26 **Повернення в мирне життя**
Якої реабілітації потребують ветерани АТО

СВІТ

- 28 **Додати в друзі**
Про симпатиків України в Європі

- 30 **Ніколя Тензер: «Не варто вести переговори з Путіним»**
Французький політолог про Україну в контексті європейських проблем
- 33 **Аґнія Гріґас** про безпеку Балтії
- 34 **Попередження з минулого**
Пророцтво Стефана Цвайґа для нинішньої Європи
- 36 **Мовчанка**
Чого людей може навчити тиша
- 39 **Як норманське панування змінило Англію**

КУЛЬТУРА

- 42 **Деніел Белґрад:**
«Усі люди проживають своє життя крізь культуру»
Американський культуролог про спонтанність у мистецтві
- 45 **Тарас Лютий** про значення філософії
- 46 **Синдром князя Мишкіна**
Катерина Барабаш про швидкість змін у культурі

ЩОДЕННИКИ ОКУПАЦІЇ

- 48 **Трансформація**
Ключові слова, значення яких змінила війна
- 49 **Зроблено в «ДНР»**
Що таке «народні» банки та оператори стільникового зв'язку

P. S.

- 50 **ОНУХ** про надії на 2017-й

Тиждень

№ 52 (476) 29.12.2016 – 13.01.2017
Засновник ЕСЕМ Медіа ГмбХ
Видавець ТОВ «Український тиждень»
03067, Київ, вул. Машинобудівна, 37
Головний редактор Дмитро Крапивенко
Редакція Наталія Петринська,
Анна Корбут, Алла Лазарева,
Олександр Крамар, Ганна Трегуб,
Богдан Буткевич,
Станіслав Козлюк, Юрій Макаров,
Роман Малко, Ольга Ворожбит,
Андрій Голуб

Відділ передплати та роздрібної торгівлі
тел.: (067) 407-10-96
e-mail: peredplata@tyzhden.ua
Відділ реклами
тел.: (067) 407-10-89
e-mail: reklama@tyzhden.ua
Видається з 02 листопада 2007 року
Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації КВ № 18119-6919 ПР від 30.08.2011 р.
Адреса для листування 03067, Київ, а/с № 2
Адреса редакції 03067, Київ, вул. Машинобудівна, 37

e-mail: office@tyzhden.ua
тел.: (044) 351-13-00
Друк ТОВ «НОВИЙ ДРУК», Київ, вул. Магнітогорська, 1
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 1447 від 28.07.2003 р. № зам. 16-2865
Наклад 32 000
Номер підписано до друку 28.12.2016 р.
Виходить щоп'ятниці
Розповсюджується в роздрібній торгівлі та за передплатою
Передплатний індекс 99319
Ціна договірна

НА ЧАСІ

Будьмо!

Роман Малко

Кажуть, українці занадто багато святкують. Цілком можливо. Але чого б не посвятувати, коли є привід і натхнення. Врешті, відпочивати від важких трудів сам Бог велів. А на завершення, будьмо відвертими, не найлегшого, хоч і не найважчого за останню чверть століття року й поготів.

Що принесе нам наступний, 2017-й, годі здогадатися. Можливо, навіть якийсь чергове диво або й кілька. А може, ще більше проблем, ніж попередні. У будь-якому разі сумно не буде. Сумувати нам не дадуть ані брати зі Сходу (це там, де п'яні ведмеді та бурятські трактористи), ані брати із Заходу (ті, що постійно стурбовані). Та ми й самі собі не дамо. Бо де ж це бачено, щоб українці нудьгували (як не плачуть, то співають). Роботи непочатий край. Головне, що нарешті в нас є бюджет (низький уклін Петрові Олексійовичу та Володимирові Борисовичу: дотисли). Поганенький, звісно, але на будівництво доріг, кажуть, вистачить, на розбудову поліції також. У Космос цього разу не полетимо: бракує грошей. Але

ФОТО: УКРАЇНОРМ

кому здався той Космос, хай туди москалі летять. Бажано всі.

До речі, про росіян. Британський генерал, колишній заступник головнокомандувача військ НАТО в Європі генерал Річард Ширрефф під святкове олів'є вирішив полякати трохи світ і заодно українців третьою світовою війною. Росії, мовляв, цілком під силу за лічені дні захопити частину України та країни Балтії. І НАТО навряд чи буде здатне цьому перешкодити. Так то воно так, пане генерале, цілком можливо, що під силу, але є один нюанс. Якби все випиралося в НАТО чи в непередбачуваність кремлівських маніяків, світ уже збожеволів би. Але маємо ще в цьому житті, на щастя, і цілком ірраціональні речі, пояснень яким не існує. Яке, скажіть на милість, аналітичне агентство додумалося прорахувати можливість впливати на життя однієї шостої земної кулі мийного засобу «бояришнік»? А він може. Або як спрогнозувати, що п'яний герой «Новоросії» у відповідальний момент раптом не захоче закурити цигарку, сидючи на складі боєприпасів, призначених саме для початку несподіваного наступу на Україну? Неможливо. І таких непрогнозованих речей чимало.

МИ ЗВИКЛИ, ЩО В НАС ПЕРМАНЕНТНИЙ СТАН РЕФОРМУВАННЯ, КОЛИ СОЦІАЛЬНІ ЛІФТИ ПІДТЯГУЮТЬ НА ВЕРШИНИ ВЛАДИ ЦІКАВИХ ПЕРСОНАЖІВ. А ЦЕ ЗВИКЛИ СЛУХАТИ БАЙКИ ПРО МІНСЬКІ ДОМОВЛЕНОСТІ, У ЯКІ НІХТО НЕ ВІРИТЬ, АЛЕ ЗАСНУТИ БЕЗ НИХ УЖЕ НЕ МОЖЕ

Звісно, все це не надто тішить і трохи навіть неприємно. Тільки до неприємності цієї можна було б давно звикнути. І ми, власне, звикли. Звикли вслухатися в тишу, знаючи, що п'яні орки можуть у будь-який момент перемиря почати гатити з мінометів чи гармат. Звикли читати щоденні повідомлення про трюхсотих і двохсотих, а коли їх раптом немає, підозрювати, що від нас щось приховують. Звикли читати некрологи й постити фотки героїв, ув'язуватися у фейсбучні баталії й шерити зраду. Ми звикли читати новини й розуміти, що їм краще не вірити, особливо тим, що, мов лайно, течуть із-за поребрика. Звикли, що поліцейські постійно б'ють машини, а в магазинах щодня зростають цифри на цінниках, прокурори регулярно порушують якісь справи, невідомі у формі штурмують якісь офіси, суди відпускають підозрюваних у корупції, хабарах чи причетності до вбивств на Майдані, а соратників Януковича ніхто не садить і не ловить, зате чомусь постійно закривають добровольців. Звикли, що депутатів купують оптом, а іноді буває, що й уроздріб, від цього сиплються банкі, зростає долар і збільшується кількість готівки в таємних елітних схронах. Звикли, що Медведчук усім заправляє і немає на нього управи, як немає управи на Савченко, а також на «Інтер» та інші «чесні» ЗМІ. Ми звикли, що в нас перманентний стан реформування, у ре-

зультаті якого соціальні ліфти підтягують на вершини влади всіляких цікавих персонажів. Звикли, що наш президент — господар свого слова: схотів — дав, схотів — забрав (переважно забрав), а от його друзі постійно Петра Олексійовича за це підставляють і плетуть за спиною інтриги. Він міг би їх, звісно, позбутися, але кращих і надійніших професіоналів у цілому світі не знайти, тому він із ними й мучиться. А ще ми звикли слухати байки про мінські домовленості, у які ніхто не вірить, але заснути без них уже не може, і навчилися жити надією, що нам відчинять двері в Європу, куди зможемо їздити пити каву чи пиво на вихідні, бо нічого іншого за українську зарплату купити там не зможемо. Євро по 30 грн, дай Боже, щоб на білети вистачило. У принципі, ті двері нам насправді не дуже й потрібні, а кава і пиво тут теж є, просто хотілося б дочекатися, чим уся ця історія з беззисловою жуйкою закінчиться і хто кого перебреше.

Власне, ми багато до чого вже звикли, навіть до того, до чого нормальні люди звикати не повинні. Але в українців є хороша здатність бути непередбачуваними, і це їх рятує. Часом лівими, часом байдужими, а часом такими активними й жертвними, що на голову не налязуть. Усе залежить від настрою і від того, з якої ноги встали. А ще якого гостя чорти наднесуть — із півночі чи півдня. От цього разу знову наднесло зі сходу. Але чи вперше? Не такий він, врешті, й страшний. Його теж можна бити — було б натхнення. А воно таки є. Тому звички звичками, а коли треба, ми ого-го! Можливо, завдяки тим своїм розхлябаності та вмінню не брати близько до серця всілякі дурниці все ще топчемо ряст? І якогось раціонального пояснення цьому годі шукати. Немає. Інші народи з таким ставленням до життя вже давно відійшли б у небуття. Багато хто так і зробив. Українці нізащо.

Хоч як дивно це прозвучить, але наш корабель пливе. Досі. Попри все. Трохи не так, як хотілося б. Збивається з курсу, петляє. Часом надовго зависає на хвилях, виглядаючи по зорях шлях. Іноді зачерпує так багато води, що мандрівники в трюмах змушені панічно вичерпувати її капелюхами, бо, здається, корабель от-от потоне. Іноді є небезпека напоротися на риф чи айсберг або не встигнути вивернути поміж скелястих острівців. Хтось зі слабодухів у такий момент виймає іменний нагородний пістолет, аби стрілятися, і декому це навіть вдається. Але якась вища сила незрозуміло як в останній момент раптом вивертає кермо, розсіює туман, топить скелі, відвертає небезпеку — і страх та розпач знову перетворюються на надію. Принаймні цього разу стати кормом для риб не доведеться. А отже, ми рано чи пізно, можливо, таки догребемо до свого омріяного берега. Можливо, навіть живими та неушкодженими. І хоча насправді ніхто не знає, який має бути цей берег, але там точно буде добре й усього багато. А що шлях сповнений розчарувань та обломів, не біда. Так навіть краще, бо веселіше. Будьмо! ■

Спільна відповідь російській загрозі

Едвард Лукас

Понад 20 років західний істеблішмент нехтував застереженнями про російську загрозу. Сьогодні таке собою дозволяє мало хто.

Наприклад, Швеція, яка зазвичай у справах безпеки поводитися украй апатично, тепер відчайдушно намагається дати раду із загрозою, яку військові стратеги вважають реальною, ба навіть невідвратною. Сьогодні знову на порядку денному питання військового призову. Поновлюється експлуатація систем берегової ракетної оборони, зокрема пускових установок, які експонували в музеї військової техніки.

Росія переозброюється — і робить це так активно, що нам було б дуже непросто, якби ми мали обороняти прифронтові країни НАТО в разі воєнного нападу.

Кремль опанував нові методи війни: він застосовує пропаганду, кібератаку, економічний тиск і цільове хабарництво. Використання всіх цих прийомів дуже чітко простежувалось у країнах Східної Європи протягом щонайменше останнього десятиліття, якщо не доше. Тим часом Захід усі ці сигнали ігнорував.

Нині, коли цю зброю дислокують для використання проти нас, ми не можемо дати собі раду з реагуванням. Якби рік тому хтось сказав, що Росія нахабно втручатиметься у президентські вибори в США, тоді як американці відповідатимуть боязко і спантеличено, таку людину засміяли б. Але в реальності саме це й сталося.

Якщо судити з цифр, то Росія набагато слабша, ніж Захід. Проте Володівір Путін має деякі серйозні переваги, що цілком можуть виявитися визначальними. Він рішучий, готовий до економічних проблем, що можуть постати через його дії, не боїться порушувати правила й застосовувати силу. У нас цього немає. Його мета ні для кого не таємниця: він прагне замінити міжнародний безпековий порядок Європи, ґрунтований на правилах (який Росія вважає лицемірним і несправедливим), світом, де панували б двосторонні домовленості, а РФ господарювала б як велика держава.

Стратегія тут нехитра: поділяй і володарюй. Деякі країни треба винагороджувати (наприклад, Угорщину сьогодні, а Францію, можливо, наступного року). Тих, хто наважується протистояти, — карати. Наразі це стосується Грузії та України. Далі можуть бути Естонія чи Польща. Росія перемагатиме й надалі, доки ми не усвідомимо, у яку втрапили халепу. Нам слід готуватися до Європи після доби Північноатлантичного Альянсу.

Це буде непросто, але катастрофа нам іще не гарантована. Ми таки ще маємо все необхідне для

самооборони. Сукупний ВВП прифронтових держав Європи — скандинавських країн, балтійської трійці та Польщі — становить \$2,5 трлн, РФ — лише \$3,5 трлн.

Тим часом Росії доводиться утримувати військовий апарат як у наддержави з глобальними амбіціями. Прифронтовим країнам треба обороняти тільки себе.

Не забуваймо про Велику Британію — державу з ядерним арсеналом і дуже розвиненими службами розвідки та протидії кіберзлочинам. Слід пам'ятати і про таких союзників, як Канада (\$1,6 трлн ВВП) та Україна (\$340 млрд ВВП). У підсумку ми можемо перемогти Росію практично в будь-якому вимірі.

Але нам доведеться нарешті використовувати весь свій потенціал. Найбільше значення тут має фінансовий вимір. Ми не можемо завадити російським клептократам обкрадати їхній народ, але можемо створити перепони

МИ НЕ МОЖЕМО ЗАВАДИТИ РОСІЙСЬКИМ КЛЕПТОКРАТАМ ОБКРАДАТИ ЇХНІЙ НАРОД, АЛЕ МОЖЕМО СТВОРИТИ ПЕРЕПОНИ ВІДМИВАННЮ ГРОШЕЙ ЧЕРЕЗ НАШУ БАНКІВСЬКУ СИСТЕМУ

відмиванню грошей через нашу банківську систему. Нам під силу заморозувати й навіть вилучити активи осіб, які порушують права людини. Такі дії мають неабиякий потенціал стримування.

На масштабнішому рівні реально об'єднати зусилля різних державних органів та громадянського суспільства, яких стосується російська загроза. Наші банкіри, юристи й бухгалтери мають значно ретельніше приглядатися до клієнтів, яких обслуговують, а також до їхніх замовлень. Західні університети теж є вразливим місцем. Росія не шкодує грошей на втручання у громадське життя цільових країн через ЗМІ, аналітичні центри, політику й науку. Цілі в неї найрізноманітніші: від збору розвідданих до вибудовування власного впливу чи підривної діяльності. Радянський Союз теж цим займався, але ми тепер набагато менш обережні.

Потрібні чіткі механізми обміну інформацією про те, як РФ проникає і втручається в життя наших суспільств. Крім того, ми мусимо разом докласти зусиль до боротьби з російською загрозою.

Це завдання не є неможливим. Наші союзники із прифронтової смуги усвідомлюють російську загрозу набагато краще, ніж ми, і значно випереджають нас у справі протистояння їй. Нам варто спробувати до них прислухатися. ■

завжди, з боку бойовиків висунулася група, яка почала заходити у фланг опорному пункту 54-ї ОМБр.

Практично відразу було прийнято рішення знищити цю ДРГ, а також позбавити себе постійних провокацій із лісопосадки, яку контролювали бойовики. Під час здійснення цього маневру загинуло кілька українських вояків. Захопивши дві позиції противника, передова група 54-ї бригади не тільки зазнала потужних артилерійських обстрілів, а й відбила численні контратаки терористів. При цьому вдалося просунути ще далі й зрештою взяти повністю під свій контроль висоту 216,8. Але для встановлення повного вогневого контролю над згаданою територією ЗСУ доведеться брати й сусідню висоту 226,7, яка містить вже безпосередньо біля Кам'янки. До речі, приблизно за таким сценарієм російські війська захоплювали Логвинове. Тож, як бачимо, Світлодарська дуга — це концентрований вузол стратегічних інтересів як сил АТО, так і бойовиків.

Зрозуміло, що кожна зі сторін намагається максимально ефективно вирішити свої завдання, але ЗСУ, як бачимо, діють успішніше, зокрема завдяки грамотній розвідці та підготовці особового складу. Але один факт викликає занепокоєння, і про це **Тижню** на умовах анонімності повідомили бійці, що брали безпосередню участь у захопленні висоти 216,8. Йдеться про значну забюрократизованість командування, через яку українська артилерія не змогла вчасно прикрити штурмову групу 54-ї ОМБр. Адже на наказ «богам війни» довелося чекати кілька дорожочітних годин.

Відповідно до ситуації, яка склалася, можна очікувати, що бойові дії на цьому напрямку з різним ступенем інтенсивності триватимуть і далі. Щоб унеможливити себе від флангового удару із західного напрямку, тобто з Горлівки, у село Новолуганське було направлено 46-й батальйон Збройних сил «Донбас—Україна». Його бійці відмінно зарекомендували себе під час оборони Мар'їнки. До речі, Новолуганське раніше вважалось таким собі контрабандистським хабом, тож тепер ділкам доведеться підшукувати інше місце для ведення свого незаконного бізнесу.

Очевидно, основні бої на цьому напрямку лише розпочинаються, тож можна очікувати подальшого загострення ситуації, адже бойовики втратили чергову важливу висоту й неодмінно захочуть вирівняти своє становище.

Водночас дещо стихли бої під Горлівкою. Але періодично відбуваються зіткнення, переважно біля Гольмівського, Шумів, Зайцевого, Широкої Балки. Сили

АТО повністю зайняли селище Верхньоторецьке, змусивши бойовиків відступити до Червоного Партизана. Можна констатувати, що бої навколо Горлівки припинилися, але ймовірність їх відновлення дуже висока.

На карті АТО є лише одне місце, де постійно тривають затяжні бої, — це Авдіївська промзона. Тут українські вояки вже практично рік успішно тримають оборону, не дозволяючи бойовикам зайняти цей стратегічний плацдарм. Бойові зіткнення різної інтенсивності відбуваються й неподалік села Кам'янка. Тут сили АТО не дозволяють терористам завдати флангового удару по угрупованню в Авдіївці.

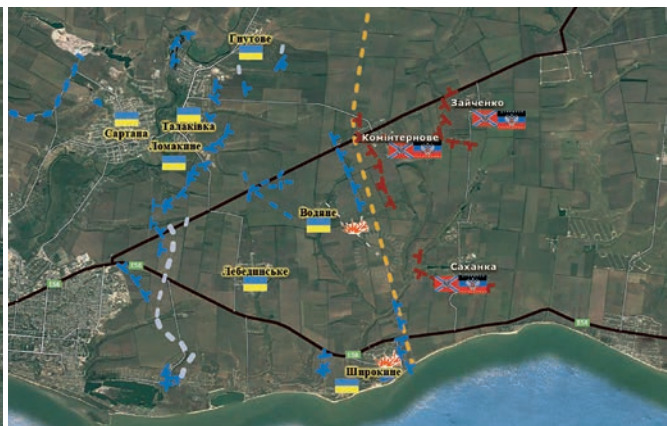
Дещо стихли бої навколо шахти «Бутівка» та «Зеніту», натомість бойовики взяли до систематичних обстрілів сіл Опитне, Водяне та багатостраждальних Пісків. Але підрозділи ЗСУ тут створили досить ефективну лінію оборони, тож навряд чи бойовики наважаться на прямий удар. На Маріупольському напрямку ситуація дещо стабілізувалася, бойовики знизили рівень артилерійських обстрілів, особливо Красногорівки та Мар'їнки. Також необхідно зазначити, що сили АТО практично оточили місто Докучаєвськ, зайнявши всі стратегічні висоти навколо нього. Цей факт призвів до великої паніки в лавах бойовиків. Але поки що ЗСУ не виявляють особливої активності.

ТЕРОРИСТИ НАМАГАЮТЬСЯ ВЗЯТИ ІНІЦІАТИВУ У СВОЇ РУКИ, АЛЕ УКРАЇНСЬКІ ВІЙСЬКОВІ ВІДБИВАЮТЬ УСІ АТАКИ, ЗАВДАЮЧИ ХОЧ, НА ПЕРШИЙ ПОГЛЯД, І НЕЗНАЧНИХ, АЛЕ ДОШКУЛЬНИХ ПОРАЗОК

Біля селища Широкине трапляються спорадичні спалахи активності терористів, але українські військові досить активно та ефективно їм протидіють. Проте зростає активність диверсійно-розвідувальних груп противника в районі населених пунктів Пікузи (колишне Комінтернове), Чермалик, Піщевик, Талаківка, Сарта. Події на Світлодарській дузі, безумовно, вплинуть на ситуацію по всій лінії зіткнення. Як бачимо, бойові сутички виникають у різних місцях фронту, терористи намагаються взяти ініціативу у свої руки, але українські військові відбивають усі атаки, завдаючи хоч, на перший погляд, і незначних, але дошкульних поразок. Можна з великою ймовірністю сказати, що зима 2017 року буде спекотною, і не тільки на Світлодарській дузі. ■

Авдіївський напрямок

Маріупольський напрямок

Бюджетні викриття

Олександр Крамар

Про що може розповісти аналіз держбюджету та політичних баталій навколо нього

Бюджетна епопея, що завершилася черговим нічним ухваленням головного кошторису країни під ранок 21 грудня, супроводжувалася потужною інформаційною війною прихильників та супротивників тих чи інших статей держбюджету. У громадян, які її спостерігали, могло сформуватися чимало стереотипних уявлень про особливості кошторису на наступний рік, що далекі від реальної картини.

З одного боку, документ демонізувався як такий, що покликаний лише забезпечити апетити учасників процесу, які за своє голосування мають отримати преференції, або перерозподілити суспільне багатство на користь олігархів. Насправді ж хоча в держбюджеті й чимало лобістських статей, які були використані, аби зібрати необхідні для його ухвалення голоси, однак заяви, що «він на 80% служить олігархам», явно дезінформували. Реальні аргументи та вказівки на конкретні лобістські статті межували зі свідомим нагнітанням і навіть підміною понять. З другого боку, не лише лобісти, а й критики тих чи інших статей кошторису керувалися переважно власними політичними інтересами або прагненням завдати шкоди опонентам, не зупиняючись навіть тоді, коли це об'єктивно суперечило інтересам загальнонаціональним. Водночас низка реальних проблем держбюджету, які мають негативний вплив на інтереси країни, лишилася за кадром.

ОСНОВНІ РИСИ

Важливою перевагою бюджету на наступний рік є те, що хоч і повільними темпами, однак передбачається подальший рух до зменшення дефіциту й залежності від запозичень, особливо зовнішніх. Так, доходи держбюджету-2017 порівняно з 2016-м мають збільшитися на 18,7% (із 607,8 млрд грн до 721,4 млрд грн), а видатки — лише на 16% (із 681,3 млрд грн до 790,4 млрд грн). Зовнішні запозичення планується обмежити еквівалентом 86,9 млрд грн проти 119,55 млрд у 2016-му. Враховуючи девальвацію гривні за цей час, ідеться про дуже серйозний крок — більш як півторазове зменшення зовнішніх запозичень. При цьому виплати за зовнішніми боргами, навпаки, зростуть із 13,9 млрд грн у 2016-му до 30,9 млрд грн у 2017-му.

Попри критику за антисоціальність, пріоритетом бюджетного фінансування все ж таки лишилися саме соціальні статті. Зокрема, видатки по лінії Мінсоцполітики та субвенції з держбюджету місцевим кошторисам на фінансування соціальних програм (субсидії, виплати

на дитину тощо) збільшаться з 246,2 млрд грн до 266,5 млрд грн. Зростання цих видатків буде вдвічі меншим, аніж усього держбюджету, тільки завдяки тому, що деякі великі статті мають залишитися на торішньому рівні або навіть знизитися внаслідок ефекту від різкого підвищення мінімалки та заробітних плат працівників державного сектору. Наприклад, дотацію ПФ планується зменшити зі 143 млрд грн до 141,3 млрд грн, а видатки на субсидії на послуги ЖКГ лишити на рівні 47,1 млрд грн, попри те що тарифи у 2017-му будуть значно вищими, ніж у 2016-му (до нинішнього рівня вони зросли лише з травня — липня). Видатки на освіту сягнуть 85 млрд грн (на 19,9% більше, ніж 2016-го), на охорону здоров'я — до 72,9 млрд грн (на 29% більше). Сукупно на соціальну підтримку, освіту та медицину має бути

Дотацію Пенсійного фонду планується зменшити із **143 млрд грн до 141,3 млрд грн**, а видатки на субсидії на послуги ЖКГ лишити на рівні **47,1 млрд грн**

витрачено 424,4 млрд грн — більшу частину державного бюджету.

Найрельєфніше наступного року зросте фінансування структур, які в теорії повинні забезпечити справедливе судочинство та розслідування корупційних справ: судів та прокуратури — з 9,2 млрд грн до 15,2 млрд грн, нових антикорупційних органів — із менш як 1 млрд грн до 2,1 млрд грн. Зокрема, Національне антикорупційне бюро України (НАБУ) має отримати 773,6 млн грн, Державне бюро розслідувань (ДБР) — 640,9 млн грн, Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК) — 605,3 млн грн, Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів — ще 40 млн грн.

Таким чином, сукупно на ці структури плануються видатки в сумі 17,3 млрд грн. Для порівняння: попри в рази меншу кількість працівників, це значно більше, ніж 2017-го передбачається видатків на всю Нацполіцію (16,7 млрд грн). Таке масштабне їх фінансування є наслідком ухвалених торік законодавчих змін, спрямованих на різке підвищення оплати праці суддів і прокурорів та створення нових антикорупційних органів. Однак високим лишається ризик, що через фрагментарність і зорієнтованість переважно на виконання взятих зобов'язань перед закордонними партнерами

ухвалені реформи не дадуть очікуваного результату й обмежаться подальшим процесом імітації та взаємопоборення, однак уже за значно вищу ціну.

ЦІНА МАЄ ЗНАЧЕННЯ

Прагнучи завдати удару по політичних опонентах, ті чи інші політики в процесі бюджетних баталій не гребували тактикою «випаленої землі»: готові були поставити під загрозу реальні національні інтереси країни, якщо це було необхідно для того, щоб зашкодити або не дати можливості опоненту поліпшити своє становище. Ми зупинимось на кількох таких найяскравіших проявах.

Зокрема, типовим прикладом було обґрунтування «олігархічності» та «антинародності» бюджету на прикладі зниження ренти з видобутку нафти (із 45% до 29% із покладів завглибшки до 5 км і з 21% до 14% із покладів завглибшки понад 5 км). Мовляв, підняття ренти могло б допомогти спрямувати більше коштів до бюджету та розширити фінансування соціальних статей. Однак навряд чи це було б державницьким рішенням.

Вичерпання старих родовищ потребує суттєвіших інвестицій і підвищує собівартість видобутку енергоносія. Як наслідок — на тлі більш як двократного падіння світових цін на нафту її видобуток в Україні обвалився з 2,2 млн т у 2013-му до 1,6 млн т у 2016-му. Причому темпи падіння стрімко пришвидшувалися: лише за 2016-й можна говорити про невидобуток Україною навіть у нинішніх цінах на нафту приблизно на 2 млрд грн порівняно з видобутком у 2015-му та 6 млрд грн у 2013-му.

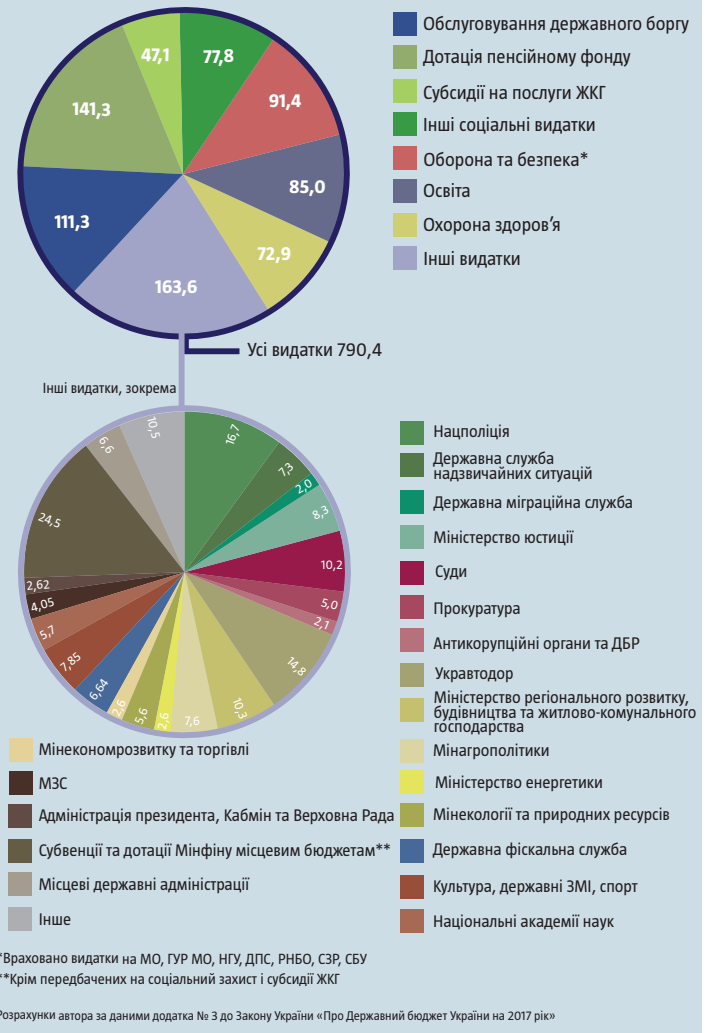
Основний аргумент критиків підвищення ренти: найбільшим вигодоотримувачем стане Укрнафта — підконтрольна державі акціонерна компанія, де блокуючий пакет акцій належить структурам Коломойського. Проте боротися з монопольними позиціями олігарха в нафтовому бізнесі точно не можна ціною знищення компанії, контрольний пакет акцій якої все ж належить державі, а тим більше попутно вбиваючи нафтовидобуток у країні. Адже катастрофічні наслідки високої (причому вищої, аніж у більшості інших країн Європи) ренти на видобуток чорного золота помітні неозброєним оком: 2008-го в Україні її видобували 3,2 млн т, а 2016-го, як уже зазначалося, — лише 1,6 млн т.

Можна, звісно, було б і далі утримувати високу ренту та спрямовувати до бюджету додатково по 1–1,5 млрд грн ще кілька років, однак у підсумку знищити внутрішній видобуток узагалі або обвалити його до символічних обсягів. За нинішньої ситуації в секторі це було б дорізнанням курей, які несуть золоті яйця. Навіть із погляду наповнення бюджету краще мати 15–30% ренти з більшого обсягу, ніж 45% із його дедаль менших залишків.

Ще однією лінією критики бюджетних пріоритетів за логікою «випаленої землі» стали звинувачення в побудові «поліцейської держави» чи надання переваги фінансуванню поліції в умовах недофінансування армії.

Куди скільки

Структура видатків держбюджету на 2017 рік, млрд грн

До ситуації в МВС останнім часом справді виникає чимало запитань, а існування в нинішньому вигляді та фінансування цього одного з найбільших розпорядників бюджетних коштів забезпечуються ключовою роллю міністра Авакова в архітектурі теперішньої влади, зокрема в стабільності парламентської коаліції. З цієї причини саме атакам на нього відводять першочергове значення усі охочі спровокувати дострокові вибори через конфлікт у владному конгломераті.

Однак питання, чи має бути платою за це подальша деградація через недостатнє фінансування Нацполіції, Нацгвардії, Державної прикордонної служби, ДСНС (а всі згадані відомства входять до складу МВС), залишається без відповіді. Адже видатки на МВС здаються такими великими лише через громіздку та не зовсім логічну конструкцію відомства.

У 2017 році вони закладені на рівні 48,4 млрд грн проти 64,1 млрд грн на Міноборони. При цьому, по-перше, зростають значно

повільніше, ніж загалом держбюджету. А подруге, у складі бюджету МВС 9,9 млрд грн — це видатки на Нацгвардію, ще 7,1 млрд грн — на Державну прикордонну службу. Тобто ті відомства, які принаймні не менш активно, ніж Міністерство оборони, беруть участь у стримуванні російської агресії. Їх фінансування зростає на 10%.

Ще 7,3 млрд грн заплановано на Державну службу з надзвичайних ситуацій, і ці збільшені майже на третину видатки забезпечать основну частину приросту бюджету МВС у 2017 році. До речі, не останньою чергою завдяки пролобійованій в обмін на підтримку кошторису Радикальної партії Ляшка закупівлі в близького до них виробника пожежних машин.

Залишається 24,1 млрд грн, із яких тільки дві третини (16,7 млрд грн) мають бути витрачені на Нацполіцію, що навіть менше, ніж у бюджеті на 2016-й (16,8 млрд грн). А це свідчить про те, що бюджет МВС і бюджет поліції — зовсім різні речі. Остання обійдеться країні наступного року лише в 2,1% видатків держбюджету, або менш як у 0,7% навіть офіційного ВВП. Якщо цю суму розкидати порівну на кожного дорослого українця, то вийде, що вся поліція (не тільки патрульна) обходиться їм у трохи більше ніж 40 грн на місяць.

КЕРІВНИЦТВО ДЕРЖАВИ АКТИВНО МАНІПУЛЮЄ ЦИФРАМИ ПРО ВИДАТКИ НА НАЦІОНАЛЬНУ БЕЗПЕКУ ТА ОБОРОНУ, ВКЛЮЧАЮЧИ ТУДИ ВСІ СИЛОВІ СТРУКТУРИ Й ПРАВООХОРОННІ ОРГАНИ

(НЕ)ПОТРІБНІ ЗМІНИ

Представникам місцевої влади не сподобалося, що на них покладають фінансування дедалі більшої кількості обов'язків, які донедавна покривалися з держбюджету. І з погляду лобювання власних інтересів та навіть інтересів очолюваних ними громад це можна, звісно, зрозуміти. Однак хто казав, що фінансова децентралізація — то збільшення надходжень до місцевих бюджетів за збереження видатків і далі з центрального? Так бути не може.

Зокрема, за даними Мініфіну, надходження до загального фонду місцевих бюджетів лише за 11 місяців 2016-го порівняно з 2015-м збільшилися на 49,6%. У 2017-му власні надходження місцевих бюджетів, за прогнозами, також мають зростати значно швидше, ніж державного. Завдяки подвоєнню мінімальної зарплати місцеві скарбниці, у яких підвищена частка прив'язаних до її рівня податків (на доходи фізичних осіб та єдиного податку із спрощенців), отримують більший приріст надходжень.

Особливо це стосується містечок та невеликих міст, де середня заробітна плата була не надто більшою за мінімальну й у 2016 році, а значну частку бази оподаткування становили виплати за єдиною тарифною сіткою тим, хто працює на державу. Адже там різке підвищення першого тарифного розряду й особливо мінімалки (із січня 2017-го вона збільшиться у 2,32 раза про-

ти січня 2016-го) матиме значний вплив на зростання дохідної частини бюджету.

Суть децентралізації в усіх країнах полягає в тому, що права невід'ємні від обов'язків. І передача дедалі більших повноважень та витрат на місця разом зі збільшенням доходів місцевих бюджетів — це якраз шлях до реальної, хоч і болісної децентралізації. Адже в кінцевому підсумку все мають вирішувати саме місцеві органи влади (окрім того, що не може бути вирішене без участі влади вищого рівня). А відповідно й фінансувати.

У цьому процесі не буде й не може бути лише переможців. Менш успішні громади програватимуть і матимуть дедалі більші труднощі з фінансуванням своїх видатків, інші, навпаки, виграють, ще чимало залишиться приблизно в тому самому стані. **Тиждень** уже не раз писав, що за нинішньої податкової бази та нерівномірності економічного розвитку країни децентралізація загрожує різким погіршенням ситуації з фінансуванням видатків у більшості громад.

Однак це точно не свідчить про необхідність збереження конструкції в недоторканному вигляді, адже вона не стимулює розвитку й інфантилізує місцеву владу. Саме звідси низький інтерес громадян до місцевих виборів та діяльності органів влади в громадах і водночас безпідставно завищений до загальнонаціональних.

Хоча має бути навпаки, адже основний спосіб вирішення проблем країни полягає в підвищенні якості управління, керівних кадрів (абсолютна більшість яких на місцях) та їхніх рішень. А не в збільшенні дотаційного фінансування згори за нинішньої неефективної системи управління. Хоча б тому, що цьому додатковому фінансуванню немає звідки взятися, окрім як через підвищення якості управління, передусім на місцях.

Явна перевага місцевих органів влади полягає в тому, щоб визначити місцеві пріоритети, рухатися до життя відповідно до доходів і бути зацікавленими в їх збільшенні. У цьому контексті критика популістською опозицією та несприйняття місцевими елітами логіки децентралізації є хоч і зрозумілою із зазначених вище причин, однак має чітко виражену реакційність щодо реформування відносин між центром та громадами.

Можуть бути іншими принципи перерозподілу відповідальності та доходів між центром і місцевими органами влади або їхній темп, однак аж ніяк не сама логіка «більше прав та доходів — більше обов'язків і видатків, менше обов'язків та видатків — менше прав і доходів». Це вимагає від опозиційних сил та місцевих еліт не опиратися на реформування системи міжбюджетних відносин, а висувати коригуючі пропозиції щодо окремих аспектів. Натомість зараз помітні переважно «дубові» потуги з мобілізації суспільної думки проти децентралізації та адмінреформи, як і проти інших реформ.

НЕДОФІНАНСОВАНІ ПРІОРИТЕТИ

Зі свого боку, керівництво держави активно маніпулює цифрами про видатки на національну

безпеку та оборону, включаючи туди всі силові структури й правоохоронні органи. У результаті виходять чималі цифри, які мають як продемонструвати увагу влади до цього важливого в умовах російської агресії сектору, так і обґрунтувати наявність проблем у країні. Зокрема, секретар РНБО Олександр Турчинов нещодавно заявив про 5,9% ВВП, які нібито заплановано на безпеку та оборону у 2017 році.

Але насправді, як свідчить аналіз структури держбюджету, за коректного обмеження видатків на оборону та нацбезпеку виходять значно скромніші цифри, які ледь перевищують мінімальні критерії НАТО та поступаються частці видатків на оборону навіть тих країн світу (включно з деякими в НАТО), які не ведуть війни.

Номінальний ВВП країни наступного року очікується на рівні 2,59 трлн грн. Тож якщо розглядати як військові лише видатки на Міноборони (МО) та його Головне управління розвідки (ГУР МО), то йдеться про 65,5 млрд грн (2,5% ВВП). Якщо ж урахувати й видатки на Нацгвардію, Державну прикордонну службу, РНБО, то цифра зростає до 82,6 млрд (3,2%), а разом із 7,2 млрд грн, що заплановані у 2017-му на СБУ та Службу зовнішньої розвідки, та 1, 6 млрд грн на держспецзв'язок і захист інформації видатки на безпеку та оборону загалом становитимуть 91,4 млрд грн, або 3,5% ВВП.

Однак тут треба мати на увазі високу тінізацію української економіки, тож ці видатки порівняно з реальним ВВП не набагато більший тягар для економіки, аніж прийнятий у НАТО поріг військових витрат у мирний (!) час на рівні 2% ВВП. Це свідчить, з одного боку, про вкрай недостатнє фінансування оборонного сектору в Україні в умовах, коли потрібно захищатися від російської агресії, а з другого — про відсутність реальних підстав для переведення стрілок щодо проблем у країні на «великі витрати на оборону та безпеку».

Крім того, серйозна проблема України полягає в тому, що в структурі видатків на національну безпеку та оборону й далі за залишковим принципом фінансується розвиток озброєнь та військової техніки. На цю статтю передбачено лише €200 млн (5,66 млрд грн із загального фонду) та ще 0,67 млрд грн зі спеціального фонду, який невідомо чи буде наповнено. Йдеться приблизно про 0,2% офіційного ВВП. Навіть сукупно з усіма іншими видатками на розвиток, які пов'язані з оновленням військової техніки та зброї, мова про набагато менш як 0,5% навіть офіційного ВВП.

Прем'єр-міністр Гройсман нещодавно похвалився збільшенням у 2017 році на третину (з 3 млрд грн до 4 млрд грн) видатків на МЗС. Однак їхня структура також викликає чимало запитань щодо здатності відомства ефективно виконувати завдання, які стоять перед ним в умовах російської агресії та необхідності підтримувати експорт українських товарів.

У нинішньому вигляді йдеться радше про збереження бутафорного муляжу, аніж ефективного відомства, здатного лобювати національні інтереси в усіх країнах української

дипломатичної присутності. Із 4,05 млрд грн, передбачених на МЗС наступного року, на оплату праці має бути спрямовано лише 249 млн грн, причому майже половину з них — на апарат міністерства в Україні (124 млн) і приблизно стільки само — на оплату праці співробітників усіх закордонних дипломатичних представництв.

Основна частина видатків МЗС не розписана. Але враховуючи, що йдеться про порівняно незначну за міжнародними мірками суму (близько \$140 млн), можна припустити, що ці кошти спрямовуються на матеріально-технічне забезпечення функціонування численних дипломатичних представництв (адже все, починаючи від комунальних послуг, у більшості країн перебування коштує значно дорожче, аніж в Україні), а також фінансування різноманітних заходів.

Натомість сукупна зарплата всіх працівників наших дипломатичних представництв становить близько \$400 тис. на місяць (до оподаткування), що явно недостатньою для мотивованої роботи на результат тієї кількості дипломатичних представництв, які має Україна. Важко ефективно відстоювати інтереси України у світі з таким фінансуванням.

Сукупно видатки на безпеку та оборону становитимуть **91,4 млрд грн, або 3,5% ВВП**

Це потребує кардинальної зміни підходів до розподілу видатків на зовнішню політику. Врешті, фіксація витрат на закордонні представництва в розмірі бодай 1% усе ще дуже незначного українського експорту дала б змогу підвищити понад удвічі їх загальне фінансування і в 10–20 разів видатки на оплату праці та заходи з просування не лише політичних, а й економічних інтересів України у світі. Таке навантаження не було б надто великим, особливо на тлі геополітичних викликів, залежності розвитку України від активного розширення зовнішніх ринків збуту вітчизняної продукції та необхідності збільшення впізнаваності України у світі.

Неоднозначна ситуація і з культурно-інформаційним фронтом протистояння російській експансії. Удвічі збільшено фінансування українського кіновиробництва (з 256 млн грн до 501,5 млн грн). Водночас річний обсяг фінансування всієї цієї важливої сфери лише кільканадцять мільйонів доларів усе ще вельми незначний навіть порівняно з іншими суміжними статтями держбюджету. Наприклад, це лише трохи більше, ніж видатки на Євробачення (450 млн грн). І водночас менше, ніж на «підтримку національних художніх колективів, концертних організацій та їхніх дирекцій, національних і державних церковних організацій» (527 млн грн), а також на національний театр (898 млн грн) або Національну суспільну телерадіокомпанію (970 млн грн). На Мінінформполітики, діяльність якого досі лишається таємницею, закладено 262 млн грн, що тільки вдвічі менше, ніж на все кіновиробництво. ■

Розчарування року

Ігор Лосєв

Чим небезпечна героїзація всіх без винятку полонених

Майже два роки Україна захоплювалася героїчною поведінкою в російському полоні Надії Савченко. Країна доклала величезних зусиль задля її звільнення. Партія «Батьківщина», президент, МЗС, парламент і громадянське суспільство не втомлювалися постійно порушувати питання про кремлівську бранку.

І нарешті сталося! Путіна «дотиснули», і він відпустив Савченко додому. Однак щойно вона ступила на рідну землю, з'явилися перші хмаринки на оптимістичному обрії. Публіка була дещо спантелечена дивними проявами в спілкуванні героїні з журналістами, що можна ще було списати на дивакуватість, цілком зрозумілу з огляду на майже два роки перебування в гостях у «старшого брата».

Суспільство було готове їй багато подарувати: і манери фельдфебеля (людина ж бо армійська), і очевидний брак освіти, і зовсім не могутній інтелект, і по-дитячому безпосереднє марнославство, і явно завищену самооцінку (заяви про претензії на президентство), і нездатність фільтрувати свої доволі сумнівні ідеї, перш ніж винести їх на суд громадськості. А ще імпульсивність, надмірну емоційність, залежність від своїх скороминущих настроїв, кумедну категоричність і т. ін., і т. ін., і т. ін. Українці сподівалися, що людина, яка гідно поводитиметься у російських казематах, внесе щирість і принциповість у геть нещирі й непринципову українську політику з її інтриганством, підкупністю й підлістю. На Надію поклали великі надії, натхненно її ідеалізуючи, приписуючи їй безліч чеснот. Однак героїня дуже швидко поблякла (і майже виключно завдяки власним зусиллям), хоча могла б залишатися шанованою людиною і потроху ставати авторитетним державним діячем. Утім, від неї почали лунати заяви дуже скандальні не тільки самі собою, а ще й тим (і насамперед тим!), що вони дивовижним чином збігалися з політичною і дипломатичною лінією Кремля.

Савченко стверджувала, що вони («ДНР» і «ЛНР») б'ються проти Порошенка, як учасники Майдану билися проти Януковича. Вона чомусь не побачила очевидних і дуже важливих відмінностей. Заколотники — колаборанти «ДНР» і «ЛНР» воюють російською зброєю, на російські гроші, під команду російських офіцерів, за участю регулярних російських військ, а нерідко й під прапором Російської Федерації, публічно декларуючи своє бажання приєднатися до неї. Звісно, з патріотичним українським Майданом це не має і не могло мати нічого спільного. Надія, окрім того, заявляє, що кремлівські маріонетки Захарченко і Плотницький — це такі собі поважні діячі, з котрими

можна мати справу за столом переговорів. Що із цих заяв випливало? А те, що ніякої російської агресії нібито немає, а йдеться про внутрішній український конфлікт, який можна залагодити в Донецьку й Луганську (без виведення російських військ, «котрих там немає»), а Російська Федерація і Путін тут узагалі ні до чого, бо вони, лише виходячи із суто «гуманістичних міркувань», надають послуги посередника й гаранта діалогу. Це те, що постійно проголошують господар Кремля, шеф МЗС РФ Лавров і представник РФ в ООН Чуркін. І що тепер в Україні озвучує Надія Савченко...

А українське суспільство стало заручником несамовитої популяризації цієї жінки. Так, ніхто не сперечається. Її, як і будь-якого українця, що потрапив у пазури Кремля, треба було рятувати. Але чи варто було відразу давати звання Героя України? Робити її депутатом парламенту, членом Парламентської асамблеї Ради Європи? Чи не забагато на її бідну слабку голову?

ПОЛОН НЕ ЗЛОЧИН. ТАКИМ ВІН УВАЖАВСЯ ЛИШЕ В ДЕЯКИХ СХІДНИХ ДЕСПОТІЯХ ТА СРСР. АЛЕ ЦЕ НЕ Є ПОДВИГОМ, ХОЧА, ЗВАЖАЮЧИ НА ОЦІНКИ ВІТЧИЗНЯНИХ ЗМІ, ОСТАННІМ ЧАСОМ ПОЧИНАЄШ ВІДЧУВАТИ ПРОТИЛЕЖНЕ

А урочиста зустріч відразу ж після повернення в Україну в Адміністрації президента... За що таке вшанування? За те, що потрапила в полон? Полон не злочин. Таким він уважався лише в деяких східних деспотіях та Радянському Союзі. Навіть у нацистській Німеччині своїх полонених не вважали зрадниками. Але полон не є подвигом, хоча, зважаючи на оцінки вітчизняних ЗМІ, останнім часом починаєш відчувати протилежне. З кожним випадком потрапляння українського військовослужбовця в полон до ворога треба конкретно розбиратися. Одна річ — вимушений полон. Давні римляни, народ-воїн, навчали своїх легіонерів: одного ворога перемагай, на двох нападай, від трьох захищайся, чотириєм здавайся. Проте добровільна здача в полон — це безумовний військовий злочин і порушення присяги. Тільки вичерпавши всі можливості спротиву, військовослужбовець може здаватися.

А в Україні від 2014 року полон чомусь апріорі вважається чимось мало не героїчним. Чи з'ясовують відповідні відомства, за яких обставин військовий опинився у полоні? Як там поведився, чи не був завербований спецслужбами супротивника, адже полонені — це ідеальна база для вербу-

Швидке згасання. Колишня героїня дедалі більше перетворюється на щось подібне до Наталії Вітренко. Напевне, з таким самим політичним підсумком.

вання агентури, було б наївно розраховувати, ніби ФСБ, ГРУ, Служба зовнішньої розвідки РФ такі не професійні, що нехтують цією чудовою можливістю. Є дані, що компетентні українські органи таки намагаються все те з'ясувати і з кожним, хто перебував у російському (казки Савченко про суверенітет «ДНР» і «ЛНР» не повторюватимемо) полоні, проводяться співбесіди і допити. Проте чомусь саме з Надією Савченко таких заходів, усупереч правилам, організовано не було. Не варто забувати, що ми робили свої висновки про героїню переважно із сюжетів московського телебачення, котре чомусь давало Надії змогу демонструвати великий тризуб на грудях і поведінку в стилі Георгія Дмитрова на Лейпцизькому процесі. Ні Сенцов, ні Кольченко, ні Карпюк, ні інші українські бранці такої можливості чомусь не мали... Понад те, українським полоненим (це реальні випадки) відрубували руки, якщо там були татування із тризубом.

Якщо подивитися, послухати й почитати вітчизняні ЗМІ, то може скластися враження, що головною метою української нації в цій війні є не забезпечення незалежності, суверенітету й територіальної цілісності України, а звільнення полонених. Так, з огляду на електорально-політичний піар це дуже важливо, бо йдеться про чутливий момент для багатьох громадян. Але це менш важливо, ніж перемога України у війні, бо для нас альтернативою перемоги можуть бути лише капітуляція і втрата державності. Згадаймо, що й країни традиційної демократії — США та Велика Брита-

нія — і в Першу, і в Другу світову війну питання полонених не ставили на перше місце, не намагалися їх визволити за рахунок принципових поступок супротивнику, не піддавалися на шантаж. І, до речі, звільнення та обмін полоненими під час бойових дій майже ніколи не практикувалися, це відбувалося вже після війни... Нині в Україні активно поширюється (зокрема, і стараннями екс-полоненого Савченко) провокативна ідея «рятувати полонених за будь-яку ціну», підтримувана багатьма ЗМІ та громадською думкою (під потужним медійним впливом), що може мати важкі наслідки для держави. Бо ціна ця виявиться надто високою. Героїзація полону загрожує зсередини деморалізувати і зруйнувати Збройні сили України.

Бо з огляду на особисте виживання здатися ворогу в полон є значно кращим варіантом, ніж жертвувати своїм єдиним безцінним життям. Однак якщо максима такої поведінки стане, за словами філософа Канта, «основною загального законодавства», себто так почнуть учиняти всі чи принаймні багато військовослужбовців, то ЗСУ розвалиться. Поза сумнівом, своїх полонених треба рятувати за найменшої нагоди, але не будь-якою ціною. І бажано, щоб серед захисників України було якомога менше охочих здаватися. Від цього залежить, чи вистоїть наша держава у війні. Адже не можна міняти полонених на Україну, на її свободу, бо то дуже нерівноцінний обмін. На щастя, у цій сфері поступово відбувається процес нормалізації та повернення до здорового глузду, що проявилось у справі полковника Без'язикова, українського військового розвідника, який за дивних обставин потрапив у російський полон, потім був звідти визволений і мав честь зустрітись із президентом Порошенком у цілком героїчному антуражі, сказати б, у стилі Савченко-2. Однак тепер з'ясувалося, що до потрапляння полковника в полон і його поведінки там є чимало запитань. До речі, не бракує їх і до того, як потрапила до росіян Надія Савченко... Нині триває ретельна перевірка щодо полковника Без'язикова.

Українське суспільство, що було зачароване Надією Савченко, нині з такою самою силою розчарується. Але звинувачувати українці можуть лише себе самих. Ніхто не змушував зрікатися здорової обережності, природної в умовах війни підозрливості, нормального скепсису. Наївно було розраховувати, що Путін відпустить свою бранку щиро й без якихось підступів. Згадаймо, як він відпустив олігарха Ходорковського і як той тепер обґрунтовує старанно й переконливо «російський» статус Криму. Мовляв, поцупили, але повертати не можна.

Не треба ліпити собі кумирів із неякісного матеріалу. Не слід захоплено кидатися на яскраві приманки, не з'ясувавши їхнього походження та «кредитної історії». Таких принад накидатимуть іще багато, найближчим часом в українському політикумі треба очікувати появи багатьох нових азефів і попів гапонів, хоч і давньотрадиційних не бракує. Колись римляни казали своїм лідерам: «Нехай консули будуть пильні!». Це добре й корисне побажання українському суспільству, що воює.

А колишня героїня дедалі більше перетворюється на щось подібне до Наталії Вітренко. Напевне, з таким самим політичним підсумком. ■

Люди року

Справжні

Дмитро Крапивенко

Українців подекуди називають нацією анархістів, натякаючи на те, що вони не спроможні створювати ефективні вертикально інтегровані структури та й взагалі схильні ненавидіти владу—будь-яку та будь-коли—й поєставати проти неї, руйнувати до безкінечності. Частково цей історичний міф має під собою підґрунтя, але не пояснює головного: жорсткій і, як це часто бувало, чужинській адміністрації у нас зазвичай протиставлялася самоорганізація, що нерідко виконувала ті функції, які в інших народів традиційно було покладено на державний апарат. Не копірситимемось у темряві століть—візьмемо сьогоднішнє. Від Майдану й донині різноманітні активісти зуміли замінити собою державу на дуже багатьох напрямках: від добробатів у перші місяці війни до спільнот на кшталт InformNapalm, яка веде інформаційну війну на три голови вище, аніж це до снаги Міністерству інформаційної політики.

Коли в нас сьогодні говорять про добровольців, волонтерів, просто небайдужих, то часом виникає ще один міф: ніби живе у нашому корупційному малокультурному болоті якийсь окремих ельфійський народ, здатний творити дива: рятувати людей, знаходити величезні гроші на сучасну техніку для фронту, дбати про знедолених, прибирати території, на які не ступає нога комунгоспів. Ми сповнені скепсису щодо самих себе: «Та наші люди хіба зможуть... У нас не той менталітет... Це ж Україна... До Європи нам ще...» А життя тим часом не стоїть на місці, і саме наші люди тримають фронт, зміцнюють тил, змушують громіздку державну машину рипіти іржавими коліщатами, але таки працювати на користь суспільства. І роблять це наші співвітчизники, без екстрасенсорних здібностей, дуже різні, зі своїми вадами і слабкостями, але з однією спільною рисою: вони дбають про майбутнє країни вже зараз, не чекаючи на поступові реформи, перезапуск політичної системи, оновлення парламенту, транші МВФ, розбудову нової судової гілки влади. Не чекають у принципі. Діють.

У кожної такої людини є ім'я і прізвище, але назвати всіх ми, на жаль, не в змозі, тож у цьому передноворічному числі журналу представляємо лише вісьмох, кожен із яких вартий десятка державних мужів. Їх не побачиш у традиційних рейтингах впливових постатей, вони не розбалувані нагородами й титулами, однак їхні справи говорять за себе: якщо вже й називати когось «людиною року», то саме цих звитязних, нерідко скромних громадян, що добровільно беруть на себе тягар відповідальності—без пафосних присяг і зайвого піару. Як-от польовий хірург Олександр Данилюк, що невпинно оперував лю-

дей під час оточення під Дебальцевим, а нині пішов працювати в МОЗ—рятувати медицину. Або Максим Попов, який самотужки створив «Книгу пам'яті полеглих за Україну», поки профільні міністерства збиралися з духом, щоб зробити такий необхідний для всієї країни ресурс. Чи бахмутська пенсіонерка Олександра Стародубцева, що опікується хлопчиком, який утратив батька на війні.

Влада не забуває пом'янути добрим словом волонтерів та активістів, часом навіть запрошує до своїх лав, хоча нерідко це більше скидається на спроби задушити в обіймах. Бо система не приймає чужаків. Складається дивна ситуація. З одного боку, небайдужі громадяни самотужки перекривають певні напрями роботи, і чиновники, здається, раді просто дистанціюватися від цих ініціатив, що не так уже й погано, аби не заважали. Із другого—діяльність активістів паралізує волю політиків до запровадження

**ВІД МАЙДАНУ Й ДОНІНИ РІЗНОМАНІТНІ АКТИВІСТИ
ЗУМІЛИ ЗАМІНИТИ СОБОЮ ДЕРЖАВУ НА ДУЖЕ БАГАТЬОХ
НАПРЯМКАХ: ВІД ДОБРОБАТІВ У ПЕРШІ МІСЯЦІ ВІЙНИ ДО
СПІЛЬНОТ НА КШТАЛТ INFORMNAPALM**

змін там, де їх починають утілювати самі громадяни. Так союзництво подекуди перетворюється на утриманство. Якщо 2014-го волонтери збирали для бійців усе, від бронжилетів до їжі, то тепер, коли першочергові потреби почало покривати Міністерство оборони, змінився лише вектор волонтерської праці: засоби зв'язку, автомобілі й запчастини до них, прилади нічного бачення тощо. Здається, йти на крок позаду—це просто-таки державна стратегія, ретельно підготовлена у просторах кабінетів, але публічно не презентована суспільству.

Виникає резонне запитання: чому всі люди справи не об'єднують в одну політичну силу й повноцінно не замінять собою владу, довіра до якої тана? По-перше, об'єднання всіх хороших проти всіх поганих—утопія. По-друге, на таку світлу ініціативу забракне грошей, а йти на поклін до олігархів—занапасти ідею. По-третє, в кожного, хто бачить плоди своєї діяльності, виникає сумнів: а чи не зменшиться мій особистий коефіцієнт корисної дії після того, як піду у владу? Але частково ці люди все-таки виходять на державний рівень, що можна вітати. Хочеться бачити в них антитіла, здатні подолати ті віруси, які блукають нашим організмом навіть після численних кровопускань. ■

Атланти

Підготували Андрій Голуб, Єлизавета Гончарова, Станіслав Козлюк, Роман Малко, Ярослав Тинченко

Тиждень зібрав кілька історій людей, які мають силу діяти й віру в майбутнє

Польовий хірург у міністерстві

Якщо йти за стереотипами, то в кабінеті чиновника українського міністерства мають бути портрет президента, щось позолочене, шикарне крісло. Робоче місце Олександра Данилюка в МОЗ не відповідає такому уявленню. У невеличкій кімнаті облаштовано два робочих місця. Стіл, стілець і комп'ютер у кожного. Місце Данилюка впізнати неважко. Уся стіна за його спиною завішана фотографіями та прапорами. З одного боку Майдан, з другого — війна на Донбасі, по центру прапор України з багатьма підписами. «Це прапор нашої медроти 128-ї бригади. Всі на ньому розписалися. Прапор «об'їздив» увесь фронт, хоча в оточенні в Дебальцевому не побував. Його випадково забули під час виїзду, — розповідає Данилюк. — Прапор, звісно, дуже оберігали, тому він неушкоджений. Трьох людей, які розписалися, на жаль, уже немає серед живих». На світлих люди та операції, які проводив Олександр на фронті. «Це моя найдовша операція в житті. Тривала 12 годин, але успішно закінчилася. Людина вже ходить», — розповідає, показуючи на одну зі світлих. «А це Вадим Свириденко, який утратив усі кінцівки. Один із найважчих поранених», — каже про іншу. Серед фотографій тільки одна не пов'язана з війною та Майданом: на ній гірський похід. «Гори — це моє хобі. Колись давно мріяв поїхати в Памір, але зараз хоч би викроїти час, щоб Карпати обходити. Все ж намагаємось з побратимами вибиратися».

Восени 2016-го Олександр погодився на пропозицію долучитися до нової команди МОЗ на чолі з Уляною Супрун. «Уляна переконала мене. Я дуже довго їй пояснював, чому «ні», а вона знайшла дуже ефективні аргументи, чому «так». Я казав, що не професіонал, не вмію, не можу, не маю і так далі. Вона відповіла: нами 25 років у медицині керували «професіонали». До чого довели? То, може, пора вам, молодим і незабрудненим, ставати до роботи? Тоді я замислився і зрозумів, що коли ми вже почали під час революції змінити в країні, то повинні бути відповідальними й надалі. Завдяки команді, всім, хто тут, я погодився. Ми вже три роки пліч-о-пліч, і це був основний аргумент», — розповідає Олександр. На запитання, чи не важко було змінити практичну хірургію на роботу в кабінеті, усміхається: «Я повністю не змінив. Досі практикую як хірург за сумісництвом. Це дозволено держчиновникам. Роботу в міністерстві не люблю. Однак розумію, що вона дуже важлива, оскільки завдяки їй уже є певні успіхи. Вони ще не глобальні, поки що ніхто не відчуває їх на собі, але прогрес уже є».

Як хірург Олександр двічі побував на фронті: спочатку з липня 2014-го по вересень 2015-го в лавах ЗСУ. Потім у серпні 2016-го на волонтерських засадах. За цей час устиг попрацювати на найгарячіших ділянках фронту: Станиця Луганська, Щастя, Авдіївка та, найвідоміший і найважчий епізод, у Дебальцевому під час боїв за місто в січні — лютому 2015-го. Тепер на столі перед Данилюком стоїть паперів — якісь документи з мініс-

терств. «Я перейшов із волонтерів, узяв відповідальність і пішов у центральний орган виконавчої влади. Звісно, легше все це робити на волонтерських засадах. Набагато легше, бо ти не обмежений бюрократією. Тут необхідно витратити багато часу, щоб провести документ, який, можливо, потім буде втілений у життя і, можливо, матиме наслідки. Це важко, але потрібно робити системно, тому залучення волонтерів в органи виконавчої влади важливе. Там вони можуть бути корисними державі, відчувати все це на собі й спробувати змінити. Сидіти у Facebook і клацати, що все це погано і все неправильно, було дуже комфортно. Коли я перейшов сюди, зрозумів, що це справді дуже важко і складно. Скільки це часу триватиме? Не знаю. Але є купка небайдужих — наша команда: усі ми перейшли або з фронту, або з волонтерів. Навіть ті, хто в цьому офісі сидить, прямо чи опосередковано пов'язані з війною», — розмірковує Данилюк про те, коли держава зможе якісно виконувати функції, які сьогодні лягли на плечі волонтерів.

Його обов'язки на новому місці роботи — координація та організація меддопомоги на фронті. А саме співпраця з Міноборони в питаннях, що пов'язані з меддопомогою, евакуацією та медзабезпеченням включно з аптечками військових та наданням медичної допомоги в силових структурах загалом. Окрім того, Данилюк опікується питаннями меддопомоги населенню прифронтових районів. «Цивільна медицина на фронті на тлі бойових дій і шаленого дефіциту ресурсів, як кадрових, так і матеріальних, просто в катастрофічному стані. Наше завдання — максимально, наскільки це можливо, забезпечувати, координувати, допомагати в роботі прифронтових лікарень, які мають наднавантаження й працюють у небезпечних умовах. Ми допомагаємо лікарям, медикам, добровольцям офіційно відряджатися в ці заклади охорони здоров'я і таким чином сприяти їм. Плюс робота з міжнародними організаціями й країнами-партнерами, щоб вони надавали в ці заклади свої донорські ресурси.

Там є прогрес, до речі. Деякі прифронтові лікарні на вигляд зараз уже кращі за київські. У них робляться ремонти, завозяться техніка, обладнання. Звісно, значною мірою завдяки волонтерам, але держава вже принаймні на ремонти виділяє кошти», — каже Данилюк і додає, що дефіцит кадрів у таких установах від 40% до 70%. Волонтери покривають 5–10% у різних закладах.

Найбільшим досягненням на новій роботі Олександр називає те, що з наступного року держава власним коштом забезпечуватиме військових сучасними аптечками та медзасобами за стандартами НАТО. Раніше такі засоби вже були на фронті, але лише зусиллями волонтерів, до того ж не покривали потреби на 100%. Щодо своєї роботи в міністерстві Данилюк намагається утримуватися від часових прогнозів.

«Часових обмежень не робив, але я реаліст. На жаль, в Україні за 25 років було 22 міністри. І я чудово розумію, що нас можуть «піти» у будь-який момент. Сидіти тут не самоціль. Тим паче я хірург, хочу оперувати. Але ми зараз будемо ту медицину, у яку самі готові будемо повернутися лікарями та пацієнтами». ■

Знайти можливість

Олександр Стеценко — інженер-протезист, директор ТОВ «Орто-тех-сервіс». Займається протезуванням 25 років, працює в Києві. Закінчив шість курсів КПІ за спеціальністю «Інженер-механік». Утім, не захистив дипломної роботи, бо потрапив на навчання в Німеччину за програмою «Обмін ремісниками між СРСР та ФРН». Там майже впродовж року навчався протезування разом із сімома іншими українцями. По поверненні в Україну заснував свою майстерню. У 2006-му отримав диплом Харківського університету радіоелектроніки за спеціальністю «Біомеханічні системи». Від початку війни на Донбасі виготовляє протези для українських військових із ампутаціями різної складності. Власне, перед початком розмови *Тижень* застав його саме за цим заняттям: Олександр готував зліпки ампутованих кінцівок бійцю 54-ї бригади, аби зробити йому перші, навчальні протези. Свою зацікавленість у роботі пояснює двома причинами: необхідністю й можливістю допомогти пораненим військовим та інвестиціями в навчання й розвиток обладнання.

«У минулому були різні види діяльності. Скажімо, ми торгували ортопедичними виробами, бандажами, протезами молочних залоз. Раніше цього на ринку було мало, ми мали закордонних партнерів і забезпечували громадян такими виробами. Згодом на ринку посилилася конкуренція, зайшов Китай, підтягнулись українські виробники. І ще до початку війни ми переорієнтувались і зосередились на протезуванні. Адже зараз є технології, про які раніше можна було лише мріяти. Правда, вони й раніше існували, але ціни були невідомі для простих людей. Скажімо, ставили одному з бійців руку-протез, яка коштує 700 тис. грн. Є і дорожчі варіанти, які перевалюють за мільйон. Нині діє державна програма, за якою хлопцям це оплачують. І в мене є інтерес. Ябачу бійців, їм потрібно допомогти, я здатен це зробити. Праця стала лише інтенсивнішою. Тому що це і навчання, і нові матеріали. І тут не можна зупинятися», — розповідає Стеценко.

За два роки війни через його руки пройшла приблизно сотня військових. Загальна кількість по Україні, за словами протезиста, — орієнтовно 400. І за останні місяці, коли почалося загострення на фронті, військових, які звертаються по допомогу, побільшало.

«У 2014-му також було багато людей, у 2015-му менше, а від літа 2016-го потік знову зріс. 2014-го траплялося більше складних поранень, коли стріляли із «Градів». Пам'ятаю, був хлопець зовсім без ноги. Ми йому робили спеці-

альний корсет, на якому фіксували протез. Зараз стали частіше звертатися по протезування рук. Раніше теж була така потреба, але не знали, як ті руки робити. Ми ж займалися лише простими протезами: косметичними й тяговими. А хлопці бачили в інтернеті електронні, держава обіцяла відправити їх для протезування за кордон», — пояснює майстер.

За державною програмою, ухваленою для учасників АТО, за кордон можна потрапити для встановлення протеза за умови, що відповідних технологій немає в Україні. Утім, Олександр із командою вирішили спробувати налагодити подібне виробництво в нас. Як виявилось, в Україні такі протези робили й раніше. Єдине — простіший був механізм керування.

«Раніше як було? Кисть могла лише відкриватись і закриватись. Піднімати важкі предмети було неможливо, не було фіксації. А нині можна по-різному програмувати чип. Щоб працювали пальці. Щоб був повний захват. Протез розрахований на 45 кг ваги. А якщо руку стиснути в кулак, то можна віджиматися. Він витримує навантаження до 90 кг. Хоча це на словах красиво. Насправді протези кисті все ще крихкі. Під час різкого й нестандартного навантаження вони ламаються.

Скажімо, був у нас хлопець, який впав зі сходів і зламав на протезі палець», — розповідає протезист.

Додає: зараз у нього більше впевненості. Адже 25 років тому українці вчилися, зокрема, й із допомогою колег із Німеччини.

«Наша майстерня була створена за сприяння пана Кройцера, нині покійного. Він воював в Україні, втратив ногу в Італії. Коли він приїхав після падіння залізної завіси в Україну й побачив хлопців з Афганістану, вирішив їм допомогти. Зв'язався з київськими афганцями, і вони направили трьох військових до Мюнхена на протезування. Але в нас у Києві було 44 людини, яким потрібні були протези. Кройцер порахував, що всіх він не зможе в Німеччині забезпечити протезами. І тоді вирішив робити майстерню в Києві. Пішов до влади Мюнхена, у Міністерство соціалітики Баварії, у наше міністерство, вибивав приміщення, яке довго не давали, тому що чиновникам було цікаво, що вони можуть від того отримати. Це був 1991 рік, іще часи СРСР. Тоді ми мали менше впевненості, але відчували азарт. І не було технічних можливостей. Протези були прості. А зараз ситуація змінюється. Можу сказати: держава справді виділяє максимум можливого для військових. Єдине — часом вона не встигає за технологіями», — резюмує Стеценко. ■

Лабораторія «напалму»

Роман Бурко — людина не тільки 2016 року. Він розпочав власну війну проти російських агресорів ще під час окупації Криму. І його війна триває щодня й донині. Роман є засновником міжнародної волонтерської розвідувальної спільноти InformNapalm, дослідження якої сьогодні охоче читають розвідки країн НАТО та США. При цьому через власні законспірованість і небажання піаритися на ток-шоу в Україні він майже невідомий.

Все, що було в Романа на початку, — акаунт у Facebook, невеликий досвід журналістської роботи, вміння працювати з

комп'ютером та непереборне бажання відновити справедливість. Його пости про реальний стан справ у Криму поступово набували популярності. Новинами від Романа стали цікавитися за межами України. Кажуть, горе єдне. Тому не дивно, що першим, хто долучився до інформаційної боротьби як OSINT-дослідник, був колишній грузинський військовий Іраклій Комахідзе, разом із яким Роман Бурко і заснував InformNapalm. Майже без сну та відпочинку вони збирали інформацію про «зелених чоловічків», розкривали їхні таємниці, ідентифікуючи належність до підрозділів армії РФ.

Звичайно, така діяльність не дуже подобалася російським військовим. Якось Роман ледь не дістав кулю за те, що намагався зняти відео про захоплення української військової частини в Криму. Така собі ввічливість від «ввічливих людей». Пізніше ним зацікавилася ФСБ.

Рятуючись від російських спецслужб із захопленого півострова лише з кількома футболками та ноутбуком, у 2014-му він не здогадувався, що з часом стане головним боєм для Росії та гордістю України.

У Львові, де він був змушений зупинитися, власне, і народилася назва InformNapalm та були окреслені головні завдання спільноти. Так Україна вперше дістала власну систему розвідки з відкритих джерел (OSINT). Звичайний блог перетворився на потужний інформаційний ресурс, що поширює розкриті російські таємниці більш ніж 30 мовами. Учасники спільноти майже з усього світу: від Грузії до ПАР, від Канади до Німеччини. Серед головних успіхів — ідентифікація більше ніж 75 підрозділів ЗС РФ, військовослужбовці яких були помічені в Криму та на Донбасі, виявлення агентів Кремля в країнах Європи, збір доказів несанкціонованого перекидання озброєння в Іран, викриття організацій у Західній Європі, які ведуть пропаганду «руського мира» та вербують найманців для участі в бойових діях в Україні на боці РФ. Гучною справою стала публікація InformNapalm особистих даних 116 членів екіпажів ПКС РФ у Сирії. Російські пропагандисти назвали витік цієї інформації «надсекретним і небезпечним», хоча вся вона була зібрана по крихтах із сюжетів

власне російських пропагандистських відео та з інших відкритих джерел.

Зараз до спільноти прислуховуються на найвищому міжнародному рівні. У 2016 році звіти, бази даних та відеопрезентації з конкретними доказами російської воєнної агресії на Донбасі були офіційно представлені на осінній сесії ПАРЕ та Парламентській асамблеї НАТО в Стамбулі, передавалися особисто в руки високим представникам різних країн, зокрема федеральному канцлерові Німеччини Ангелі Меркель. Як жартує Роман, найкраще визнання — погрози від прес-секретаря президента РФ Пескова та постійні атаки російських хакерів на сайти спільноти.

Попри такі успіхи, InformNapalm лишається саме волонтерською мережею. На відміну від більшості спільнот ця не увійшла до складу жодного силового відомства, щоб не втратити оперативності та незалежності в ухваленні рішень. Зараз це «рій» без бюрократії та формального керівництва чи центру, до складу якого входять не тільки волонтери-розвідники, а й перекладачі та інсайтери з окупованих територій. Крім того, у 2016 році була налагоджена потужна спільна робота InformNapalm з українським Кіберальянсом (UCA), відомим своєю операцією SurkovLeaks та багатьма іншими потужними хактивістськими операціями проти РФ. Мрія Романа — перемагти та повернутися додому в український Крим. А головне — зробити з України одну з найпрекрасніших, найпотужніших та найрозвиненіших країн світу. Країну, яку можна з гідністю передати нашим дітям та онукам. Дещо ідеалістично, але він робить достатньо, щоб дозволити собі мати такі мрії. ■

Створити пам'ять

Сайт «Книга пам'яті полеглих за Україну» (<http://memorybook.org.ua>) на сьогодні найповніший інформаційний ресурс про героїв, які віддали життя за єдність і територіальну цілісність нашої країни у 2014–2016 роках. Про кожного із загиблих створена окрема сторінка, де крім загальних біографічних даних автори сайту додають фото, посилання на відео, публікації в інших виданнях, малюнки, теплі слова від родин і друзів тощо. Авторська команда сайту працює безплатно, і це принципова позиція його керівника.

Організатор і головний редактор «Книги пам'яті полеглих за Україну» — 41-річний киянин Максим Попов. За фахом він далекий від гуманітарної царини: строкову службу проходив у внутрішніх військах, закінчив Київський національний економічний університет, працює менеджером відомої німецької фірми, яка виробляє шпалери. Однак із дитинства Максим захоплювався військовою історією, бере активну участь у багатьох військово-історичних реконструкціях (серед учасників яких він більше відомий як Макс). У колі його захоплень також автотуризм, спелеологія, гірськолижний спорт та історія рідного міста. Мріяв створити сайт про військову історію Києва й тому самостійно здобув фах веб-дизайнера. Поява цього ресурсу поки що в планах, проте навички з моделювання сайтів стали в пригоді під час роботи над «Книгою пам'яті».

А ще прологом до цього великого проекту для Максима стали січень — лютий 2014 року. Під час подій на Майдані чоловік вступив до волонтерського загону першої допомоги, члени якого вносили поранених і просто під час протестних акцій посеред вулиці зупиняли кров, перев'язували, рятували життя. Він пройшов короткострокові курси та з 26 січня 2014 року чергував на вулицях Києва.

Волонтери загону працювали з обох боків протистояння. Найбільше в пам'яті Максима закарбувалися події 18–20 лютого. Коли мітингувальники пішли Інститутською й пізніше сталася сутичка, волонтери розгорнули імпровізований медпункт в одному з двориків біля Шовковичної. Туди вели поранених і травмованих майданівців. Міліція не зачіпала, навіть навпаки: якийсь генерал особисто проводжав до медпункту постраждалих. Потім була ніч, коли влада планувала штурмувати Будинок профспілок. Група Максима була позаду лінії міліції та військовослужбовців внутрішніх військ. Тоді вперше Попов побачив смерть зблизка: йому довелося виносити загиблого правоохоронця. А ще запам'яталося, як Максим із товаришем витягували з розлученого натовпу старшого лейтенанта — з нього позривали всі засоби захисту, змивов куртку й дуже потовкли. Перепало по спинах і його рятівникам.

У найстрашніший момент, вранці 20 лютого, коли волонтери не встигали виносити з Інститутської десятки вбитих і поранених, однією з жертв судилося стати Романові Котляревському, товаришеві Максима. Рятуючи інших, він сам дістав тяжке кульове поранення в ногу. У складі загону першої медичної допомоги Максим Попов пропрацював до квітня 2014-го — він ще їздив до Херсона, де допомагав створювати аналогічну структуру, яку очолив місцевий лікар-хірург Владислав Ковальов. Пізніше Владислав загинув в Іловайському котлі...

З березня по червень 2014 року Максим брав участь у громадському розслідуванні обставин розстрілу Небесної сотні. Тим часом на Сході України спалахнула війна. Чоловік став збирати інформацію про загиблих і незабаром з'ясував, що такою самою діяльністю займаються його товариші по військово-історичній реконструкції з Національного військово-історичного музею України. Було об'єднано зу-

силля, і 22 липня Максим зареєстрував домен <http://memoorybook.org.ua/>, інформація на якому відтоді оновлюється щодня від кількох десятків до кількох сотень разів.

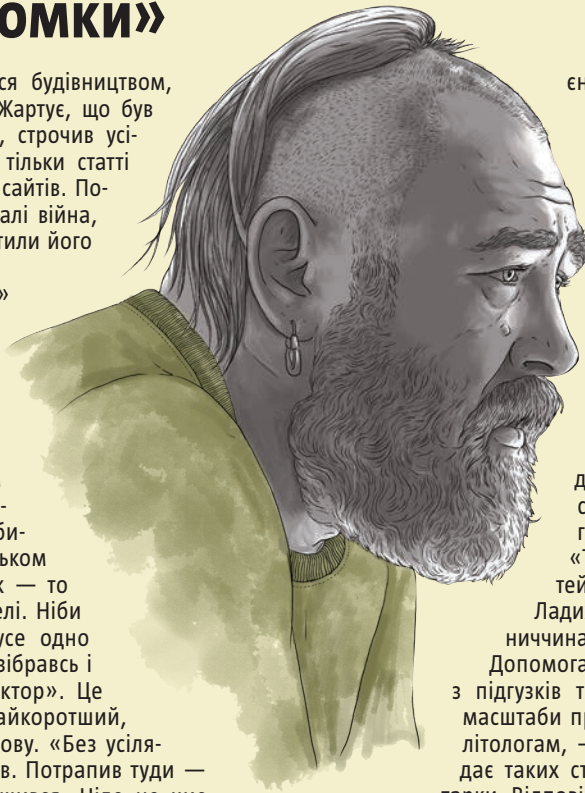
Упродовж літа — осені 2014 року навколо сайта згуртувалась авторська команда, яка формує різні блоки інформації. Національний військово-історичний музей України, який обробляє офіційну інформацію про загиблих та останки тимчасово не ідентифікованих військовослужбовців, які поховані в Дніпрі, Запоріжжі та Старобільську. Волонтери шукають фотографії, відео та інші дані по соціальних мережах, через сайти, контактують із родичами тощо. В авторській команді є також люди, обізнані в законодавстві, які чітко розуміють, що йдеться про приватну інформацію, і завдання сайта — популяризувати полеглих героїв, але так, щоб, борони Боже, випадково не завдати шкоди їхнім родичам (які, приміром, залишилися на окупованій території).

На сьогодні сайт містить інформацію про понад 3 тис. загиблих. Місія, яку виконує «Книга пам'яті», — не лише збереження історії загиблих, а й донесення правди про війну на Донбасі та реальну кількість втрат у ній. ■

Санта з «промки»

До війни він займався будівництвом, потім трохи писав. Жартує, що був літературним рабом, строчив усілякі рекламні й не тільки статті для всіх можливих видань та сайтів. Потім вибухнув Майдан, ну а далі війна, де побратими по зброї охрестили його Сантою.

На війну Санта, «в миру» Володимир Регеша, потрапив, так би мовити, завдяки соціальному ліфту. Спочатку, власне, нікуди й не збирався. Не було ані розуміння, ані сприйняття всього, що діялося. «Потім загинули друзі, — каже Володимир. — У літаку Ан-30, збитому сепарами над Слов'янськом у червні 2014-го, весь екіпаж — то були мої дуже хороші приятелі. Ніби по голові дало. Подумав, усе одно чаша ця мене не мине. Тож зібрався і пішов відразу в «Правий сектор». Це якраз і був згаданий ліфт, найкоротший, найшвидший шлях на передову. «Без усіляких там полігонів та вишкочів. Потрапив туди — і так сподобалося, що залишився. Ніде не числюся, нас там немає, але вже більш ніж рік стоїмо в Авдіївці. Промзона і все навколо...» Попереднього армійського досвіду, зізнається Володимир, узагалі не мав. «З во-

енки на п'ятому курсі в університеті вигнали за те, що підполковника послав, а в армії не служив, бо рано почав дітей робити», — сміється.

Санта дістав свій позивний не просто так. Іще до війни чим міг допомагав сиротам. Спочатку це були звичайні дитбудинки, але одного разу потрапив в інтернат для дітей-інвалідів. «Там справді злякався, — каже, — наплакався, приїхав додому й через тиждень уже знову їхав до них». Друзі півроку чи навіть рік умовляли, щоб він зробив свою діяльність публічною, розповідав про те, що робить, але Володимир усе відмовлявся. Зрештою дотиснули. Почав писати у Facebook, вийшли сюжети на телебаченні, й завдяки цьому багато людей стали долучатися до допомоги. «Таким чином, у нас є два інтернати для дітей-інвалідів третього й четвертого профілів у Ладжижині (Вінниччина) та Меджибожі (Хмельниччина), яким ми допомагаємо».

Допомога найрізноманітніша. Якщо починалося все з підгузків та інших потрібних дрібниць, то нинішні масштаби просто вражають. «Зараз доплачуємо реабілітологам, — розповідає Санта, — держава взагалі не дає таких ставок. Вони мають півставки няні чи санітарки. Відповідно ми доплачуємо їм, щоб працювали повний робочий день, цілий тиждень». Звісно, допомагають добровіжці з ремонтами, і з закупівлею багатьох необхідних речей. «Часто несподівано виникають нагальні потреби, — каже

Володимир, — терміново потрібні якісь ліки чи медичні апарати. Наприклад, з'явилася необхідність в апаратах для відсмоктування рідини з легень чи в антипролежневих матрацах. Звичайно, держава не має на все коштів, тож ми намагаємося закрити ці питання». Схожа історія з кухонним обладнанням. «У нас є діти на перетертому харчуванні, їх годують через зонди. Звичайні побутові блендери, щоб перетирати їжу, не витримують напруги, тому закупаємо промислові. Держава на це теж кошти, на жаль, не виділяє. Водночас, навіть якщо кошти теоретично є, отримаєш їх у разі потреби нешвидко. Наприклад, коли прориває каналізація. Після процедури оцінювання подають запит на потрібні суми, увесь процес розгляду розтягується на місяць-два, але ж ремонтувати треба вже. Тому є націоналізований ПриватБанк і перераховуються гроші на все необхідне. На доплати реабілітологам, на преміювання найкращих працівників тощо».

Звідки ці суми беруться? Ну як звідки? Від добрих людей, звісно. «95% — це те, що передають громадяни. Є постійні добровольці, які щомісяця кидають на картку. Довіряють. Часом після якихось дописів у Facebook я виставляю свої реквізити, і тоді теж дуже багато людей скидає. Коли Андрій Єрмоленко зро-

бив новий логотип для партії УКРОП, він 50 тис. одразу мені віддав. Ну а чого взагалі не вистачає, те береться вдома в тумбочці».

Останнім часом Санта відвідує своїх друзів рідше. Колись щомісяця просто із фронту приїздив до Києва, завантажував машину та їхав по інтернатах. Нині таке вдається лише раз на два місяці. А позаяк із Ладжинським інтернатом були проблеми (його хотіли закрити), то, коли виривався з фронту, найперше їхав вирішувати ці питання, а потім уже до дітей.

«Узагалі допомагати намагаємося не лише функціонально, — каже Санта, — а й щоб вихованцям це давало якесь естетичне задоволення. У Ладжині створили сенсорну кімнату, в Меджибожі — білярдну, для якої наші друзі безплатно віддали новий стіл». Там-таки, у Меджибожі, облаштували міні-ферму, де вихованці самі доглядають за тваринами, годують їх, гуляють із ними, прибирають. «Намагаємося робити так, щоб хлопчики та дівчатка не просто сиділи й байдикували, а чимось займалися. До цього проекту долучилося дуже багато людей. Я попросив наших друзів із гурту «ДахаБраха» — вони дали добровільний концерт, усі кошти від якого пішли саме на цей задум: реконструкцію приміщень, закупівлю тварин.

Та й узагалі здружилися ми вже з дітьми. Телефонують щодня, питають, чи ще живий». ■

Новий дім для «Рукавички»

Ці діти, які самі вже народили дітей, нікому не потрібні: самотність, яку такі жінки передають із покоління в покоління, множиться в державних закладах. З інтернатів та дитячих будинків вони виходять, не маючи звичайних побутових навичок, а головне — не вміють любити й піклуватися. Бо саме цього там вони бачили найменше.

Вікторія Федотова — керівник НГО «Мартін-клуб», яку заснувала група небайдужих майже 20 років тому в Макіївці Донецької області для створення простору реабілітації молодих матерів, що опинилися у скрутних життєвих обставинах. Вони почали працювати над соціальним проектом «Дитяче село» — через кілька років уже функціонували три повноцінні соціальні домівки. А влітку 2014-го були змушені прийняти непросте рішення: разом зі своїми родинами евакуювати частину підопічних із дітьми. На жаль, щоб не наражати на небезпеку всю групу, жінок, які не мали документів, довелося залишити в Макіївці. Але, як каже Вікторія, їх досі підтримують. Більше розповісти про тих, хто зостався на окупованій території, не можна.

«Ми купили будинок у селі Орлівщина Новомосковського району на Дніпропетровщині. Так з'явилася, а точніше переселилася, наша «Рукавичка» — будиночок, де ми приймали матерів із малюками, яким нікуди було йти. Майже всі наші дівчатка мають складні стосунки із суспільством, рідними, собою. Є ті, хто ніколи не бачив своєї матері, виховувався в інтернатах чи спецза-

кладах; хтось пройшов через виправну систему. Деяким держава навіть забороняла виховувати своїх дітей, чіпляючи ярлики та шифри. А в нас вони навчаються ставати передусім матусями. Уявіть, нам доводиться навчати їх бавитися з малюками, бо вони доти поводитись як няньки з інтернатів: щоб діти не розкидали іграшки, просто ховали їх. Їм не вистачає того, що для інших є звичним і буденним. Нещодавно знайшли в селі літню жінку, що колись працювала завідувачкою дитсадка. Запропонували раз на тиждень за мінімальну оплату приходити в «Рукавичку», займатися з дітьми. Це символічно: майже всі Тимофіївну почали називати бабусею. Бо справжніх бабусь ніколи не бачили...» — розповідає Вікторія про своїх 9 мам і 13 дітей, які нині перебувають у «Рукавичці». І додає: «Рукавичка завжди здається меншою, тепер головне, щоб ведмідь не притулювся, бо луснемо!».

Дивовижно, але Вікторія допомагає там, де всілякі служби та органи розводять руками. Маю особистий приклад «швидкої допомоги»: до «Рукавички» довелося таємно відправити вагітну жіночку з трирічним хлопчиком, яку бив чоловік. У неї десь біля лінії фронту жила мати, але шукати підтримку там, де її не було з дитинства, не варто. Так в Інни з'явилася нова сім'я, де народилась її друга дитинка — дівчинка Вероніка. Перед народженням лікарі поставили малечі невтішний діагноз: вочевидь, далися ознаки побиття й психічне навантаження матері. У «Рукавичці» вже готувалися шукати гроші на термінову операцію відразу після народження дитини. Але підтримка оточення, своєчасна діагностика, наполегливе лікування, за яким

наглядала Вікторія особисто, зробили чудо: нова мешканка «Рукавички» побачила світ цілком здоровою.

2016 року Вікторія та її однодумці вже почали приймати нужденних із Дніпропетровщини: проект переріс суто допомогу переселенцям. Біля «Рукавички» з'явився дитячий майданчик, де справді постійно тусять місцеві дітлахи, бо соціальний простір став поштовхом для розвитку сільської громади. Нині, скажімо, є плани створити спортивний майданчик для підлітків. Разом із партнерськими організаціями у восьми областях України поширюють таку практику підтримки родин із дітьми, що мешкають у сільській місцевості. За цей рік «Мартін-клуб», що існує тільки на гроші меценатів та гранти, допоміг за принципом «кейс-менеджменту» (допомога від виявлення проблеми до її вирішення) 906 родинам. А ще започаткували принципово новий етап соціалізації, створивши соціальний простір «Кенгуру», про цілі якого розповідає Вікторія

Федотова: «Коли ми бачимо, що жінка вже дістала мінімум навичок і підготувалася до самостійного життя, переводимо її в інший простір — модель «Кенгуру». Разом починають жити дві чи три родини, але вони мають свої бюджети, повинні самостійно приймати рішення. Ми вже не вирішуємо їхніх проблем — тільки допомагаємо й тримаємо руку на пульсі. Це майже «випускний екзамен» перед повністю самостійним життям».

Таке спрацьовує. Хтось із «випускниць» уже пішов у самостійне життя, а деякі навіть перетворилися в «Рукавичці» на наставниць. Це надихає активістів на нові проекти, потребу в яких диктує час. Вікторія, котра нині з чоловіком і трьома синами мешкає в Дніпрі, почала працювати за новою ініціативою, що має назву «Брати по зброї». Це програма соціалізації демобілізованих воїнів. До них, як завжди, у держави руки ще не дійшли... ■

Жити в раю, коли вдома пекло

Дві доньки Олександри Михайлівни Стародубцевої з родинами мешкають на іншому континенті. Вона теж намагалася, поруч із дітьми та онуками, жити в любові та статку. Але повернулася, коли в Україні почалася війна: каже, жити в раю, коли вдома пекло, неможливо. Її маленька квартира в центрі Бахмута схожа на музей чи картинну галерею: із чотирьох років жінка вишиває хрестиком. Жодного вільного місця на стінах. Як професійний екскурсовод розповідає про своє довге життя, показуючи картини: «Це вишите родинне дерево. А ось зворушлива скрипка з трояндою: історія сходження на музичний Олімп старшої дочки Інни, яка зараз навчає музики дітей у Квебеку. А ось ця картина про Венецію для молодшої дочки Міли. Вона з дитинства мріяла про подорожі, вивчала іноземні мови. Як стала студенткою, часто їздила різними країнами перекладачкою, познайомилася з майбутнім чоловіком. Вони мешкають у Вашингтоні. Я теж три роки прожила з ними, але зрозуміла, що не можу без рідної України. Ось ця картина, на якій зображено самотнє дерево, якраз про ностальгію і моє життя в еміграції».

Зараз вона передає в Америку вишиванки та ляльки-мотанки для чотирирічної онуки, як це було з діда-прадіда в Україні. А дорослий онук хоч і знає чотири мови, проте з бабусею по Skype спілкується тільки українською.

Чи всиділа б вона просто у своїй заквітчаній квартирі, якби війна була зовсім поруч? Це про будь-кого, тільки не про бахмутську «залізну леді» Стародубцеву. У свої «майже 18» вона вирішила, що воюватиме з ватниками своїм дуже специфічним способом. Понад півроку в мороз та спеку вона щоранку виходила на центральну тролейбусну зупинку з палицею та саморобним плакатом, на якому був зображений Путін із бокалом шампанського:

«За дебілів! Без вас не було б і мене!». Друзі та знайомі відмовляли: це в місті, де лінія фронту на відстані десятка кілометрів. Ви не уявляєте, які баталії щоразу відбувалися біля цього плаката: ті, до кого зверталася бабуся, чомусь дуже швидко себе впізнавали! Поліція навіть

була змушена поставити чергового біля цього пікету, щоб гарантувати жінці безпеку. Але, на жаль, одного разу її дуже стовхнули, Олександра Михайлівна захворіла та полишила спроби щось довести тим «дебілам»...

Бо в неї важливих справ ще багато. Наприклад, вишила портрет Дмитра Чернявського, першого земляка, Героя України, що загинув у Донецьку на проукраїнському мітингу в 2014 році, й передала його до місцевого музею, де формується експозиція про нашу війну. Зараз усі свої сили, зв'язки та можливості жінка віддає дітям, чії батьки поклали життя, захищаючи Батьківщину. Вже рік опікується родиною добровольця, що загинув у 2014-му біля Бахмута. На жаль, мама не була офіційно в шлюбі з батьком маленького Олексійка, тому жодної допомоги від держави дуже нужденна родина не отримує. Це ще прикрише, бо дитина має вади розвитку. Після того як військові лікарі, що несуть службу в бахмутських шпиталях, допомогли направити хлопчика на обстеження, він отримує щомісячну грошову допомогу на лікування, яку збирає саме Олександра Михайлівна. Завдяки такому піклуванню родина змогла знайти та винайняти житло на Дніпропетровщині, бо дім лишився на окупованій території. Мама Оксана працює в дитсадочку, куди ходить Олексійко. А майже щомісяця малеча отримує подарунки від «бабусі Олександри»: теплі речі, розвивальні іграшки, книжки, фарби. Може, хтось скаже, що дрібничка, але для хлопчика це важлива допомога.

А ще вона пише листи на передову. Бо за станом здоров'я Олександра Михайлівна вже навіть не виходить на вулицю. Але чи заважає це людині, яка не може стояти осторонь: «Дорогі мої діти! Як я хочу простягти руки над вами і захистити вас від ворогів! Як я хочу хоч щось допомогти вам, але я вже така стара, що сили залишилися тільки на слова. Діточки мої рідні, спасибі вам за те, що ви даєте можливість залишитися живими і малим дітям, і людям похилого віку. Знайте, що ви проливаєте свою кров за нашу святу землю, кращої від якої немає у всьому світі»... ■

Не забути політв'язнів

Геннадій Афанасьєв — політв'язень, «терорист групи Сенцова», активіст. У момент, коли почалася російська окупація Криму, долучився до громадянського спротиву їй. За це, власне, і був затриманий росіянами в Сімферополі. РФ звинуватила його в участі в терористичному угрупованні, вчиненні двох терактів, підготовці до ще одного та спробі незаконного придбання зброї. За такі «злочини» йому загрожувало сім років колонії суворого режиму та ще півтора року обмеження волі після звільнення. На «досудовому етапі» його, вдавшись до тортур, переконали піти на угоду зі слідством. Афанасьєв дав свідчення проти Олега Сенцова та Олександра Кольченка, а також «зізнався» в нібито скоєних злочинах. Пізніше від своїх свідчень відмовився. У жовтні 2015-го його перевели в колонію для «відбування покарання», а в червні 2016-го разом із Юрієм Солошенкою обміняли на організаторів так званої Бессарабії Олену Гліщинську та Віталія Діденка.

«Коли нас звільняли, не вірилося, що по нас приїхало стільки машин, що кортежем у годину пік везуть Москвою в аеропорт, де чекає приватний літак. Не вірилося, що це роблять заради нас. Бо, коли стоїш на російській землі, здається, що зараз росіяни передумують, щось станеться. Зустрічали нас Святослав Цеголко, Ірина Герасченко, журналісти з камерами, пілоти. І всі щось казали. А нам незручно, ми не розуміємо, що відбувається. Нам накрили стіл, але ми майже не їли, хоча були дуже голодними. Коли приземлилися, ми з Юрієм Даниловичем вийшли, обнялися. Репортерів не було. І ми стояли, дивилися на небо, на хмари. Це найпотужніша емоція була. Але й за три-чотири місяці після повернення до кінця не усвідомлював, що для мене все закінчилося», — розповів **ТИЖНЮ** Афанасьєв.

Після повернення в Україну він поновив свою активістську діяльність. Постійно бере участь в акціях із підтримки політв'язнів у РФ, кримських татар та ін. Крім того, Геннадій, як і його колега Юрій Яценко, долучився до роботи МЗС. Афанасьєв став спецпредставником Міністерства закордонних справ та радником міністра Павла Клімкіна на громадських засадах. А ще співпрацює із Центром громадських свобод, який запустив кампанію Let my people go, як експерт залучений до роботи із «КримSOS». Зокрема, за завданням платформи при МЗС, яка займається темою ув'язнених, він спільно з «КримSOS» розробляв інтерактивну мапу з порушень прав людини в Криму.

«Після Майдану повернувся до Криму, почалася окупація. У цей момент я зайняв чітку громадянську позицію, допомагав організувати акції. У той час прийшло розуміння, що займаюся важливою справою, яка може на щось вплинути. Тоді відчув себе справжнім громадянином. А повернувшись додому, зрозумів, що в РФ залишилося багато українців, яким треба допомагати. І ще одне: я маю свідчення й докази, які є унікальними. І це знання треба використовувати, що ми й робимо на міжнародній арені, задіюючи дедалі більше друзів

для України. Зараз ще намагаюся долучитися до реабілітації ветеранів, допомагати їхнім родинам. Іде війна, і залишатися осторонь не можна», — переконаний він.

В умовах, створених російською каральною системою, для політв'язнів-українців важливою є підтримка суспільства: від написання листів до акцій протесту. Особливо відколи затриманих побільшало. Нині кількість українських бранців Кремля переважила вже за четвертий десяток. Водночас, як вважає Афанасьєв, слід із розумінням ставитися до «свідчень», які дають люди в неволі. Адже російські силовики вміють умовляти.

«Наші політв'язні мають знати, яка за ними хвиля підтримки від громадськості. Але, на жаль, це не допомагає під час тортур. Скажімо, коли по Захтею та Панову пустили струм, вони «заговорили». Хлопців важко звинувачувати в тому, що дали «свідчення». Просто це росіяни. І вони катують людей. Звісно, затримані відмовилися від своїх показів, щойно до них прийшли адвокати», — зазначає активіст.

Листи, які пишуть ув'язненим, відіграють важливу роль у їхньому житті. Так, 21 грудня правозахисники запустили марафон листування з українцями в російських тюрмах. Як розповідає сам Афанасьєв, якщо листів буде багато, це навіть може вплинути на ставлення керівництва тюрем до ув'язнених. Крім того, легше переносити полон, а вільний час зайнятий листуванням. Крім листів громадськість може допомогти своєю участю в акціях протесту.

«Кожна акція — це ЗМІ. Що більше ЗМІ, то більше шансів підняти прізвища в'язнів на міжнародній арені. І достукатися до євродепутатів. Щоб вони бачили ситуацію серйозно й розуміли, що то не іграшки. І це запобігає катуванню. Скажімо, так нам вдалося витягти Ільмі Умерова з психіатричної лікарні», — наголосив Афанасьєв.

Водночас залишається низка проблем. Зокрема, відсутність законодавчо закріпленого статусу політичного в'язня. До того ж, як пояснив активіст, наразі держава не передбачає фінансової підтримки полонених та їхніх сімей. Для прикладу: щоб мати Кольченка змогла побачити свого сина, їй необхідно зібрати 25 тис. грн на квитки.

«Це надзвичайно дорого. Передачу відправити також дорого. Навіть акція з написання листів передбачає певні фінансові витрати. Ще в нас понад 70 дітей, які внаслідок «роботи» російської каральної системи залишилися без батьків. Якщо їх вивозити за кордон на відпочинок, потрібен дозвіл рідних. А вони за ґратами. Тоді треба домовлятися з таборами в Україні. Адже діти зростають у стані стресу, їм треба відпочивати. А що як вони захворіють? Чи це щось? Я не кажу, що ми маємо брати ці сім'ї на утримання, але, думаю, українське суспільство здатне допомогти грошима. Йдеться не про мільярди. Власне, у цьому напрямі й планує працювати. Нині завершуємо створення громадської організації, у якій буде доволі широкий спектр завдань. Так, я таким ніколи не займався, але треба вчитися. Врешті, за спроби по руках ніхто не надає», — зауважує Афанасьєв. ■

На волонтерських засадах

Підготував Андрій Голуб

Тиждень опитав народних депутатів, чи змогла держава за три роки налагодити роботу там, де все трималося лише на активістах і волонтерах

Ігор Луценко, «Батьківщина»:

Я не бачу перспективи, щоб потреба (у волонтерах. — Ред.) зникла, особливо в тих сферах, які відстежую. Зокрема, це забезпечення засобами безпілотної розвідки та медицина. На жаль, поки що тут у держави провал. З одного боку, ресурси вона має. І гроші, і саме обладнання. Однак вони не потрапляють туди, де виникає потреба. Така ситуація зараз, на жаль, стабільна, і перспективи для змін не бачу. З цього приводу я навіть із президентом зустрівся й усе йому розповідав.

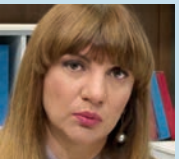
Рефат Чубаров, БПП:

Роль волонтерів ще дуже довго буде надзвичайно важливою. Навіть у країнах, де державні органи працюють набагато чіткіше й практично все регулюють закони, волонтерські рухи мають велике значення. У нашій державі, де найближчим часом усталеність та дисциплінованість структур не передбачаються і політичне наповнення виконавчої влади поки що домінуватиме, волонтери не тільки виконуватимуть дуже важливі функції, а й певною мірою наглядатимуть та стимулюватимуть виконавчі структури. У контексті кримського питання існують напрями допомоги родинам і дітям політ'язнів, утримання адвокатів. На рівні держави ми не можемо вибудувати ефективну систему надання допомоги (у цих сферах. — Ред.). Коротше кажучи, необхідні цільові ресурси, щоб ми не кидали родини наших громадян, які захищають Україну, зберігають гідність і покарані окупаційною владою, а також для адвокатської допомоги тим, хто за ґратами. На цих напрямках волонтерський рух не замінить ніхто. Ми вже провели одну акцію, вона називається «Рука допомоги». Забезпечимо дітей політ'язнів, а їх 66 осіб.

Олена Масоріна, «Народний фронт» (співзасновниця проекту «Волонтерська сотня «Україна — Світ»):

Потреба у волонтерах є й буде завжди в будь-якій державі. Коли я активніше займалася волонтерством, українська армія потребувала елементарних речей: їжі, води, форми, берців. Якщо говорити про сьогодні, то армії досі не вистачає, скажімо, тепловізорів, тепловізійних прицілів. Однак це речі, які дають змогу вести бойові дії на іншому, якісному рівні. Тоді ж бракувало найнеобхіднішого. Сьогодні ми можемо констатувати народження та забезпеченість української армії, але волонтерство проявляється й в іншому: дитина, яка передає військовому малюнок, зустрічі у військовому шпиталі, просто спілкування з бійцями. Це в контексті АТО. Якщо ж вести мову про інші напрями волонтерства, то є потреба в донорстві крові, якої катастрофічно бракує, зокрема й в Охматдиті. Приміром, нещодавно я була в Потіївському дитбудинку на Житомирщині — там діти з обмеженими можливостями. Вони завжди потребують уваги та спілкування. Ця потреба буде завжди, і велика чеснота українського народу — неабиякий підйом солідарності та волонтерська допомога.

Оксана Корчинська, Радикальна партія Ляшка:

Потреба у волонтерах не зникне ніколи, оскільки в найрозвиненіших країнах світу є волонтерство. Інша річ, що не можна перекладати на волонтерів функції держави. У 2014 році було логічно пояснити, чому волонтери замінили державу й виявилися найпродуктивнішими захисниками її інтересів. Тоді справді бракувало грошей, а військо було розвалене. У 2016-му це вже блюзнірство щодо довіри людей. Зараз бюджети збільшено в кілька разів, але нам не вдається елементарні речі поставити системно. Я не змирюся з тим, що за два роки військових не забезпечено медично-санітарним транспортом. А те, що навіть збираються закупити, — це не апробована в зоні АТО техніка. Є приклади з усього світу, як діяти під час війни, як поводить себе, скажімо, Ізраїль. Подібна біда сталася не тільки в нашій країні. У багатьох країнах конфлікти починалися неочікувано, однак трансформація відбувалася дуже швидко. Держава брала на себе відповідальність. У 2017 році ми повинні з волонтерами та громадськими активістами довести державі, що вона мусить працювати та виконувати свої функції. Держава та чиновники мають робити так, щоб зміни відбулися системно та скрізь. Те, що за два роки ситуацію не змінено, — ганьба владі.

Юрій Дерев'янюк, позафракційний:

Я вважаю, що волонтери — це люди, які витягнули на своїх плечах нашу армію та були поруч, коли вона перебувала в найкритичнішому стані. Держава сьогодні виділяє понад 100 млрд грн на оборону та правоохоронні органи. Тому я вважаю, що волонтерська робота має бути переорієнтована більше на контроль за використанням тих коштів. Хто-хто, а волонтери могли б бути дуже хорошим наглядовим органом не лише за цінами, а й за якістю. Чи отримують наші хлопці на місцях ті всі речі, які закуповують? До мене, як до мажоритарного депутата, є величезна кількість звернень не гроші дати, а купити реальні речі, берці наприклад. Я їм кажу: ми виділяємо шалені кошти, щоб вас забезпечити, а вони відповідають, що до них нічого не доходить. Не розумію, як таке може бути, що ми говоримо про взуття, про якісь наплічники й наколінники і це до них не доходить. Тому одна з головних волонтерських функцій, яка мала б бути зараз, — жорсткий контроль за витратою грошей, а далі й за тим, щоб матеріальні цінності доходили безпосередньо до людей, які воюють. Велика кількість волонтерів втягнулася в роботу. І не можна казати про те, щоб вони відмовлялися від неї. Війна триває, і є речі, які потребують сторонньої підтримки та залучення. Окрім того, що це безпосередня користь для нашої армії, то ще й велика соціальна функція — прищепити людям як в Україні, так і тим, хто проживає за кордоном, розуміння, що такі проблеми є. Бо волонтери витрачають кошти, доносять інформацію про те, що є проблеми, що слід гуртуватися, що треба намагатися допомогти чим можемо. ■

Повернення в мирне життя

Станіслав Козлюк

Поки в Україні війна, з фронту вже повернулися тисячі ветеранів. А разом із ними й забути з часів СРСР проблеми: психологічна реабілітація, реінтеграція в мирне життя та бюрократія

Реабілітаційні труднощі. Сучасні протези в Україні робити вже навчилися, проте якісної реабілітації для важкопоранених поки що немає

За три роки війни в Україні відбулося шість хвиль мобілізації. Перша, яка стартувала 18 березня 2014-го, у момент анексії Криму Росією, зачепила понад 35 тис. осіб. А найбільшою стала третя, через яку пройшло приблизно 60 тис. людей. Вона почалася в липні 2014-го, під час одного з найбільших загострень: саме тоді точилися бої на кордонах, армія та добровольці звільняли міста в Донецькій і Луганській областях. За відкритими даними, через шість хвиль мобілізації пройшло понад 156 тис. військових. А загалом їхня кількість з урахуванням добровольців, контрактників та Нацгвардії сягає майже 300 тис. осіб. Згідно з даними, які озвучив президент Петро Порошенко, за два з половиною роки конфлікту загинуло понад 2,5 тис. військовослужбовців. Статус учасника бойових дій дістало понад 260 тис. осіб.

За результатами соціологічного дослідження Центру Разумкова, оприлюдненими в червні 2016-го, Збройними силами пишуться 57% українських громадян. Можна очікувати, що цей показник у майбутньому зросте. Водночас набуває поширення міф про ветеранів, які «наведуть лад у країні». Цією тезою подеколи спекулюють у соціальних мережах та під час масових мітингів, свідомо чи ні забуваючи про велику кількість проблем, із якою стикаються військові по поверненні в мирне життя: байдужість суспільства та чиновників, необхідність вибивати обіцяні державою пільги й гарантії, важкий пошук роботи. За словами

самих ветеранів, ресоціалізація військових в Україні присутня радше на словах. На практиці все залежить від місцевої влади та бажання виконавців.

Найбільшою проблемою в попередні роки було отримання статусу учасника бойових дій (УБД). Частково це пов'язано з хаосом у документації в перший рік війни, частково з нехлюйством офіцерів, які вели документообіг. Відомі приклади, коли губили документи деяких добровольців, які хотіли записатися у Збройні сили чи Нацгвардію (історія добровольця з батальйону «Донбас» Максима Авраменка), або ж оформляли штатний розклад заднім числом (історія Миколи Троїцького з полку «Азов», який згідно з оформленими на нього документами був кухарем і провів в АТО аж один день). Хоча, певно, найбільше проблем виникло в батальйоні «Айдар». За інформацією бійців, доволі тривалий час керівництво не могло оформити штатний розклад. Відтак навіть чоловіки, які побували в полоні, не мали змоги отримати документ, який засвідчував би їхній статус учасника АТО. За приблизними підрахунками самих бійців, керівництво свого часу в документах загубило близько 400 добровольців батальйону. Втім, зараз, здається, проблема з УБД вирішена. Проте лишаються складнощі з отриманням квартир і землі, які держава гарантувала військовим. Представники місцевої влади в розмовах прямо кажуть про відсутність житлового фонду й брак ділянок. Скажімо, на початку року очільник Миколаєва Олександр Сенкевич скаржився, що, попри наявність новобудов, соціального житла в місті немає.

«З квартирами проблема. У мене є прийомні дні, у які приходять люди, що стоять у черзі з 1974 року. І таких близько 10 тис. осіб. Нове житло будується, але ціни на нього непідйомні. У середньому вартість квадратного метра — \$800–900. Соціального, доступного житла немає, забудовники насилу розпродують нове. У нас навіть немає фонду для відселення», — заявляв Сенкевич.

Водночас мер Могилева-Подільського (Вінницька область) Петро Бровко заявляв про аналогічні проблеми наприкінці 2016-го. «Житлового фонду немає. І не лише в нашому місті. Є первинне житло, яке будується. Але це приватні забудовники, не державні. Ми з ними шукаємо спільну мову, намагаємося домовитися про дешевшу ціну на житло», — каже Бровко.

«Якщо ж говорити про землю, то в місті лише 2 тис. га землі. І приблизно 500–600 людей (населення міста — 30 тис. осіб. — **Ред.**), які воювали. Складно буде знайти земельні ділянки. Ми зараз підготували понад 50, є комісія, яка вирішує, кому земля потрібна найбільше. Цей процес відкритий. Є Рада ветеранів, яка це питання відстежує. Якщо не зможемо виділити по 6 соток, даватимемо по 5, по 4. Але спробуємо зробити так, щоб кожен отримав те, що йому обіцяли», — запевнив мер.

Попри складність із оформленням документів, ситуація поліпшилася. Адже з паперовою бюрократією найбільше труднощів виникало саме в першій хвилі демобілізованих. Оскільки такої практики в Україні не було й не було людей, які орієнтувалися б у процедурі збирання необхідних паперів.

«Ветеран по поверненні має певні пільги. Проблема в тому, що зараз їх важко реалізувати. Зокрема, у земельному питанні. Хоча за два роки ситуація поліпшилася, оскільки до того люди просто стикалися з владною стіною. Зараз військові, які повертаються, групуються, вступають у спілки та ветеранські організації й разом домагаються того, що обіцяла держава. Але все це відбувається саме завдяки ветеранам, котрі повернулися раніше. Є люди, які вже пройшли той шлях. І вони можуть допомогти іншим. Першим просто не було кому розповідати, як краще домогатися обіцяного державою», — каже колишній боєць батальйону «Айдар» Тарас Ковалик.

«Після повернення ветеран дезорієнтований. Але саме в цей період необхідно бігати інстанціями: військкомат, соцзахист, центр зайнятості, міська чи районна рада. Бійцю важко «в'їхати» в ці бюрократичні хитросплетіння. Як наслідок — виникають конфліктні ситуації, далі відмова від подальшої реалізації соціальних гарантій і накопичення негативу. Скажімо, людина йде писати заяву на отримання землі, а їй відмовляють. Виникає відчуття, що тебе зрадили й обдурили», — пояснює колишній військовий Олександр Алієв. Нині він головний спеціаліст сектору Державної служби України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції в Полтавській області.

«Але часто проблеми виникають через нерозуміння власної відповідальності. Чиновнику потрібен папірець, без якого він не може надати послугу. Причина відсутності папірця — низька поінформованість. Хлопці, яких я починаю консулювати ще під час служби, знають, які папери потрібно брати відразу в частині під час служби. З такими немає проблем. Адже з «дембеля» витребувати в частини всі документи довго й проблематично. Простіше відразу привезти необхідні папери й усе отримати. Спростити бюрократію могло б «єдине вікно» для ветеранів, але поки це не врегульовано законодавством», — додає Алієв.

Хоча необхідність збирати папери — найменша проблема. Більше питань викликають психологічна реабілітація та ресоціалізація ветеранів. Влада спільно з волонтерами намагалася налагодити роботу з подолання наслідків посттравматичного розладу у військових, проте, здається, все поки що тримається на волонтерах і громадських організаціях. Більшість опитаних військових відмовляються добровільно йти до психолога. З різних причин: хтось не визнає проблему, хтось вважає, що психолог не зможе зрозуміти ситуацію, у якій опинився учасник війни, хтось побоюється, що стане лише гірше.

«Наскільки я знаю, із симптомами ПТСР працюють дві організації. І це ми говоримо не про клінічні варіанти, коли хлопцям треба лягати в лікарню. Окрім волонтерів і громадських організацій, хлопцям ніхто не пояснює, що з ними відбувається. На рівні держави немає такої послуги, як розповісти ветерану, що на нього чекає вдома. Держава не пояснює, як із цим справлятися. Людина стає іншою на війні, вона не готова до світу, у який повертається», — пояснює Ковалик.

«Був такий приклад. Чоловік пішов воювати за контрактом. Жінка півтора року сама вирішувала проблеми в сім'ї. Військовий повертається, але вже не може посісти місце глави сім'ї. Та й жінка не готова перелаштуватися. І це побутові речі, через які розпадаються сім'ї. Бо жінки не готові до повернення інших чоловіків, а чоловіки не готові повертатися до своїх жінок. Постає питання: як готувати дві сторони до зустрічі?» — розповідає Ковалик.

Його колега Олександр Алієв, своєю чергою, вважає, що для полегшення подолання психологічних проблем ветеранам у майбутньому необхідно забезпечити базові потреби, зокрема спростити оформлення гарантованих державою пільг, квартир і землі.

«Можна створити суперреабілітацію. Але чи зазублена вона ветеранами? Одиниці звернень, коли боєць прямо каже, що йому потрібна психологічна допомога. Але якщо якісно забезпечувати базові потреби (пільги, житло тощо), бійці не почуватимуться використаними й матимуть менше негативу. Тому швидше відбуватиметься відновлення. Водночас той, хто був добре інтегрований у суспільство до війни, легше повертається після. Ті, у кого не було роботи, хто мав низький соціальний статус, радше почнуть звальювати всі проблеми на державу. Я побував по обидва боки барикад. Працював у соцзахисті до АТО, служив в «Айдарі» й рік вибивав УБД», — каже Алієв.

Проблема ресоціалізації впливає з попередньої. Ветеран після війни повертається на ринок праці й змушений наново шукати місце в суспільстві. Виходить так, що він не має й кількох місяців, щоб відпочити й налаштуватися на мирний лад.

ТОЙ, ХТО БУВ ДОБРЕ ІНТЕГРОВАНИЙ У СУСПІЛЬСТВО ДО ВІЙНИ, ЛЕГШЕ ПОВЕРТАЄТЬСЯ ПІСЛЯ. ТІ, У КОГО НЕ БУЛО РОБОТИ, ХТО МАВ НИЗЬКИЙ СОЦІАЛЬНИЙ СТАТУС, РАДШЕ ПОЧНУТЬ ЗВАЛЮВАТИ ПРОБЛЕМИ НА ДЕРЖАВУ

«Треба вертатися назад у робітничі професії. Це важко внутрішньо. Адже ти пізнав відчуття, що робиш щось значуще. І виникає проблема з перекваліфікацією людей. Ветерани змінилися й часом не знають, чого саме вони хочуть. І тут важливо, як цю проблему сприйматиме суспільство. Бо ж у влади є лише одне розуміння: влаштувати ветерана на роботу. Але ніхто не переймається тим, щоб допомогти йому зрозуміти, чого він тепер хоче від життя. Тобто виникає підміна завдань», — скаржиться Ковалик.

У майбутньому великі надії покладають на ветеранські спілки та організації. Вони готові допомогти учасникам АТО вирішувати їхні проблеми з оформленням пільг і документів, а подеколи навіть із працевлаштуванням. Скажімо, ветеранські організації Києва свого часу вели переговори з низкою приватних і комунальних підприємств щодо цього питання. Щоб допомогти колишнім військовим визначитися, де саме вони себе бачать у мирному житті, у якій професії: водієм, робітником на заводі, можливо, юристом чи айтішником. Окрім того, спільнота військових може полегшити психологічну реабілітацію ветеранів. Оскільки, як зауважують волонтери, такі об'єднання для учасників війни ближчі, ніж навіть їхні сім'ї. ■

Додати в друзі

Анна Корбут

Хто може почути Україну на Заході

Заявити про себе. Потрібні історії не тільки про те, що Україна може отримати, а й про те, що вона може дати світові

Сарі 30 років. Вона журналістка, живе у Брюсселі, багато подорожує. Цікавиться Україною: розпитує про війну, мову, рівень життя людей. Про корупцію чи «правих радикалів» (теми, які частіше за інші фігурують у нечисленних сьогодні матеріалах про нашу державу в західних ЗМІ) не згадує: їй ці нюанси не дуже відомі, адже її робота ніяк не перетинається з нашим регіоном. А отже, у неї немає сформованого бачення ані країни, ані її проблем, ані місця чи дотичності до Європи. Приблизно стільки само вона знає про Росію: щось стандартне, романтизовано-загадкове про Санкт-Петербург, культуру, літературу.

Нині більше на вустах сирийські пригоди Владіміра Путіна в компанії з близькосхідними режимами, біженці, терористи з-поміж європейських громадян. Дивує Сару й те, чому молоді люди, які виростають серед благ західноєвропейської цивілізації та користуються ними, раптом вирішують воювати за цивілізацію кардинально іншу, і те, чому російський президент зневажає «європейські цінності» та спосіб життя. «У його світобаченні людина має бути максимально зручною для держави; у вашому — держава в міру можливого для людини. Це, наприклад, відстоювали на Майдані українці: щоб перейти від першого до другого. За те ж таки тепер воюють і вмирають часто такі самі вчорашні студенти, як ми». Ця відповідь звучить для неї зрозуміло. Вона каже, що усвідомлює «привілейованість» свого становища. І розуміє, чому інші за нього борються.

Трохи більше знає про Україну Рікардо. Йому 26, він теж журналіст. Працює в новому іспанському журналі про політику, суспільства й культуру, який орієнтується на інтелектуальну аудиторію. Як і більшість іспанських видань, котрі мають амбіції, дещо ширші за місцеві, журнал розповсюджується і в країнах Латинської Америки (де зажив навіть більшого попиту, ніж у самій Іспанії). Рікардо приїжджає до Києва вперше. Він стежить за тутешніми подіями, намагається розібратись. Але це дуже непросто. Його знайомі, які в Іспанії проводять адвокаційні кампанії та організують дискусії, зокрема, про Україну та європейську політику щодо неї, порадили йому насамперед прочитати кілька книжок з історії, доступних англійською. Це передусім «Криваві землі» Тімоті Снайдера, «Брама Європи» Сергія Плохія. А загалом сказали: до України варто поїхати, аби зрозуміти, що там відбувається, поспілкуватися з людьми. Невдовзі після мандрівки Рікардо в нашу країну випадково перетинаємось у популярному серед любителів хорошого кіно прокаті фільмів у центрі Мадрида. Тут довгі стелажі кінострічок усіх куточків світу й жанрів. Багато французького, британського, російського, іранського кіно. З українського — Параджанов. На ньому самотньо наклеєний жовто-блакитний прапорець, але диск десь між секціями «Росія» та «Естонія». В Україні Рікардо розпитує про суспільні процеси, мову, права людини, ситуацію з ЛГБТ. Частково питання навіяні темами, які висвітлюють західні ЗМІ. Частково — парадигмою цінностей, актуальних нині для західноєвропейців. Коли він обговорює їх з українськими журналістами, активістами і просто друзями, що працюють у різних сферах, поступово дискусія

виходить на пояснення глибших нюансів: історії, травм та їхнього впливу на сьогоднішнє наше суспільство, життя під час війни, контрасту між викликами для західного більш-менш усталеного й нашого перехідного суспільств.

Група студентів з європейського університету приїжджає на кілька днів до Києва. Їм проводять зустрічі та лекції з політиками, активістами, дипломатами. Розповідають про Україну: здебільшого про проблеми, корупцію, непевність перехідного періоду. Останній захід у їхній програмі — зустріч із 25-річним хлопцем. Він народився і виріс біля Донецька, отримав диплом історика та невдовзі після іспитів пішов добровольцем на фронт. Розповідає, як це було: проукраїнські та проросійські мітинги в Донецьку, побоїща за участю тітушків, згодом окопи, обстріли, смерті, Іловайський котел. Після зустрічі студенти-однолітки з різних країн і континентів підходять до нього, розпитують. Один із їхніх кураторів розповідає, що ця зустріч їх вразила найбільше з усіх.

2013–2014 роки особливо яскраво виявили, наскільки про Україну мало знають на Заході та які можливості це створює для російської пропаганди. Дипломатичний корпус, що мав би опікуватися цією сферою, займався війною і паралельно намагався оклигати від епох багатовекторності та Януковича, був недоукомплектований і недофінансований. Його панічно взялися підміняти собою активісти й волонтери, знімаючи відео, емоційно закликаючи до підтримки України, виходячи на мітинги по всіх західних столицях. Уже тоді одна з ключових порад від експертів та політиків Заходу, що багато років займаються Україною, звучала так: вибудуйте мережу своїх друзів.

«Російське лобі — куплене лобі. Воно підживлюється великими активами, які приходять з енергетичного сектору й дають змогу купувати консультантів, укладати гроші в рекламу, — казав в інтерв'ю *Тижню* виконавчий директор Atlantic Council Деймон Вілсон у 2014 році. — До цих коштів належать і тіньові, що їх одержують університети, ЗМІ, політичні партії та аналітичні інститути». Українське лобі, на його думку, має одну перевагу: воно об'єднує людей, зацікавлених у демократичній, вільній європейській державі, на ґрунті їхніх переконань. Їх пов'язують із Україною минуле, діаспора, ділові інтереси. Ще один мотив: дати друге дихання європейському проєктові, віру в який поступово втрачають громадяни ЄС. Проблема в тому, що російське лобі сильне і грамотно організоване. Українське слабше й не скоординоване, не пов'язане з бізнес-інтересами, а отже, менш привабливе. Утім, воно може бути більш органічним і міцним у довгостроковій перспективі. «Сама Україна докладає замало зусиль, щоб пояснювати свою позицію, створювати потенційні мережі своїх друзів у Балтії, Польщі та інших країнах, поширюючи свій голос у західних столицях. А це мало б бути дуже важливим завданням для українських політиків — завданням на довгострокову перспективу», — казав колишній прем'єр-міністр Литви Андрюс Кубілюс у 2015 році.

Сьогодні ми на порозі 2017-го. Насправді за цей час зроблено чимало, хоча не все із цього помітне. Завдяки політичним й особистим контактам вибудовані мережі друзів. Україна увиразнилась у статусі держави, що бореться за виживання, незалежність і самостійність (важливий момент: своє виживання, а не Європи чи західної цивілізації — у ЄС такий аргумент сприймається скептично). Щоразу, коли розгортається черговий корупційний чи репутаційний скандал, так само вибухає реакція з боку активістів і журналістів: це показує, що в Україні є частина суспільства, готова визнавати свої помилки і працювати над ними.

Але бракує деяких ключових моментів. Найперше — історій успіху. Вони запорука того, що «друзі» за кордоном та українські дипломати — у політичній чи публічній площині — матимуть переконливі аргументи, коли агітуватимуть за підтримку Києва в протистоянні з Москвою. Це не стосується бідності чи стандартів життя: їх за один день не змінити, і всі те розуміють. Але коли йдеться про боротьбу з корупцією, то це критично важливий момент, про який говорять усі й завжди. Тим часом кожен новий хабарницький скандал дуже б'є по репутації України у світі, по авторитету західних політиків і активістів, які доводять своїм суспільствам, що за неї варто боротися, і по довірі до вітчизняних політиків: вона просто зникає.

СЬОГОДНІ БРАКУЄ ЗЛАГОДЖЕНОСТІ В РОБОТІ УКРАЇНСЬКОЇ ОФІЦІЙНОЇ ТА ПУБЛІЧНОЇ ДИПЛОМАТІЇ. ВЛАДА РОБИТЬ ОДНЕ, АКТИВІСТИ — ДРУГЕ, І ПРИ ЦЬОМУ ВСІ КРИТИКУЮТЬ ОДНЕ ОДНОГО

Звідси ще один момент: злагодженості в позиції та роботі української офіційної та публічної дипломатії. Сьогодні маємо ситуацію, коли влада робить одне, активісти — друге і при цьому всі критикують одне одного. Наслідок — нескоординованість дій, відсутність стратегії, роботи на перспективу, а насамперед враження в іноземців, що в Україні немає і не може бути одного партнера, з яким реально надійно і стабільно вибудовувати співпрацю.

І третій момент — риторика України і про Україну часто зосереджена на позиції жертви: агресії, нерозуміння чи байдужості Заходу, історичної несправедливості, корумпованості еліт, бідності. Усе це має свої виправдані причини. Але зовнішній світ нині має стільки власних проблем, що наші в ньому просто губляться. Тому потрібні історії не тільки про те, що Україна може отримати, а й про те, що вона може дати — не обов'язково матеріального, а й конструктивного.

Ці завдання й аудиторії можуть стати хорошим майданчиком для вибудовування зовнішніх зв'язків та контактів для України. Це тривала й копітка робота. Але, якщо її зробити, вона забезпечить щедрі дивіденди в перспективі. ■

ФОТО: ОЛЕКСАНДР ЧЕКМЕРЬОВ

Ніколя Тензер:

«Не варто вести переговори з Путіним»

Спілкувалась
**Алла
Лазарева,**
Париж

Тиждень розмовляв із французьким політологом і викладачем геополітики про перспективи завершення війни в Україні, а також про світову та європейську безпеку.

Світ безсило спостерігає за трагедією Алеппо, як колись за бомбардуваннями Грозного, захопленням частини грузинських територій, анексією Криму... Чи можемо ми казати про співвідповідальність західних та інших політиків за ті злочини війни й збройні агресії, що їх чинить, зокрема, Росія?

— Найперша відповідальність за події в Алеппо лежить на режимі Асада, на Росії, яка від самого початку його підтримує, та на Ірані. Але на іншому рівні суттєво відповідальним є і президент Обама. Його відмова втрутитись у сирійські події в серпні 2013 року спричинила ланцюгову реакцію, що дестабілізувала світовий порядок. Франція наполягала на втручанні після хімічних атак у Гуті, але не могла діяти самостійно. Відмова від прямої дії мала дуже серйозні наслідки. Якби Сполучені Штати спільно з деякими європейськими та арабськими країнами втрутилися, щоб запобігти масовим убивствам, якби не дали піднятися в небо літакам та гелікоптерам режиму, це врятувало б життя сотням тисяч людей.

Пізніше, коли Америка продемонструвала, що вона не дотримується нею ж таки окреслених червоних ліній, це не могло не дати своєрідного карт-бланш Росії на те, щоб захопити Донбас

й анексувати Крим. Якби Сполучені Штати таки втрутилися, росіяни, швидше за все, утрималися б і не наважилися б розв'язати війну проти України. Потім США знову дискредитували себе: за кожним разом, коли від них сподівалися дії, аби зупинити злочини спочатку в Сирії, а згодом в Україні, вони лише протестували, засуджували, висловлювали глибоке занепокоєння, інакше кажучи, використовували мову дипломатії без конкретики, щоб приховати власну бездіяльність.

У Сирії вони також замкнулись у переговорах для видимості, що призвели насамкінець до посилення позицій Кремля. Це посягло сумніви й підірвало довіру їхніх союзників, зокрема й в Азії. Зрештою, США дозволили здати позиції міжнародним організаціям — базисові колективної безпеки. Відтак Рада Безпеки ООН, паралізована шістьма російськими та п'ятьма китайськими вето, більше не може повноцінно працювати. Це також є метою, яку поставив собі Володимир Путін. Не можна, отже, звинувачувати саму ООН: вона не втрутилася б у ситуацію без відповідного рішення Ради Безпеки. Найперша відповідальність тут російська.

Які засоби має міжнародне право, щоб адекватно реагувати й завадити Росії поводитися так агресивно та абсолютно безкарно?

— Зроблю два зауваження. Перше: на рівні міжнародного права існує диспозиція, котрою, на жаль, не скористалися західні політики, як мало б бути,

від моменту, коли Росія почала самостійно діяти в Сирії, себто з осені 2015 року. Ст. 27, § 3 Хартії ООН передбачає: тільки-но та чи та потуга виявляється безпосередньо задіяна в конфлікті, вона не може теоретично вдаватися до права вето. Із різних причин держави-члени вирішили утриматися від застосування цього положення, і це ще дужче спаралізувало ООН.

Друге зауваження стосується дій на межі міжнародного права в буквальному сенсі слова. Від моменту, коли Об'єднані Нації стають недієздатними, єдина можлива реакція — це визначитися за стандартами гуманістичного права з «відповідальністю щодо захисту», що мала б утілюватися поза межами ООН. Потрібно було сформувати коаліцію, яка не допустила б агресивних дій постійного члена Ради Безпеки ООН, себто Росії. Це єдина можливість. Хоч як сумно, але, на жаль, щоб зупинити масові убивства, західним країнам не залишається іншого вибору. Відмова від втручання ще більше дискредитувала міжнародне право, зокрема гуманітарне.

Кілька років тому точилося багато розмов про суто європейську систему безпеки. Що відбувається із цим задумом нині?

— Можна висловити два міркування стосовно цієї теми. Передусім ст. 5 Хартії НАТО, що передбачає гарантії взаємної оборони, залишається засадничою для системи колективної безпеки, зокрема в Європі. Утім, ця стаття, що передбачає автоматичну військову допомогу на випадок агресії, працює лише для членів НАТО. Отже, вона не може бути застосована у випадку агресії проти України, яка до Альянсу не входить, а тим паче — Сирії, де «законно обрана влада» винищує власний народ. Наступний із найбільших викликів сьогодні полягає в тому, щоб запровадити механізм суто європейської системи оборони. Чимало країн, зокрема Франція та Німеччина, хотіли б піти цим шляхом, але тут виникає неймовірна кількість ускладнень як внутрішнього порядку (бюджет, участь, механізм ухвалення рішень, форма інтеграції тощо), так і зовнішнього (відносини з НАТО). Справжня

Ніколя Тензер народився 1961 року в Парижі. Має диплом магістра з історії Паризького університету. Навчався у Вищій нормальній школі та Інституті політичних досліджень у Парижі (Sciences Po), Національній школі адміністрації. У 1986–2006 роках працював на різних провідних посадах у французькому уряді. Від 2006-го — у місіях Франції та ЄС, пов'язаних із міжнародною допомогою. Нині — голова французького Центру досліджень політичних рішень (CERAP). Пише для багатьох ЗМІ, зокрема Le Monde, Libération, Le Figaro. Автор 21 книжки, зокрема «Світ у 2030 році» («Le monde à l'horizon 2030»), «Коли Франція зникне зі світу» («Quand la France disparaît du monde»), «Франція потребує інших» («La France a besoin des autres»).

проблема, якщо ізоляціоністська тенденція з приходом до влади Дональда Трампа у США посилиться, — це обов'язок Європи відновити свою правдиву боєздатність, коли Сполучені Штати уникатимуть дії. Стратегічна залежність від Вашингтона бачиться дедалі проблематичнішою у випадку невтручання, як ми побачили в Сирії та в Україні. Вона стане ще наявнішою, якщо Росія наважиться напасти на члена ЄС, наприклад одну з держав Балтії, а американці відмовляться застосувати ст. 5. Будьмо реалістами: короткотермінового рішення не існує в принципі. Але треба якнайшвидше рухатись у цьому напрямку.

Оскільки Обама вже почав відсторонюватися від конфліктів, що точаться далеко від Сполучених Штатів, а Трамп заявляє аналогічні наміри, але ще голосніше, як діяти, щоб не дозволяти диктаторам безкарно винищувати людей? Росія відверто зловживає своєю присутністю в Раді Безпеки ООН, але ж рішення якесь є? Не може бути, щоб його взагалі не існувало...

— Так, рішення полягає у збільшенні оборонних можливостей і зовнішньому втручанні, передусім НАТО, котре сьогодні як ніколи потрібне. Але, якщо американська відстороненість, що почалася за Обами, зміцниться з Трампом, це означає, що Європа зобов'язана буде взяти справи до своїх рук. Проте Євросоюз послаблений розбратом на ідеологічному, стратегічному та економічному рівнях, »

ГОЛОВНІ
РОЗСЛІДУВАННЯ
КРАЇНИ

НОВА КРОВ

з 11 ВЕРЕСНЯ

ЩОНЕДІЛІ

11.00

**Володимир
Бойко**

що також відповідає цілям Москви. Ми матимемо у квітні — травні — червні вибори у Франції, восени в Німеччині. Чи зможуть нові лідери двох країн, не кажучи вже про решту, говорити в один голос, відповідаючи на російську загрозу? Треба віддати належне Франсуа Олланду та Ангелі Меркель, які гідно поводитися, зокрема, у питанні санкцій, що дало змогу тримати на дистанції опонентів: Угорщину, Словаччину, в певному сенсі Італію. У майбутньому нам знадобиться подвійна єдність. Передусім на рівні спільної доктрини: чи всі держави ЄС визнають Росію провідною небезпекою і погодяться протидіяти їй? Затим потрібна єдність дії: чи погодяться ці країни виділяти більшу частку свого бюджету на оборону? Жодної впевненості немає. Залежно від того, кого буде обрано, скажімо, у Франції та Німеччині, можуть скластися різні політичні пазли.

У статті, оприлюдненій у The Conversation, ви пишете, що не треба вести дискусії з Путіним та робити йому поступки... Отже, як зупинити війну в Україні? Переговори в «нормандському форматі» безрезультатні. Мінські угоди не дають змоги Україні повернути власні території. Справді, дискусії з Путіним ведуть у нікуди, але як вийти із цієї війни, яка триває майже три роки?

— Так, я казав, що не варто вести переговори з Путіним, але це не означає, ніби з ним треба повністю припинити спілкування. Ніхто не пропонує розірвати дипломатичні відносини. Я не бачу, як можна йти на поступки країні, що зневажає міжнародне право, анексуючи Крим, захоплюючи території інших країн, скоюючи військові злочини в Сирії. Про що домовлятися? Яким є поле для маневру? Забути про Крим? Тут я кажу чітко «ні». Ми не перебуваємо в класичній схемі переговорів. У цьому сенсі кожна поступка Москві призведе до нового наступу останньої, вона сприйматиме це за слабкість. Я великий песиміст щодо результативності мінських угод. Вони мали негайний позитивний ефект, коли трохи зменшили (навіть якщо в Україні щодня гинуть люди) інтенсивність конфлікту. Вони дозволили врятувати кілька сотень або й тисяч життів, що є позитивним моментом. Проте ці угоди лише допомогли трохи виграти час, нічого більше. Вони не пропонують тривалих рішень. Путіну не продемонстровано в належний спосіб, що ми готові діяти і вдатися до сили в Сирії або в Україні, тож він знає, що нічого не станеться. Ми знаємо, що йому жодним чином не можна вірити, коли мова про дотримання зобов'язань. Отже, єдино можливе рішення — це продемонструвати свою готовність до дії, імовірно, надати зброю українській армії, запропонувати більше військової консультативної допомоги вашій державі, бо за жодних обставин ми не погодимося прийняти анексію Криму й захоплення Донбасу за dokonаний факт. Треба залишатися на дуже чітких, жорстких позиціях і не касувати санкції.

Якщо світ заплющить очі на те, що сталося в Україні, Путін піде ще далі...

— Безперечно. Ми бачили його наступ на Україну, війну на винищення в Сирії, не варто забувати, що частина території Грузії досі під російською окупа-

цією. Хто наступний? Балтія? Не схоже, що Кремль готовий зупинитися. Я вважаю це загрозливим для нашої колективної безпеки та майбутнього Європи.

Як ви пояснюєте «путінофілію» французького політичного класу? Якщо інтелектуальним та дослідницьким колам притаманне тверезе бачення, то політичні лідери, від крайніх правих до крайніх лівих, справляють враження майже фанатизованих. Чому?

— Існує потужний антиамериканізм, що притаманний великій частині політичного класу. Не тільки в радикальних колах, а й серед великої частини консервативної партії «Республіканці». Відвернувшись від Штатів, вони дивляться в бік тієї потуги, котра, як вважають, здатна врівноважити американський вплив, себто Росії. Не кажу, що не треба критикувати США. Я сам щойно, на початку нашої розмови, це робив. Свого часу я не підтримував війну в Іраку, що почалася з неправдивого інформаційного приводу про зброю масового винищення. Критично ставлюся до певних комерційних практик, притаманних Штатам, годі й казати про війну у В'єтнамі та певні збройні втручання в Латинській Америці. Але коли мова про захист вільного світу, краще бути зі Сполученими Штатами, ніж із Росією. Затим варто згадати про другий фактор: культ сильної особистості. Частина

Я ВЕЛИКИЙ ПЕСИМІСТ ЩОДО РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ МІНСЬКИХ УГОД. ВОНИ ЛИШЕ ДОПОМОГЛИ ТРОХИ ВИГРАТИ ЧАС, НІЧОГО БІЛЬШЕ. ЦІ УГОДИ НЕ ПРОПОНУЮТЬ ТРИВАЛИХ РІШЕНЬ

цих людей зачаровані диктаторами, бо їм подобається все, що видається потужним, впливовим... Тривожить те, що ці політичні партії віддаляються щоразу більше від захисту права та прав людини, котрі є найславетнішою дипломатичною спадщиною Франції. Зрештою, я не виключаю, що дехто прямо зацікавлений у тому, щоб буквально транслувати московську пропаганду, і піддається впливам лобістів та певних приватних груп, які торгують із Росією.

Усе сказане нами дає підстави для висновку, що французи неадекватно репрезентовані своїми політиками: опитування вказують, що 80% громадян погано ставляться до Путіна, тоді як у публічних діячів бачимо пропорцію з точністю до навпаки...

— Ви слушно відзначили суперечність. Політики не поділяють справедливого почуття, яке має більшість французів стосовно Путіна й тієї загрози, яка від нього походить. Водночас для французів дебати на міжнародні теми не вирішальні під час голосування. Це не є чимось специфічно французьким, до речі. Як і в більшості країн світу, виборці голосують передусім у проекції на власну економічну ситуацію, купівельну спроможність, показники безробіття і внутрішньої безпеки... Вага міжнародної проблематики у волевиявленні невелика. Тому електорат і не накладає достатніх санкцій на політичний клас за «путінофілію». ■

Країни Балтії перед лицем Росії

Агнія Гріґас

Від 2014 року, коли було окуповано Крим і розпочалася війна на Донбасі, балтійці — серед найпалкіших адвокатів України на Заході. Проте їх часто називають наступними потенційними жертвами російської агресії.

Утім, по-перше, 2004 року країни Балтії самі визначили свою долю, приєднавшись до Євросоюзу та Північноатлантичного Альянсу. Членство в ЄС забезпечило тіснішу інтеграцію із Заходом, а в НАТО — колективні гарантії безпеки. Сьогодні це перешкоджає відкритому втручанням росіян у регіоні (хоч і не заважає їм намагатися зберегти та повернути вплив на цих територіях).

По-друге, Вільнюсові, Ризі й Таллінну вдалось обмежити енергетичну залежність від Росії. Ситуацію змінив новий термінал СПГ у литовській Клайпеді. Завдяки йому Литва вперше за свою історію дістала доступ до неросійських джерел газу, що дало їй змогу домовитися про знижку на блакитне паливо від Газпрому. За допомогою регіональних інтерконекторів вона може забезпечити диверсифікацію для Латвії та Естонії.

По-третє, країни Балтії переорієнтували економіку й торгівлю. У 1994 році Естонія, Латвія та Литва експортували 21%, 29% і 46% своїх товарів до Росії. 2015 року цей показник упав відповідно до 6,7%, 7,8% і 14%.

Наостанок країни Балтії подбали про політичні нововведення, які допоможуть їм інтегрувати російські меншини. Вони послабили вимоги стосовно надання громадянства, відкрили мовні курси й розвинули інтеграційні програми в освіті. Тож тепер ситуація покращилася, хоча ці заходи й не вирішили проблеми негромадян до кінця.

Утім, Вільнюс, Рига й Таллінн досі мають підстави хвилюватися. Москва застосовує в комплексі пропаганду, інформаційну війну, «захист співвітчизників», розвиток бізнес-мереж та підкуп політиків, щоб утримати країни Балтії у власній сфері впливу. Про це йдеться в моїй новій книжці «Після Криму: нова Російська імперія».

Московська пропагандистська кампанія стосовно країн Балтії та всередині їх стала особливо явною, коли Росія анексувала Крим. Потужним джерелом нестабільності в регіоні залишаються корумповані політики, пов'язані з Кремлем. Серед прикладів — давні гравці із суперечливою репутацією на естонській політичній арені: колишній мер Таллінна Едґар Савісаар та його Центристська партія. 2011 року в Естонії почато розслідування у справі Савісаара, якого Департамент оборонної поліції назвав

московським агентом впливу й «загрозою для безпеки» держави. Звинувачення полягало в отриманні €1,5 млн на потреби партії від неурядової організації з РФ під керівництвом Владіміра Якуніна, тодішнього очільника російської державної компанії «РЖД» й колишнього агента КГБ. У листопаді 2016 року Центристська партія формувала новий коаліційний уряд.

У біографії нового лідера політики й нинішнього прем'єр-міністра Естонії Юрі Ратаса немає плям, як у Савісаара, однак зв'язки ЦП із «Єдиною Росією» Владіміра Путіна, певно, ще довго непокоїтимуть естонців.

Окрім того, є політика «захисту співвітчизників». Російськомовну молодь країн

ПОТУЖНИМ ДЖЕРЕЛОМ НЕСТАБІЛЬНОСТІ В БАЛТІЙСЬКОМУ РЕГІОНІ ЗАЛИШАЮТЬСЯ КОРУМПОВАНІ ПОЛІТИКИ, ПОВ'ЯЗАНІ З КРЕМЛЕМ

Балтії Москва заохочує до участі в парамілітарних таборах, де проводяться військові навчання, інструктаж ведення інформаційних війн, психологічна підготовка. У 2010-х старшокласники російськомовних шкіл Естонії, Латвії та Литви відвідували парамілітарні табори «Союз» у Росії та інших колишніх радянських республіках, зокрема в Киргизстані. Москва намагалася роздавати паспорти РФ російськомовному населенню Балтії. Найбільше результатів було в естонських регіонах і містах на кордоні з Росією.

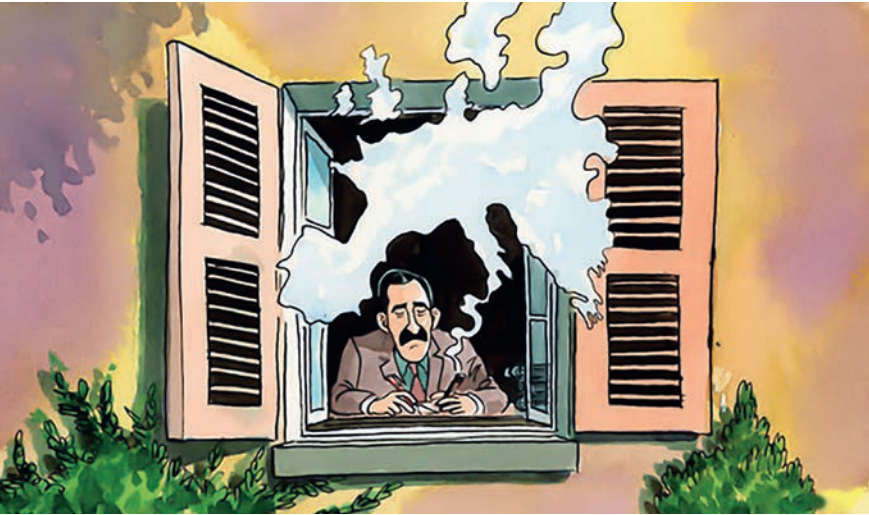
Чи не найнебезпечнішими інструментами, які може застосувати Кремль для дестабілізації країн Балтії, є інформаційна війна та маніпулювання російськими меншинами. Можна навести безліч прикладів упередженого на користь Москви висвітлення внутрішньої політики та суспільних настроїв у державах регіону. Найяскравіший — як російська інформвійна доклалася до протестів російськомовного населення в Таллінні 2007 року. Естонці переконані, що Москва посприяла виникненню безладу й невдоволення, поширюючи фейки російською, нібито влада зібралася знищити радянського бронзового солдата та могили невідомих бійців. Хоча насправді їх збиралися перенести на інше місце. Ще була інформація, що до організації протестів причетне посольство РФ, а для участі в безчинствах приїхали російські активісти, зокрема з руху «Наши».

Завдяки членству в ЄС та НАТО й низці політичних заходів влади Литви, Латвії та Естонії в останні десятиліття балтійці забезпечили собі сприятливіше геополітичне становище перед російськими загрозами. Однак чимало ризиків лишилося. Оскільки Москва вибирає гібридні війни, міжнародна ситуація стає дедалі більш непевною, найближчими роками ці ризики весь час непокоїтимуть лідерів країн Балтії. ■

Агнія Гріґас — старший науковий співробітник Atlantic Council. Автор книжок «Нова геополітика природного газу» («The New Geopolitics of Natural Gas») і «Після Криму: нова Російська імперія» («Beyond Crimea: The New Russian Empire»).

Попередження з минулого

Чому європейці знову читають Стефана Цвайґа

Наприкінці найгіршого за довгий час для Європи року в повітрі кружляє демаґогія 1930-х. Довіра між народами сходить нанівець, а старий афоризм, що Європейський Союз оживає тільки під час кризи, не витримує випробування часом. На марш вийшли популісти. Британія збирається покинути ЄС. А сусіди Європи або залякують її (Росія), або загрожують заповнити біженцями. Один євробюрократ не так давно зізнався авторові цих рядків, що боїться нової франко-німецької війни.

Тож не дивно, що засмучені європейці почали здмухувати пил зі свого Стефана Цвайґа. Плодючий і свого часу шалено популярний автор романів, біографій та політичних трактатів утілював міжвоєнний ідеал культурного європейця. Єврей, книжки якого за життя палили нацисти, змушений був на початку 1934-го втікати з рідної Австрії, а згодом і з Європи. Літературну зірку Цвайґа затьмарили такі сучасники, як Томас Манн і Йозеф Рот. Але як відданий єдності Європи свідок її катастрофи, він знову повернув собі загальнонародну любов (частково до цього, мабуть, доклався фільм «Готель «Гранд Будапешт», знятий 2014 року за мотивами його творчості).

Цвайґові, як будь-якому естетові, була притаманна нелюбов до політичної кухні, але в 1930-ті, коли континент котився до війни, його заклики до єдиної Європи лунали дедалі настійніше. Коли збройний конфлікт нарешті почався, Цвайґ не зміг знайти в собі надії, яку підтримував у інших. У «Вчорашньому світі» (написаному наприкінці життя плачі за космополітичним Віднем його дитинства — схилку XIX століття)

Цвайґ називає Європу «втраченою» для себе, адже вона розвалюється на шматки вже вдруге за його пам'яті. У 1942 році Цвайґ і його молода дружина покінчили життя самогубством у своїй новій домівці в місті Петрополіс, захищеному в горах біля Ріо-де-Жанейро.

Критик Джон Грей різко заявив, що Цвайґ виказав надто мало мужності в житті, щоб його смерть вважати трагічною. Але не можна заперечити іронії того, що сталося згодом. Менш ніж за десяток років по його суїциді шість європейських держав погодилися об'єднати свою сталеплавильну та вугільну промисловість та утворили клуб. Йому згодом судилося перетворитися на європейський проект, за появу якого так довго виступав Цвайґ. Навряд чи в переповненій шляхетними ідеалами уяві письменника постала б організація, побудована на такому прозаїчному фундаменті (та й Брюссель із його пан'європейським стовпотворінням ніколи не зрівняється із Цвайґовим Віднем). Але їй вдалося бюрократичними засобами досягти того, чого Цвайґ сподівався домогтися через освіту й культуру: зробити війну між Францією та Німеччиною не лише немислимою, а й неможливою.

Цей засновницький міф ЄС досі надихає його лідерів. У нещодавньому виступі голова Європейської ради Дональд Туск нагадав про застереження Цвайґа: той, хто живе під час історичних змін, ніколи не помічає, коли вони починаються. Туск нарікав на «пастку фаталізму», в яку, за його словами, потрапили сучасні помірковані політики, зіткнувшись із загрозою популізму. У часи Цвайґа, додав він, ліберали здалися «фактично без бою, навіть маючи на руках усі козири».

Брюссельські старожили оплакують брак прозорливості серед нинішніх лідерів (ніби простого повернення Коля, Міттерана або Делора вистачило б, аби вилікувати Європу). Але згадки про 1940-ві вивітрюються не лише з пам'яті політиків. Оголосивши війну між своїми членами немислимою, ЄС підточив власну ж таки основу. Уже не маючи такої натхненної місії, хтось починає сумніватися, що слід поступатися національним суверенітетом, як цього вимагає членство в Євросоюзі.

Одну з відповідей на нинішні запитання можна знайти у кризах останніх років. Хоча деякі проблеми ЄС коріняться в його власних помилках (як-от прихована інтеграція, яка інколи нехтує рішенням виборців, або недоліки у структурі єдиної валюти), решта мають зовнішнє походження й вимагають узгоджених дій у відповідь. Якби не було ЄС, Росія становила б іще більшу загрозу, а розсвареним державам було б іще важче реагувати на міграційну кризу.

© 2016 The Economist Newspaper Limited. All rights reserved

Проблеми на кшталт зміни клімату й тероризму вимагають спільного управління. Попри всі прорахунки ЄС, без нього вирішувати проблеми Європи було б важче.

НЕТЕРПІННЯ СЕРЦЯ

В ідеї Цвайґа криється подвійна спокуса. Його уявлення про європейську історію як маятник, що століттями гойдається туди-сюди від феодальних міжусобиць до прагнення співпраці, заспокоює страхи, адже нинішній розкол може виявитися тимчасовим явищем. Його критика дріб'язкових політиків своєї доби виправдовує зневагу, яку відчувають нинішні прихильники Європи до своїх лідерів. «Європейська ідея, — писав Цвайґ, — є плодом вищого способу мислення й дозріває повільно». Багато хто в Брюсселі захоплюється такою погордливою думкою.

Але, як визнавав Цвайґ, наднаціональний клуб ніколи не здобув би собі такої любові громадян, як їхня країна. Один зі шляхів до такого клубу, як пропонував письменник (коли різні міста щороку виконують роль європейської столиці, проводячи події та святкування за зразком національних), зрештою знайшов своє втілення в Європейській столиці культури, хоч і в дещо іншій формі. Але вона, на жаль, поки що не піднесла європейців до стану високої свідомості, як того сподівався Цвайґ. Найкращим засобом їх мобілізації до дії залишається постійне

відчуття своєї національної лояльності. І якщо ті, хто мріє про федеральну європейську наддержаву (як колись Цвайґ), зазнали поразки, то краще вже намагатися дати собі раду з течією національної політики, ніж нарікати на ідіотизм переможців.

Десяток років тому Європа постала перед небезпекою скочування в неактуальність. Відтоді темп подій пришвидшився, а ризик розколу поглибився. ЄС, цей найбільш незвичайний з інститутів, іще не навчився використовувати де-

ЄВРОПІ ВДАЛОСЯ БЮРОКРАТИЧНИМИ ЗАСОБАМИ ДОСЯГТИ ТОГО, ЧОГО ЦВАЙґ СПОДІВАВСЯ ДОМОГТИСЯ ЧЕРЕЗ ОСВІТУ Й КУЛЬТУРУ: ЗРОБИТИ ВІЙНУ МІЖ ФРАНЦІЄЮ ТА НІМЕЧЧИНОЮ НЕМИСЛИМОЮ І НЕМОЖЛИВОЮ

мократичну енергію національних держав, щоб живити запит на центральний орган. Нинішні кризи роблять це завдання набагато актуальнішим. Але перед нинішньою багатотою, вільною, демократичною і здебільшого мирною Європою стоять інші виклики, ніж у 1930-х роках. Епіграфом до «Вчорашнього світу» Цвайґ поставив цитату із Шекспіра: «Рушаймо назустріч часові» (переклад Олександра Жомніра. — Ред.). Бодай у цьому він мав рацію. ■

Е СПРЕСО

УКРАЇНСЬКИЙ
ПОГЛЯД НА СВІТ

КОНСТРУКТИВНА РОЗМОВА
З АВТОРИТЕТНИМИ ЕКСПЕРТАМИ

ПРО ПОЛІТИКУ

з Сергієм Руденком

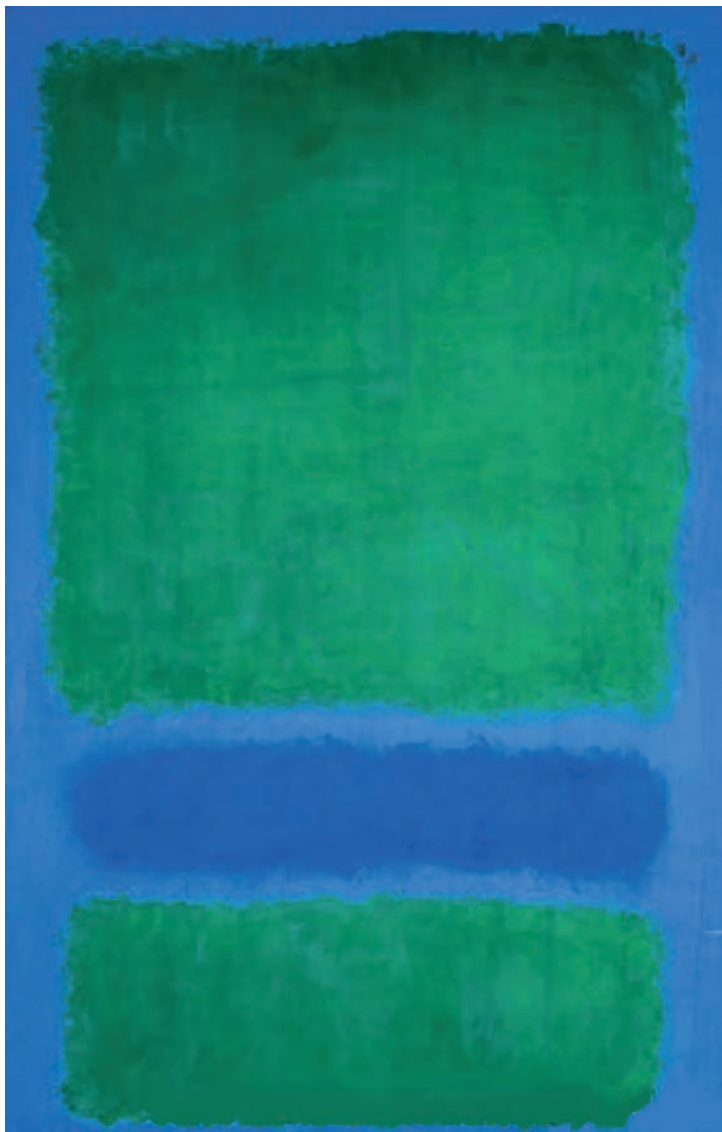

ПО БУДНЯХ О 20:00

Мовчанка

Сила і значення тиші

Марк Ротко «№ 17», 1957 рік

Якби вам трапилося почути такий звук на одній із галасливих вулиць Янгона, то й уваги не звернули б: він просто видався б ніжним гудінням, що відразу тане в навколишній какофонії. Але в досвітній тиші монастиря він пролунав різко, немов сирена повітряної тривоги. За кілька хвилин до четвертої ранку чернець ударив у два гонги з інтервалом приблизно в секунду. Прозвучали дві різні ноти, друга ледь вища за першу. Витримавши кількасекундну паузу, знову вдарив у гонги. І так ще кілька разів.

© 2016 The Economist Newspaper Limited. All rights reserved

Монастир почав оживати: ледь чутні кроки, шелест одягу, але жодного голосу. Більшість монахів, черниць і прочан висипали з келій у зали дхамми — одна для чоловіків, друга для жінок — на годинну сидячу медитацію перед першою із двох денних трапез. Хтось, щоправда, годину медитував на ходу: повільно, обережно, розмірено крокуючи вперед, стуливши долоні попереду чи позаду себе. Після ранкової трапези більшість звичайних вірян повільно й розмірено зайнялися денною медитацією, приготуванням їжі, підмітанням і прибиранням.

Тиша в такому монастирі (як, зрештою, будь-де, окрім спеціальних безлунних камер) швидше уявне явище, ніж факт. Ще не так давно піснеспіви монахів Мінгаладона котилися б полями й фермами передмість Янгона, змішуючись хіба що з кукуріканням півнів та ревінням худоби. Але не тепер. У Мінгаладоні ще збереглися ферми, але тут вже з'явився ще й найбільший і найактивніший у М'янмі аеропорт. Коли країна остаточно попрощається зі статусом відлюдника і до неї потягнуться вервечки туристів та інвесторів-авантюристів, він ще дужче поживішає. Навпіл передмістя ділить шосе № 3, яке виводить на кипучу автомагістраль Янгон—Мандалай. У монастирі й ченці, й миряни медитують під постійний акомпанемент транспорту.

Утім, тиша мовчання (а не беззвуччя) не втрачає актуальності. І що більше шуму назовні, то привабливішою вона стає. Для тих, чий робочі дні наповнені безнастанною круговертю телефонних дзвінків, електронних повідомлень, твітів і дедлайнів, а вдома — постійним дитячим вереском і грюкотом, тиждень мовчазної медитації за мурами монастиря скидається на обіцянку раю. Ніяких вимог, зосередження на собі, час на те, щоб передихнути й порефлексувати.

Насправді таке занурення в тишу виявилось страшенно бентежним. Сучасний розум автора цієї статті відчув дефіцит подразників; довгожданна тиша принесла лише зелену нудьгу. Це, за словами любителів медитації, перший етап — його потрібно витерпіти заради чогось вартісного по інший бік. Виявилось, що це легше сказати, — або пригадати, зберігаючи мовчанку, як хтось зауважив, — аніж зробити.

Тишу, зойно в неї занурюєшся, важко витримати. Говорити про те, що вона потрібна, легко — і це роблять усі. Коли тобі за 30 і ти кажеш комусь із друзів, що тобі необхідні тиша і спокій, він, швидше за все, кивне з розумінням. Попит на тишу такий високий, що її продають у величезному асортименті. Шумопоглинаюча електроніка, яку вперше почали обговорювати як жарт від письменника-фантаста Артура Кларка, зараз вбудовується в дорогі шумоізоляційні навушники за сотні мільйонів доларів. Безстрашний небалакучий турист може вибрати відпочинок у «місцях тиші» на п'яти континен-

тах, а багато хто з цієї мовчазної армії обирає шостий — Антарктиду, мабуть, не останньою чергою заради великої білої тиші. Медитація в безмовності меншими дозами, у формі «самоусвідомлення», раптом почала з'являтися у програмах світських навчальних закладів на Заході.

Фінляндія пишається своїми тихими лісами так, як інші країни на всі лади розхвалюють власні пляжі або гори: вона позиціонує себе на ринку як місце для тихого туризму. «Акустичний еколог» Гордон Гемптон (він записує звуки природи) назвав клаптик території в глибині Олімпійського національного парку в штаті Вашингтон, віддалений від доріг та авіаційних маршрутів, «квадратним дюймою тиші». Фахівець вважає його найтихішим місцем у 48 континентальних штатах Америки й хоче таким і зберегти. Гемптон стежить за шумовим забрудненням у цьому районі й намагається вирахувати порушників, просить їх поводитися тише.

Звісно, ніякої ідеальної тиші на тому дюймі немає. Ліс завжди живий, наповнений шепотом природи: голосами жаб та цвіркунів, плюскотом струмків, шерехом опалого листя під лапками білок і ногами оленів. Це суперечність, яку виявляє пошук тиші: що більше джерел шуму стихає, то більше слух починає сприймати раніше невольними звуками. Саме цю суть тиші композитор Джон Кейдж використав у кількох своїх творах, зокрема найвідомішій композиції для фортепіано «4'33» із трьох частин. На початку кожної секції піаніст піднімає кришку інструмента, а наприкінці опускає її. Він не грає жодної ноти. П'єса дає змогу публіці прислухатися до звуків навколо і до питань у собі.

Тиша може виявляти неприємні речі. П'єси для мімів Семюела Беккетта «Дія без слів I» і «Дія без слів II» через тишу відкривають нам очі на відчай, безглуздість і постійну нестерпність життя. Його роман «Неназване» закінчується на подібній ноті (або радше її відсутності): «Я ніколи не знатиму, у невідомій тобі тиші, треба продовжувати, я не можу продовжувати, я буду продовжувати». Беккетт вважав, що «кожне слово — це як марна пляма на тиші й порожнечі», але все ж таки він і далі її писав.

Тиша буває основоположним об'єктом витвору мистецтва. Але чи не важливішу роль вона відіграє як середовище для його творення. У своїй «Естетиці тиші» письменниця і критик Сьюзен Зонтаґ закликала митців мати для себе безмовну «зону медитації», де вони могли б оберігати свої творчі імпульси від світу, який їх хоче заглушити.

Однак заглушити можна й мовчанням, якщо воно нав'язане загальним консенсусом або силою. Тиша в руках цензора може стати інструментом грубого втручання. П'єси Гарольда Пінтера, у яких персонажі дражняться, страхають, погрожують і витісняють одне одного лясними довгими паузами, мають такий потужний ефект частково завдяки тому, що здатні драматизувати мовчання, яке держави нав'язують багатьом політичним митцям.

Отже, тиша може бути необхідною початковою умовою, засобом гноблення і, за належного застосування, нещадною критикою влади. Але вона відносно рідко береться як суть творчості митця. Мало хто довіряв публіці творити мистецтво без себе, як це робив композитор Кейдж. Більшість натомість

відчуває потребу щось казати. У пошуках найглибших стосунків людини з тишею (які, крім того, найширше вилетіли в буденне життя) потрібно звертатися не до мистецтва, а до релігії.

КРИЗЬ ЗЕМЛЕТРУС, ВІТЕР І ВОГОНЬ

Деякі християни, буддисти й (меншою мірою) мусульмани століттями обирали мовчання. У буддійських та християнських монастирях у всьому світі є кімнати, подібні до зал монастиря в Мінґа-ладоні для тих, хто хоче випробувати його потенціал. Для релігійних людей мовчання — це спосіб розмірковувати і прислухатися до божественного, нескazanного і нез'ясовного. Християни зазвичай обирають мовчання, бо вірять у Бога, який промовляє. Їм треба мовчати, щоб дати йому місце. При цьому вони завжди наражаються на ризик (як у романі Сюсаку Ендо, що його недавно екранізував Мартін Скорсезе), що мовчання залишиться без відповіді, порожнечою. Релігії також учать, що мовчання вдосконалює особистість. Пророк Мухаммад казав мусульманам, що «людину прикрашають дві звички: гарні манери і довга мовчанка». У буддистів через мовчання віряни навчаються оволодівати своїми пристрастями.

ФІНЛЯНДІЯ ПИШАЄТЬСЯ СВОЇМИ ТИХИМИ ЛІСАМИ ТАК, ЯК ІНШІ КРАЇНИ НА ВСІ ЛАДИ РОЗХВАЛЮЮТЬ ВЛАСНІ ПЛЯЖИ АБО ГОРИ: ВОНА ПОЗИЦІОНУЄ СЕБЕ НА РИНКУ ЯК МІСЦЕ ДЛЯ ТИХОГО ТУРИЗМУ

Мовчання часто стає прихистком від суєтності, несправжнього. Ігнатій Антіохійський, один із перших отців Церкви, радив християнам в Ефесі: «Краще мовчати і бути справжнім, ніж говорити і не бути справжнім». Він майже на 1800 років випередив пораду Марка Твена: краще тримати язика за зубами, щоб тебе вважали за дурня, аніж відкрити рота і розвіяти всі сумніви. Мовчання здатне також допомогти уникнути лихих учинків. Одна з настанов, які в буддизмі складають Восмикратний шлях, — практикувати самма васа, або ж «правильне мовлення», яке в писаннях визначається як утримання від неправди, наклепу, грубих слів і чуток. Усі мейнстримні релігії радять своїм вірянам обережно добирати слова й використовувати їх ошадливо. Релігії можуть пропонувати як корисний, так і деспотичний шлях до самоконтролю, необхідного для таких практик (якщо вірянин не може говорити, він не може ставити запитання, а це оберігає авторитет старших за рангом).

Мовчання використовується в багатьох релігійних практиках: деякі (як-от квакери) можуть майже тільки ним і обмежуватися. Але є особливі місця, де тиша живе й дихає: серед дикої природи, як у Гемптона, і в деяких монастирях. Монах VI століття Бенедикт, якого вважають батьком християнського чернецтва, не вимагав відкрито дотримуватися мовчання, але в монастирському житті загалом вважається, що для мовлення потрібен дозвіл або нагальна потреба. Сьогодні ченці, які живуть за правилами св. Бенедикта в сотнях трапїстських монастирів (зазвичай невеликих), розмовляють дуже мало.

Казимир Малевич «Точильник каменю», 1912–1913 роки

Впливовий американський трапіст Томас Мертон, рукопокладений у 1949 році, вважав, що єдині слова, які вимагаються від священика, — це слова меси. Така зневага до мовлення (яка його мучила, бо сам він багато писав) частково пояснювалася його переконанням, ніби слова Бога лежать за межами «людської дискусії». Є речі містичні, які не підлягають аналізу. Аби зрозуміти їх, потрібно зберігати мовчання, і краще не казати нічого, ніж намагатися пояснити їх. Як написав у своєму «Логіко-філософському трактаті» австрійський філософ Людвіг Вітгенштайн, «про що не можна говорити, про те слід мовчати». У цьому випадку мовчання продиктоване не владою, а тим, що будь-яка спроба комунікації вважатиметься неадекватною.

Будда назвав би цю практику «шляхетним мовчанням». Коли його питали про щось, а він вважав, що автор запитання не здатний зрозуміти відповідь, то не казав нічого. Зазвичай подібні питання стосувалися фундаментальної природи світу. Буддизм чи не більше за будь-які інші великі світові релігії цінує те, що піддається спостереженню, і не надто переймається визначенням того, що визначенню не піддається. Коли якийсь учень запитував у Будди: «Скінченний чи нескінченний Всесвіт?», «Чи існує індивідуальна душа?» або (вже більше благав) «Скажеш мені істину?», у відповідь чув тишу. Краще мовчати, ніж заводити словами на манівці або давати відповіді, які обмежують.

Сам Будда прийшов до свободи через мовчазну медитацію. Хоча буддизм помітно різниться залежно від географії: від аскетичної, простої японської практики дзен до скрупульозного офіційного буддизму Тхеравади, який практикують у М'янмі й Таїланді, основною практикою вірних буддистів

(монахів чи студентів, домогосподарок чи рибалок) зазвичай є мовчазна медитація. Коли Гемптон описує свій квадратний дюйм тиші в нетрях соснових лісів як «не відсутність чогось, а присутність усього», він висловлює думку, яку буддисти зрозуміли б дуже добре.

Але присутність усього — і насамперед самого себе — це не завжди звільнення. Вона може бути й тягарем. Десь на заході сонця другого дня свого німого усамітнення автор цих рядків збагнув, що, незважаючи на всю незворушність буддизму, психологічну проникливість учення його засновника й гостинність монахів Мінгаладона, він волів би краще їхати світ за очі в одному з тих автомобілів, що пролітають по шосе № 3, замість сидіти в залі дхамми, де належить медитувати. Замовивши келію на сім днів, він не протримався і 70 год. Той спокійний, тихенький голосок усередині виявився нестерпним, і врешті до нього довелося прислухатися.

Може, якби трохи потерпіти, вдалося б не зламатися і прорватися далі. А може бути й так, що для багатьох 15 хв мовчазної медитації щоранку і щовечора — це чудово, а 15 год медитації щодня — це і гаяння часу, і прямий шлях до божевілля.

Пошук особистих меж тиші може мати свої переваги. Певною мірою він здатен навчити цінувати обридливий хаос і галас, який і штовхає нас на пошуки тиші. Показати, що можна відчувати як внутрішній тлум у тиші, так і спокій у самому вирі діяльності. Наприклад, англійські слова *rease* «мир» і *quiet* «спокій», які часто вживаються разом, не обов'язково пов'язані між собою. Гебрейське слово «шалом» цілком правильно перекладається як «мир», але воно має й інші відтінки значення: повнота, процвітання, цілісність. Це те, що не обов'язково має бути тихим. Як пише Діармед Маккалох у своїй дотепній і гострій книжці «Мовчання: християнська історія» («Silence: A Christian History»), у Старому Заповіті «мир і спочинок асоціюються з постійною жвавою діяльністю». Проповідник у Книзі Еклезіяста каже своєму слухачеві: «Все, що всілі чинити рука твоя, теє роби, бо немає в шеолі, куди ти йдеш, ні роботи, ні роздуму, ані знання, ані мудрости!» (переклад Івана Огієнка. — **Ред.**). Шеол (це могила) у своїй постійності й закінченості німа. Але дочасно її спокою шукати не варто.

У цих писаннях теж є традиція мовчання. «Жди Господа мовчки й на Нього надійся», — каже псалом (переклад Івана Огієнка. — **Ред.**). Але і її випробовує альтернатива світського, галасливого спокою, та і внутрішня напруженість, викликана тишею, бере своє. Може статися так, що утікач від тиші, врятований з аскетизму монастиря в Мінгаладоні й повернутий до суєти центру Янгона, менше штовхатиметься й частіше усміхатиметься бурхливому людському морю, яке оточує і наступає на нього. Може, він сидітиме над мискою гарячої локшини на заставленому столиками вузькою тротуарі та сприйматиме звичні штурхани ліктями під ребра від сусідів праворуч і ліворуч не як неумикне лихо, з яким доводиться миритися, а як знаки братерства, спільноти і приятельства, які треба приймати з любов'ю. А може, навіть скаже щось радісне тому, хто його слухає... ■

Як норманське панування змінило Англію

...і зробило її безповоротно європейською

Норманське завоювання 950 років тому під проводом герцога Норманського Вільгельма («Завойовника») було найбільшою одномоментною політичною зміною в історії Англії. І дуже брутальною зміною. Англосаксонську знать позбавили всіх маєтків, багато кому з аристократів довелося зазнати приниження: їх змусили працювати на землі, якою вони колись володіли. Французьке завоювання й сьогодні залишається в певних колах болісною темою.

Відомо, наприклад, що лідер Партії незалежності Сполученого Королівства Найджел Фарадж носить краватку з мотивами гобелена з Байо — 70-метрового вишитого килима зі сценами тієї події, щоб нагадувати британцям про «останній раз, коли до нас вторглися і завоювали». Гобелен помережаний зображеннями відрубаних рук, ніг і голів розгромлених англійців. Інші прибічники Brexit проводять паралелі між тим завоюванням і «пануванням» у Британії безликих інститутів ЄС. Академіки висловлюють схожу думку. «З погляду англійця Норманське завоювання було катастрофою», — заявив у 1971 році науковець із Кембриджа Рекс Веллдон Фінн.

Хоча кров та нутрощі — це страшно, але завоювання принесло й багато користі. Воно зумовило перетворення в англійській економіці. Поліпшилися інститути, торгові моделі й інвестиції. Завдяки йому частина Британських островів увійшла до європейських торгових кіл (можна охрестити це *Ventry*: від *Britain* і *entry* — «вхід», «вступ»), а в Англії стартував тривалий економічний бум, який перетворив її на порівняно багату країну. Завоювання та його наслідки, окрім іншого, розділили країну на заможний південь і бідну північ; це географічне розмежування збереглося і донині. Від тих буремних десятиліть і надалі Англія залишається назавжди європейською країною, ще й набагато міцнішою. Норманське завоювання створило Англію.

Причини вторгнення були складними. На початку 1066 року помер тодішній король Англії Едвард Сповідник, не залишивши спадкоємця. Через це виникла криза престолонаступництва. Королем став його швагер Гарольд Годвінсон. Але право Гарольда на трон було недостатньо обґрунтованим. Найбільше йому противилися на півночі країни. По інший бік Ла-Маншу законним спадкоємцем вважав себе Вільгельм, герцог Нормандії: за словами літописця Вільяма з Пуатьє, Едвард заявляв, що хотів бачити своїм наступником саме юного Вільгельма Норманського.

Що відбувалося далі, видно на зображеннях гобелена з Байо. У вересні Вільгельм вирушив із Франції на Англію з величезним військом. У битві при

Гастінгсі на південному узбережжі Гарольда вбили, а його тіло понівечили (є згадка про те, як норманський лицар «списом випустив йому нутрощі»). А на Різдво 1066 року відбулася коронація Вільгельма.

Сходження на престол він відсвяткував звичайним і соколиним полюванням, а відтак узявся до справ. Англосаксонську систему врядування й господарювання було знищено під корінь. Землі понад чотирьох тисяч англійських лордів перейшли до майже двох сотень норманських і французьких баронів. Англосаксів усунули з високих державних і церковних посад. За даними професора Університету Маямі Г'ю Томаса, до 1073-го залишилося тільки двоє англійських єпископів.

ДЕЯКІ ПОЛІТИЧНІ РІШЕННЯ НОРМАНІВ ВИКЛИКАЛИ Б СХВАЛЕННЯ СУЧАСНИХ ЕКОНОМІСТІВ: У ПЕРІОД РАДИКАЛЬНОЇ НЕПЕВНОСТІ ВОНИ РІЗКО ЗБІЛЬШУВАЛИ ВИДАТКИ НА ІНФРАСТРУКТУРУ

Найкраще наслідки норманського завоювання оцінювати за «Книгою Страшного суду» — зводом відомостей про маєтності в Англії, що був укладений згідно з наказом Вільгельма 1085 року. У ній містяться дані про 13 418 населених пунктів на підвладних Вільгельмові землях: хто власник маєтку, скільки маєток вартий у грошовому виразі або скільки поземельного податку може сплатити за рік. У деяких графствах, окрім того, провели перепис населення, поголів'я худоби й навіть полічили плуги. Перепис був таким ретельним, що за ним можна було підбивати підсумки у день Страшного суду — звідси й назва. Нещодавно науковці університету в місті Галл оцифрували латинський текст книги обсягом 2 млн слів, написаний на овечому пергаменті чорним і червоним чорнилами.

Запитання перепису здебільшого стосувалися трьох часових відрізків: 1066 і 1086 років, а також періоду між ними, невдовзі після 1066-го, коли певний маєток було вперше передано тогочасному власникові. Це дає змогу проаналізувати ситуацію до й після завоювання.

Безперечно, вторгнення завдало великої шкоди в короточасній перспективі. У графстві Сассекс, де висадилося військо Вільгельма, добробут знизився на 40%, адже нормани прагнули захопити владу, знищуючи капітал. Скрізь від Гастінгса до Лондона, де вони проходили, вартість землі й маєтків падала. В одній науковій праці 1898 року висловлено припущення, що деякі помістя в графствах навколо Лон- ▶

дона до 1070-го коштували набагато менше, ніж у 1066-му. Утім, попри ці збитки на початку, зрештою завоювання допомогло англійській економіці. Учені мужі давно вважають, що імміграція зазвичай сприяє розвитку торгівлі: новоприбульці добре знають свої вітчизняні ринки й охоче туди експортують. Нормани були загарбниками, а не іммігрантами, але історики Кембриджського університету Едвард Міллер і Джон Гетчер дійшли висновку, що «покоління після 1066 року стали свідками прогресивного зростання зовнішньої торгівлі як за масштабами, так і за вартістю». Зокрема, популярності на континенті зажила англійська вовна.

Вrentry посприяв і розвитку фінансової системи. На запрошення (чи за наказом) Вільгельма до країни прибули євреї, які налагодили мережу кредитних зв'язків між його новими англійськими володіннями та старими французькими. Оскільки їм не заважали християнські закони про лихварство, до XIII століття вони стали в Англії головними позикодавцями. Виявлення дорогоцінних металів у центральноевропейських копальнях також сприяло розвитку кредитування. Євреї оселялись у містах, де зосереджувалися серйозні монетні двори. Та в Англії все-таки панував войовничий антисемітизм, і до XIV століття євреїв із країни було вигнано.

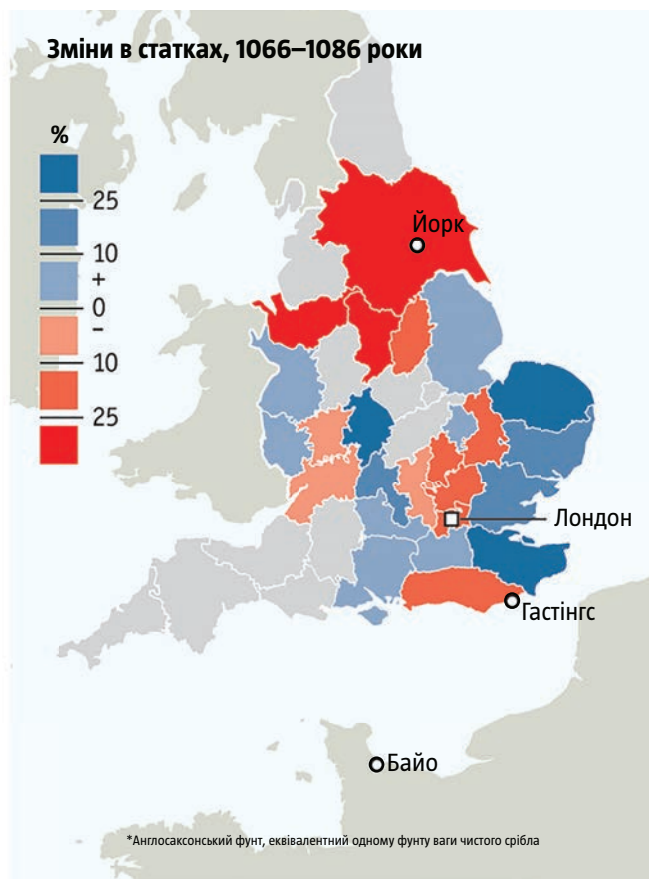
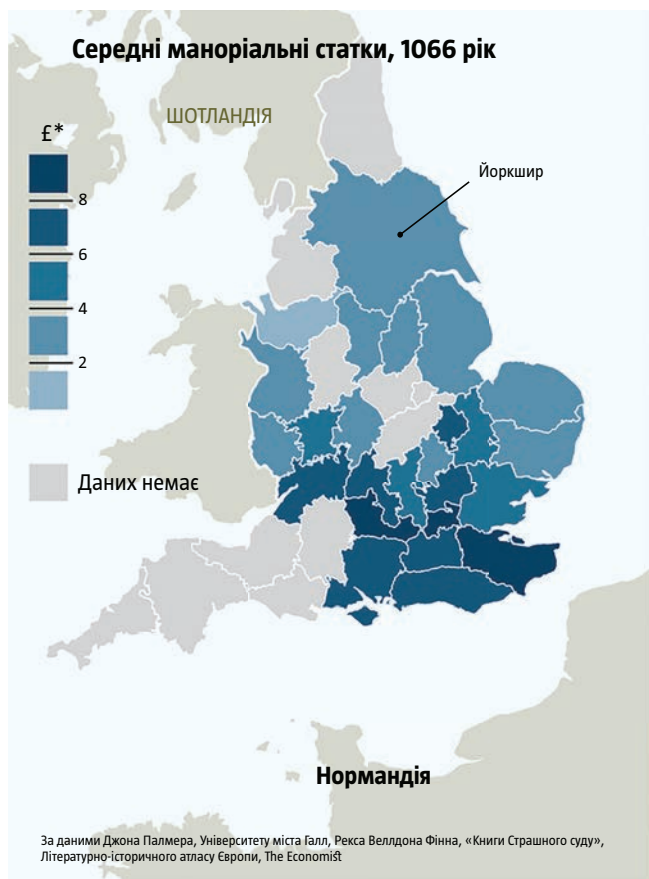
Деякі політичні рішення норманів викликали б схвалення сучасних економістів: у період радикальної непевності вони різко збільшували видатки на інфраструктуру. За 50 років кожен англосаксонський кафедральний собор знесли до основи й відбудували в новому континентальному стилі, каже професор історії з Оксфордського університету Джордж Гарнетт. Він наголошує, що в жодному англійському кафедральному соборі не збереглося навіть слідів надземного мурування з донорманських часів.

З'явилися також нові замки та палаці. Книга з церковного будівництва, видана 1979-го, засвідчує різке збільшення кількості новобудов у XII столітті та новий сплеск зодчества 1280 року. Усі ці зміни були сприятливими для економіки. Із «Книги Страшного суду» видно, що всупереч поширеній думці англійська економіка повністю відновилася до 1086-го. Дані стосовно деяких володінь можуть бути неповними, але обережне тлумачення книги свідчить, що сукупне багатство Англії за два десятки років після Вrentry майже не змінилось, а в номінальному вираженні навіть зросло. Із 26 графств, щодо яких є надійні дані, вартість його фактично збільшилася в кожному другому.

Далі ситуація лише покращувалася. Реальне зростання ВВП у 1086–1300 роках, швидше за все, вдвічі-втричі перевищило показники періоду перед завоюванням. Окрім того, високими темпами збільшувався ВВП на особу: імовірно, від £1,70 у 1086 році (за цінами 1688-го) до £3,30 станом на 1300-й. На думку професора Томаса, могла покращитись і продуктивність. Аби мати змогу фінансувати інфраструктуру, доводилося обкладати селян вищими податками, що «примувало їх більше працювати».

У людей стало більше грошей, і вони хотіли їх витратити. За даними дослідження Джона Ленгдона і Джеймса Маскейла, до XII століття можна знайти дуже мало документальних згадок про ярмарки та ринки. У «Книзі Страшного суду» згадано близько 60 базарів. А розширення економіки пішло на користь торгівцям і поставальникам: до кінця XII століття існувало вже близько 350 ринків.

Швидка комерціалізація англійської економіки мала глибокий вплив на тих, хто працював. Кріпаки, які до завоювання становили значну меншість населення, дістали волю: в Ессексі від 1066 до 1086 року їх на чверть поменшало. На думку професора Томаса, Ланфранк, якого Вільгельм поставив архієпископом Кентерберійським, був проти ввезення кріпаків; християнські мислителі зазвичай «дещо насторожено» ставилися до рабства. До XII століття феодальна залежність селян в Англії майже повністю зникла.

Чіткішим став поділ праці, дедалі більше людей працювало або на себе, або за плату. Частка міського населення зросла від 10% у 1086-му до 15–20% до початку XIV століття (різко примножилося населення Лондона). За 1100–1300 роки було засновано понад сотню нових міст; населення Англії від 2,25 млн підскочило до 6 млн.

Тож загалом по країні справи йшли добре. Однак цього не можна було сказати про всі її регіони. На півночі завоювання тягнулося довше й було жорстокішим. Люди в Нортумбрії чи Йорку не вважали себе навіть англійцями, не те що французами (вони асоціювали себе радше з шотландцями і скандинавами). Тож одразу після того, як нормани прийшли до влади, на півночі одне за одним почали вибухати повстання.

Вільгельм придушував їх безжалюбно. Його військові походи стали називати «розоренням півночі». Як пише літописець Ордерік Віталій, на смертному одрі Вільгельм пригадував зроблене ним. «У сліпому гніві я накинуся на англійців півночі, як розлючений лев... Під ніж пішли цілі отари овець і худоби, і я покарав безліч чоловіків та жінок бичем голодної смерті».

Із «Книги Страшного суду» видно, що в 1066 році володіння на півдні Англії були дещо багатшими за північні. Але після Brentry цей розрив різко збільшився: до 1086 року південні маєтки були вчетверо заможнішими. Розмах руйнації вражав. Третину помість у північних графствах було названо «збитковими». У графстві Йоркшир, яке постраждало найбільше, 60% помість вважалися принаймні

«частково збитковими», а загальний добробут упав на 68%. Населення Йорка — міста в самому центрі спустошливих каральних операцій — зменшилось, очевидно, наполовину. У 1086 році в жодній частині Англії на північ від сучасного Бірмінгема дохід на домогосподарство не перевищував середнього. Нерівність у межах країни посилювалася: коефіцієнт Джині (де 100 = ідеальна нерівність) для англійських помість зріс від 64 перед завоюванням до 71 після нього. Якщо судити за усередненим статком помістя, то у 1066-му найбагатше графство в країні було всемоєр заможніше за найбідніше, а вже у 1086-му — у 18 разів.

Північ могла бути приреченою на вбогість порівняно з іншими регіонами: там бідніші ґрунти й гірший клімат, а ще вона далі від ринків. Але її економічна історія свідчить, як надовго можуть залишати шрами події давнини. Цілком можливо, що поясненням неможливості півночі, через яку в Британії зараз найвища в Європі нерівність між регіонами, є власне набіги Вільгельма. Навіть сьогодні, майже через тисячоліття, нащадки завойовників досі тішаються неспівмірними привілеями. На думку економіста Каліфорнійського університету в Девісі Грегорі Кларка, в університетах Оксфорда і Кембриджа досі переважають студенти з норманськими прізвищами, згаданими в «Книзі Страшного суду». Тож не дивно, що охочіше на референдумі про вихід Британії з ЄС могли голосувати регіони, які найбільше постраждали від завоювання, — за те, щоб позбутися сучасного норманського ярма. Але на економічну вигоду від цього сподіватися не варто. ■

Деніел Белґрад:

«Усі люди проживають своє життя крізь культуру»

Про спонтанність у культурі бітників та соціальний протест, який змінив США, про Боба Ділана й імпрровізацію, а також про те, чого саме американські художники навчилися у колег із Мексики, **Тижню** розповів професор-мистецтвознавець Деніел Белґрад.

Одна з тем, які ви досліджуєте, стосується культури спонтанності в американському мистецтві після Другої світової війни. Чи справді імпрровізація — це те, що пов'язує між собою художника Джексона Поллока, поета Алена Ґінзберґа і джазмена Чарлі Паркера?

— Працюючи в різних мистецьких медіа, вони поділяли ключовий принцип: важливість спонтанних дій як форми культурної практики. І зрозуміли, що можуть творити мистецтво, бо-дай трішечки правдивіше й повніше в передаванні правди, яка має безліч імплікацій. Що їхня творчість, можливо, вплине на те, як живуть люди. Мова про серйозні й подекуди радикальні проекти, які змінили американське суспільство через арт.

Власне, їхній підхід давав змогу працювати з низкою проблем трохи в інший спосіб. Вони спілкувалися між собою, поділяли спільний набір ідей, тому певна спільність між ними є. Маю сказати про дуже важливу субструктуру руху та процесів, про які говоримо, — фрейдистську психологію. Вона твердила про існування індивідуального несвідомого. Раціональність і раціональна поведінка відповідно до цієї концепції — лише частина людського досвіду. Доволі часто ми відкидаємо дуже значну частину свого життєвого досвіду, зокрема в тому, що стосується суспільного життя й політики. Громадянське суспільство справді має радше раціональні засади, проте вони не завжди достатні, щоб забезпечити йому повноту і глибину. Для цього потрібні засоби, які дадуть змогу виразити несвідомі потреби та перцепції через мистецтво. Таким чином воно стає посередником у висловленні речей, які неможливо показати іншими засобами.

Американське суспільство, з одного боку, розвивалося під впливом ідей філософського прагматизму, репрезентованого такими мислителями, як Вільям Джеймс, а з другого — митців, які презентують глибоко психологічну культуру спонтанності. Як перехрещуються ці дві течії?

— Заглибимося трохи в історичний контекст. Треба знайти слово на означення типу суспільства, який уявляли собі ті митці, що використовували метод спонтанності. В одній зі своїх книжок я називаю його «корпоративним лібералізмом». Певне передчуття такого типу суспільства можна бачити у США середини XIX століття.

Спілкувалася
Ганна Трегуб

Тоді в питаннях економічного, політичного та суспільного розвитку йшлося про централізацію влади. Справді, говорячи про громадянську війну в Америці, передусім згадують про рабство. Вирішення цієї проблеми було частиною ширшої силової гри між місцевими та федеральними урядами. Останній у тій боротьбі виграв.

Наприкінці XIX століття настав період ширшої націоналізації: її підживлював розвиток залізниць та іншого громадського транспорту, який уявно об'єднував величезні території у спільну націю під одним центральним керівництвом. Період Другої світової війни є важливим як черговий потужний стрибок у процесі централізації. Централізується американське промислове виробництво, а уряд починає втручатися у щоденне життя людей. У цей-таки

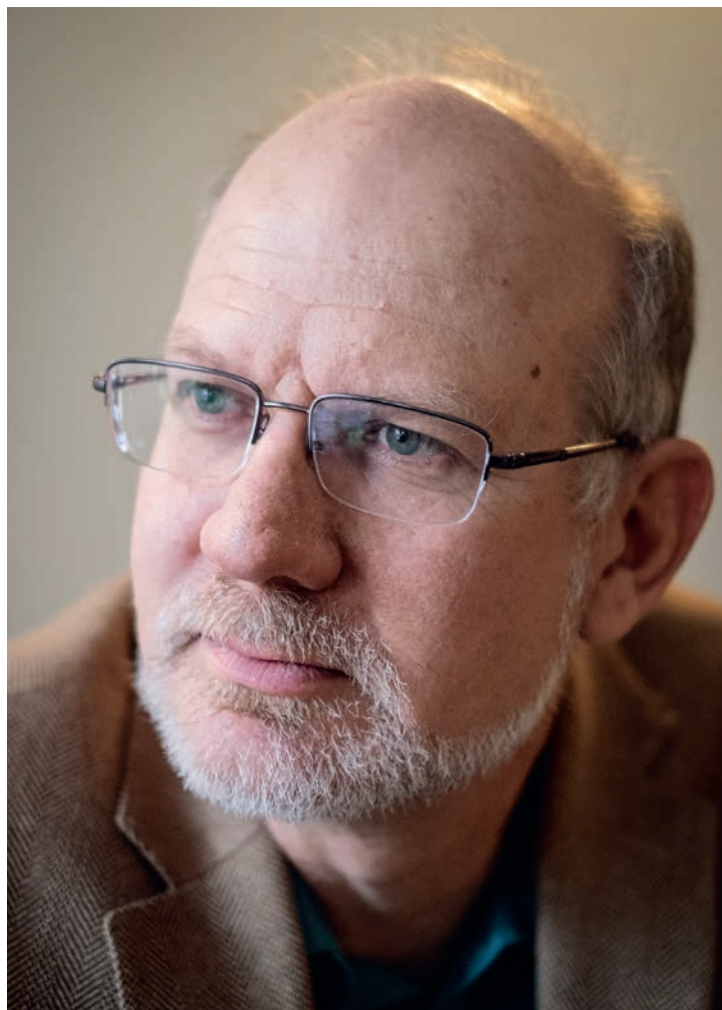

ФОТО: АНДРІЙ ГОМАКІН

час радикально змінилася структура американської економіки. До 1940-х років існувала купа невеличких локальних або сімейних підприємств. Під час Другої світової відбувається централізація економічної потуги й ресурсів, а після неї бізнес стає переважно великим і корпоративним. Тож люди, які працюють на нього, почуваються на індивідуальному рівні гвинтиками більшої структури. Тоді багато хто писав, що зосередження влади в одному центрі є загрозою для бачення американської мрії та американської бюрократії. Культурна спонтанність постала як непрямая реакція на те, що я назвав корпоративним лібералізмом, як спроба висловити людські потреби та зв'язки, що роблять громадян залежними одне від одного. Останнє не завжди має централізовану, ієрархічну форму, але є дуже поширеним і потужним явищем, формою організації людей у суспільстві.

Серед письменників, які надихали Боба Ділана, цьогорічного лауреата Нобелівської премії з літератури, був один із найскравіших представників культури спонтанності й покоління бітників Джек Керуак. Якою мірою самому Діланові притаманна спонтанність у мистецтві?

— Він автор багатьох антивоєнних пісень, текстів, сповнених соціального критицизму, протестної лірики. Кажучи про Ділана, пригадаймо, що в 1960-х існували дві потужні соціокультурні течії, які вдавалися до соціальної критики. Та з них, у якій велику роль відіграла політика, набула назви «нові ліві». Це студенти, які протестували проти війни у В'єтнамі, різних форм соціальної несправедливості. Їхня діяльність була інспірована рухом чорношкірих американців за свої права та радикалізмом 1930-х років — «старими лівими». Ота фольклорна традиція, від якої відштовхувався Ділан, є частиною руху «нових лівих». Він цілком усвідомлено у своїй ранній творчості подає себе як фольклорного співака, наслідуючи Вуді Гатрі. Рух відродження фольклору має прямий стосунок до «нових лівих», Джона Баеса й політичного порядку денного. Другий напрям — це культура хіпі, що значно більше пов'язана зі спонтанністю. Керуак, Ален Гінзберг — прямі її натхненники.

Приблизно в 1965-му Ділан перейшов від фолку до електророку, що дуже сильно образило «нових лівих». Другий із названих музичних напрямів «нові ліві» відкидали як своєрідну форму технологічного забруднення популярної культури. Рок як такий є близьким до традиції спонтанності, бо музика — один із найголовніших посередників у передачі несвідомого. Це ілюструє Чарлі Паркер: у формі джазових ідіом він показав образ того, яким може бути світ. У своїй книжці я веду мову про багато елементів модерного джазу, зокрема поліритмічність, важливість звучання музичних інструментів, які наслідують людський голос, зокрема певний спосіб використання електрогітари, гри на ній. Співаючи «While My Guitar Gently Weeps», The Beatles прямо вказували на традицію, яка походить із тренду культурної спонтанності. І те саме стосується найвідомішого твору Гінзберга — поеми «Крик».

Деніел Белград — професор факультету гуманітарних наук та культурології Університету Південної Флориди (Тампа, США), спеціаліст із американської культури XIX і XX століть. Випускник Принстонського та Єльського університетів. Автор книжки «Культура спонтанності: імпровізація і мистецтво повоєнної Америки» (1998), номінованої на Пулітцерівську премію.

Раніше ми говорили про раціональне в контексті підсвідомого. Стосунок між ними виразно розкриває ідея: слів замало, аби висловити те, що ми маємо на увазі. Слова організовані так, що вписуються в раціональну структуру мови. Проте коли ми розмовляємо, особливо бачачи свого співрозмовника, то комунікуємо більш ніж за допомогою слів. Свою роль тут відіграють ритм мовлення, інтонація, звороти. Цю ідею покладено і в поезію бітників. Це оте «виття звірів» у поезії Гінзберга, чи оте квіління музичних інструментів, про які співають The Beatles, — засоби висловлення людських емоцій, інструменти, які сягають таких глибин, яких не дано сягнути жодним словом. Коли Ділан відходить від фолку й наближується до року, він приймає певним чином традицію спонтанності. Але не забуваймо, що для неї звуки музики є вищими, ніж зміст слів. Безліч музичних форм ми не можемо зводити до літератури. Пісенну лірику в традиції фолку та протестної культури не можна утиснути до ідеї поезії, бо це завдасть їй великої шкоди. Коли говоримо про пізню творчість Ділана, усе це треба пам'ятати. Якщо повернутися до питання, наскільки він належить до культури спонтанності, то відповідь ось яка: певною мірою, але не цілком.

Одна з тем ваших наукових зацікавлень — латиноамериканська культура південно-західних штатів США. Яким чином на цих досі іспаномовних теренах перехрещується культура американська й мексиканська?

— Південно-західні штати США доволі довго входили до складу Мексики. У 1846 році їх було приєднано до Америки в результаті війни за територію. У своїй книжці я розглядаю конкретний географічний ареал: це території на захід від Льяно-Естакадо, частини Великої Американської пустелі, яка відокремлює Техас від Нью-Мексико, Колорадо, Аризони, Юти й Південної Каліфорнії. Цікаво простежити, як місто Ель-Пасо, місцевий найбільший транзитно-логістичний вузол, що з'єднує північну Мексику й Санта-Фе, було здобуте Техасом у Нью-Мексико.

Думаю, що в 1930–1940-х роках існував величезний вплив мексиканської культури на американську. Зазвичай думають, що тенденція була протилежною, але це не завжди так. Цікавим був той час, коли в Мексиці переховувався Троцький. Туди якраз хлинули мігранти з Європи, які втікали від нацистського та сталінського режимів, але через свої соціалістичні погляди не могли бути прийняті в США. Троцький працював із художником Дієго Ріверою та Андре Бретоном, поетом-основоположником сюрреалізму, які видавали на-гора цілком антисталінські, однак за суттю своєю щиро ліві образи та ідеї.

Паралельно існували потужні мистецькі рухи, що намагалися наповнити модернізм сюжетами з життя корінних американців. Тогочасна Мексика шукала свою ідентичність. Після революції, яка тривала від 1910 до 1922 року, з'являється ідея, що мексиканська культура коріниться і в іспанській, і в місцевій індіанській культурі, є їхнім сплавом. Цю ідею висловлював не лише Дієго Рівера, а й Руфіно Тамайо, Хосе Ороско та ряд інших художників, які працювали в безлічі стилів: від соцреалізму до чогось, що можна було б назвати магічним реалізмом. Останній намагався репрезентувати й духовні явища та події. Митці, про яких мова, мали контакти з Троцьким, лівими, не завжди рівні стосунки з місцевими мексиканськими комуністами. Тодішні американські митці були дуже зацікавлені в мистецьких процесах за своїм південним кордоном, бо мексиканські художники саме створили низку величезних муралів. Вони використовували ці зображення, щоб репрезентувати ідеї справжньої, а не привнесеної мексиканської культури та свого суспільства.

Багато представників американської культури спонтанності, зокрема Джексон Поллок, пильно стежили за тим, що відбувалось у Мексиці, й намагалися вчитися. Вигадана Поллоком техніка створення картин наляпуванням або накиданням фарби, так зване жестове малярство, добре підходила для створення великих зображень, настінних розписів і з'явилася під впливом мексиканських муралістів. Вони відвідували США на початку 1940-х років, і створили там низку стінописів. У Сан-Франциско працював Дієго Рівера, й американські художники дуже прискіпливо стежили за його роботою, навіть брали в нього уроки.

Досліджуючи американський південний захід, розумієш, що культурні взаємодії на пограниччі є вельми цікавим процесом. Не існує однієї прямої закритої лінії кордону, яка розділяє культури. Вони бачаться розлогими системами, які включають низку підсистем, що на певних теренах мають низку своїх інтерфейсів з елементами різних культур, наприклад американської та мексиканської водночас. Таким чином, ці місцевості є ареалами культурного розвитку.

Думаю, про культуру та відповідну політику треба думати й говорити, виходячи з того, що між дискурсу є чітко окресленими і що нам нікуди не дітися, бо існує порубіжжя, де перехрещуються різні культурні зони.

Візуальне мистецтво є ефективним знаряддям не лише пропаганди, а й протесту. Наскільки схожі прийоми воно використовує обабіч барикад?

— Мексиканські мурали створені за підтримки держави. Це була частина проекту, спрямованого на виокремлення мексиканської національної ідентичності. Схожий патерн бачимо на Кубі: там художники створюють настінні зображення на держзамовлення, але потроху відходять від офіційозу, практикуючи різні форми мистецтва.

Кожна епоха має свої жанри й техніки мистецького висловлювання соціального протесту чи незгоди. Графіті є важливими для 1970–1980-х років, а доти популярною була шовкографія. Це недорога

технологія, користуючись якою можна доволі легко отримати провокативне зображення. На Кубі в середині 1960-х років, тобто в період, близький до моменту революції, вона була видом політично заангажованого мистецтва, підтримуваного владою. Зазвичай служила прокомуністичним ідеям. Водночас у США в шовкографічних роботах прочитувалися інші гасла: заклики припинити війну у В'єтнамі, збільшити соціальні права латиноамериканських мігрантів. Не тільки техніка, а й візуальні стратегії і там, і там були маже однакові, багато в чому навіяні сюрреалізмом.

У середині 1970-х років відбувається перехід до нових візуальних стратегій, в осерді яких лежить пародіювання. Це результат певного розчарування, зруйнованих надій. Пародія для мене є виявом неможливості вкласти сили в появу нових, альтернативних форм порядку у світі. Сатира та іронія стоять на тому самому ґрунті, що й пародія, проте є відмінніші. «Нові ліві» й хіпі вірили, що вийдуть за межі мейнстримної культури, запропонують альтернативу, а от у 1970–1980-х роках у повітрі було розлите відчуття безпорадності, неможливості замінити панівну систему, принаймні в культурі, чимось адекватним. На Кубі в цей час лунають такі гасла: «Ми досі за революцію, але не за державу». З погляду тодішньої тамтешньої влади між нею та революцією не існувало жодної різниці, проте вона була для простих кубинців на вулицях. А Фідель Кастро десь посередині. Герой кубинської революції та водночас керівник державного апарату, який розростається. І саме про це йшлося у постерах і муралах Острова Свободи наприкінці 1990-х.

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО СПРАВДІ МАЄ РАДШЕ РАЦІОНАЛЬНІ ЗАСАДИ, ПРОТЕ ВОНИ НЕ ЗАВЖДИ ДОСТАТНІ, ЩОБ ЗАБЕЗПЕЧИТИ ЙОМУ ПОВНОТУ. ДЛЯ ЦЬОГО ПОТРІБНІ ЗАСОБИ, ЯКІ ДАДУТЬ ЗМОГУ ВИРАЗИТИ НЕСВІДОМІ ПОТРЕБИ ЧЕРЕЗ МИСТЕЦТВО

Я досліджував молодіжні субкультури, зокрема панків, готів, емо як представників перформативного мистецтва. Це коли звичайні люди в щоденному житті через практику того, що і як вони на себе вдягають, через свої споживацькі смаки репрезентують певну естетичну традицію. Вивчаючи їх, я виявив доволі цікаву річ, пов'язану з альтернативною реальністю. Можливо, є офіційна версія нашого життя, але це не те, що відбувається насправді. Існує альтернативна версія реальності, яка в багатьох проявах реальніша за узаконену. І не йдеться про колапс держави як щось потрібне для існування альтернативної реальності, зовсім ні. Як у США, так і на Кубі є люди, що дотримуються таких поглядів. Альтернативна реальність для них існує тут і зараз, і влада в ній тисне на індивіда дуже мало. Усі ці ідеї відбиваються у візуальному мистецтві. Фактично воно показує, що сила і вплив держави куди менші, ніж їй хотілося б. Офіційна реальність таким чином співіснує з цілою низкою альтернативних, які створюють звичайні люди. ■

Чого може навчити філософія?

Тарас Лютий

Завжди з подивом доводиться спостерігати за зменшенням зацікавленості до проблем культури та гуманітарних наук. Так, я знаю, це така загальносвітова тенденція: якщо треба на чомусь заощадити, то неодмінно на гуманітаристиці. Якось я читав низку лекцій, у яких порушував питання про «філософський перформанс» та концепцію «театру жорстокості» Антонена Арто. І найбільше мене вразило те, що знайшлася людина, яка просто «заблокувала» для себе цю тематику. Чому? Відповідь, яку я даю сам собі, приблизно така: гуманітарні науки розглядаються як супровідне, фонове знання, бо воно не має ознак прагматичності. Для того, щоб його хоч якось застосовувати, потрібні індивідуальні зусилля.

Та якщо ти не даш комусь готових формул, то тебе не будуть готові слухати. А до того ж засиплють запитаннями на кшталт: «А про що все це?». І тут усвідомлюєш, що тебе просто хочуть сприймати як функцію транслювання знаково-сислової продукції. Французький історик античної філософії П'єр Адо свого часу написав надзвичайно захопливу книжку, в якій намагався показати, що філософія для давніх філософів була не абстрактною скарбницею знань, а мистецтвом жити.

Що це означає?

Передусім те, що філософію треба розуміти не тільки як дисципліну, в якій порушено граничні питання на кшталт «чому є дещо, а не ніщо?», а як особливий тип знання з перетворення особистості. Інакше кажучи, як навчитися докладати зусиль, аби змінитися самому? Тоді філософію потрібно вважати особливою практикою духовних вправ. «Духовних» передусім означає «керованих розумом». Цим філософія перетворюється на сукупність вправ, або мистецтво жити. Себто головна її інтенція полягає в тому, щоб пізнавати не лише світ, а й себе. А що ж означає пізнати себе? Насамперед перейти від неавтентичного життя, до автентичного способу бути. Автентичне життя пов'язане з постійним усвідомленням себе, а разом і зі спокоєм та свободою. Наш неспокій спричиняється багатьма стражданнями, серед яких ключову роль відіграють пристрасті й турботи. Отже, навчитися спостерігати себе означає вміти контролювати свої страхи. Чи не найбільшим із них є страх утратити блага. Аристотель вчить нас, що кожна людина прагне блага. Ось тільки як відрізнити справжнє благо від удаваного? Під першим належить розуміти те, котрого ми здатні досягти, уникаючи зла, наскільки це взагалі можливо. Так, потрібно пристрасне бачення світу замінити природним.

Що ж включатиме таке заняття філософією? Передусім «пошук» як уміння ставити питання й прискіпливе вивчення дощукуваного. Не менш важливими компонентами є вміння читати і слухати. А ці навички не можливі без уміння тримати увагу (бути пильним і спостережливим) стосовно того, що нас оточує. Здат-

ність зосереджуватися, своєю чергою, залежить від нашого самовладання, тобто звички концентруватися на головному. Перелічене доповнюється медитацією як вихоплення певного моменту. Наші думки при цьому мають обертатися навколо ідеї блага, тобто виконання належного. Усе це спонукає нас сформулювати чергове питання: яким чином можна трансформувати своє життя? Без уміння прояснити свої думки тут ніяк не обійтись. А це вимагатиме й навчитися висловлюватися зв'язно, впорядковано та зрозуміло.

А крім того, тренувати пам'ять. Навіщо? Та щоби бодай для себе сформулювати власні правила життя. Тільки так можна підготуватися до всіляких несподіванок, які на нас чигають. Уміючи уявляти різні труднощі життя, як-от бідність або страждання, ми зможемо зносити їх гідно.

Усе це передбачає одне: бути філософом означає вправлятися в умінні жити. Вміти виходити за межі власної

ФІЛОСОФІЮ ТРЕБА РОЗУМІТИ НЕ ТІЛЬКИ ЯК ДИСЦИПЛІНУ, В ЯКІЙ ПОРУШЕНО ПИТАННЯ НА КШТАЛТ «ЧОМУ Є ДЕЩО, А НЕ НІЩО?», А ЯК ОСОБЛИВИЙ ТИП ЗНАННЯ З ПЕРЕТВОРЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

усталеності, ніби долаючи свій попередній стан, і вільно робити те, що залежить від нас, керуючись власним розумом. Цим філософія нагадує самолікування, даючи радість від існування, або ж задоволення бути. Вона вчить також не боятися речей, на які ми вплинути не зможемо. Філософія як виконання духовних вправ передбачає не тільки перебування на самоті, а й мистецтво провадити діалог. Це така собі моральна самоперевірка. До речі, діалог можна вести і з самим собою. У будь-якому разі діалог — це не перемога над дискусантом, а настроєність на дружнє змагання. Ведучи розмову, ми не виказуємо зверхність, а прагнемо щось сформулювати, разом формуючись самі. Важливими стають не так намагання конче вирішити проблеми, як спільна участь, подоланий шлях і досвід. Дискутуючи, потрібно прагнути визволитися від приватної думки, яку диктують забаганки.

Отже, той, хто не переймається філософією, перебуває в стані нещасливої тривоги. Адже нещастя — це рабство забіганок. Тож філософія пропонує не лише інший спосіб життя чи інше бачення світу, а й можливість перетворення людини. Досвід філософії не набувається раз і назавжди. Потрібне постійне вправляння у формуванні й переживанні цього досвіду. Хоч би хто був твоїм провідником у цій сфері, рішення ти завжди шукатимеш самостійно. Таким чином, філософська аскеза є не вправлянням у депривації, а внутрішньою дією розуму й волі. ■

Синдром князя Мишкіна

Катерина Барабаш, Москва

Краса — не така вже й страшна сила

Два роки поспіль літературний і навколо-літературний світ, а також численні співчутливі зламали сотні списів із приводу рішень Нобелівського комітету. Торік лауреатом премії стала Світлана Алексієвич, нині Боб Ділан. Що й казати: обоє авторів не найбільш характерні кандидати на роль найкращих у світі письменників за версією послідовників Альфреда Нобеля. Алексієвич прославилася своїми документальними творами, передусім повістю «У війни не жіноче обличчя», складеною з розповідей жінок, що пройшли воєнними шляхами. Боб Ділан — поет, співак, музикант, артист, автор знаменитих пісень і композицій, наповнених виключно потужним громадянським пафосом. Однак незадоволених обома лауреатами виявилось безліч. Особливо гарячі голови про всяк випадок поховали Нобелівську премію як таку, що зрадила заповіді свого засновника. Зараховувати Алексієвич і Ділана до корогти видатних письменників відмовилася чи не половина тих, хто стежив за процесом. У Росії вибір на роль нобелівського лауреата Світлани Алексієвич визнали, зрозуміло, політичним рішенням, але плач патріотів нікого вже не здивував.

Чомусь саме про це згадалося наприкінці високосного 2016 року. У світі культури й на просторах мистецтва були, звісно, події і серйозніші в сенсі художнього внеску у світовий культурний процес, але саме несподівані віражі Нобелівського комітету здалися дуже важливими. Важливішими, ніж безліч нових написаних, знятих, поставлених, намальованих і зіграних творів.

Несподіване для багатьох рішення Нобелівського комітету, якщо вдуматися, зробило всій літературі, зокрема й майбутній, іще не створеній, величезний подарунок. На очах розширилися межі словесності, література вийшла зі звичних берегів, закотилася в нові ніші, опанувала нові території. Їй додано нові функції та зобов'язання, котрі раніше якщо і брали до уваги, то лише як другорядну страву. З різницею в рік флагманами письменства стали білоруська письменниця, чий гуманізм, схилення перед Людиною, засудження будь-якого насильства переважили безпосередньо літературний талант, та один із музичних символів ХХ століття, поет-музикант, чийми віршами списана чи не половина стін будівель Європи та Америки, теж гуманіст, але ще й мислитель. Назвати Ділана стовідсотковим письменником можна тією самою мірою, що й художника-акціоніста — художником. Ділан не пише томів творів, як і акціоніст не створює картин. А «У війни не жіноче обличчя» Алексієвич узагалі з великим правом можна охарактеризувати як журналістську працю. І попри те...

Нобелівські сюрпризи. Премії за літературу, присуджені Бобові Ділану й Світлані Алексієвич, посприяли розширенню сучасного уявлення про словесність

Уся ця, на перший погляд, плутанина нині, коли щоразу частіше й частіше говорять про кінець прекрасної доби чистого мистецтва та про занепад культури, виявилася напрочуд своєчасною. І спасибі Нобелівському комітету, що не тільки зрозумів цей злам епохи, а й оголосив його нестрашним. Може, і болісним злегка, але не катастрофою.

Узагалі-то всі розмови про те, що краса врятує світ, не мають нічого спільного з реальністю. Приписувати Достоєвському слова, котрі стали крилатою фразою, яка до речі й не до речі відскакує від прихильників «чистого мистецтва», чомусь усі зрозуміли як настанову до дії. Та якщо казати по правді, це не вираз самого Фьодора Михайловича. Достоєвській узагалі був не з тих, хто романтично вірить у порятунк світу за допомогою краси, а в романі «Ідіот» ці слова промовляє Іпполіт Терентьев: він з іронією розповідає в компанії про дивне, на його погляд, переконання князя Мишкіна. «Правда, князь, що ви говорили, що мир спасет красота? Господа, - закричав он громко всем, - князь утверждает, что мир спасет красота! А я утверждаю, что у него такие игривые мысли, что он влюблен!» І далі, протягом усього роману, Достоєвській крок за кроком сам доводить неправоту Мишкіна. Тож брати на віру такі масштабні здатності краси, певно-таки, не треба. Якщо ви, звісно, не князь Мишкін. Хоча здебільшого люди, як і раніше, вірять, що світ буде врятований саме красою. Це такий синдром князя Мишкіна, який нам століттями посилено насаджують.

Якщо по-старому чіплятися за мистецтво як за постачальника краси змученим очам і душам, то слід визнати: приєрмерк культури неминучий. Арт давно перестав соромитися огидних форм, обсценної лексики, він спокійно прогулюється дном, витягує на світ божий стільки бруду, що не снилося цілій асоціації асенізаторів. Оголені тіла — не завжди привабливі — стали так само звичними на екрані та сцені, як жіноча рука без рукавички, що колись вважалася ознакою інтимного натяку.

У цьому сенсі Нобелівський комітет зробив сміливий крок — легалізував як високе мистецтво ту літературу, яка в кращому разі вважалася напівмаргінальною, а в уявленні більшості була й зовсім не літературою.

Нині, у вік відкритості, яку забезпечують новітні комунікаційні засоби, на людський мозок падає непосильна кількість інформації. Учені підраховали, що 300 років тому людина за все життя діставала стільки повідомлень, скільки нині їй пропонує одна газетна шпальта. Чи мислимо в таких умовах зберегти незаймані уявлення про красу? Чи можливо не втратити вірності смакам, що виховані роботами Леонардо, Мікеланджело, Боттічеллі, Рєпіна, Айвазовського, і зневажати Фабра, Грїшу Брускіна або твори, виконані в техніці анаморфозу? Чи треба зупинитися на симпатіях до «Землі», «Набережній туманів», «Мосту Ватерлоо», «Дзеркалі» й гидливо відвертатися від документальних фільмів, які розповідають, скажімо, про хіміотерапію або ж болїсну смерть безпритульних тварин? Чи слід нескінченно заковувати в захваті очі від пушкінських ямбів і толстовського гуманїзму, вдаючи водночас, що Владїміра Сорокіна з його естетикою потворного немає?

СПРАВЖНЕ МИСТЕЦТВО ЗАВЖДИ «Б'Є» ПО НАЙЧУТЛИВІШИХ МІСЦЯХ. АЛЕ ЯКЩО РАНІШЕ ВОНО МАЛО ЧАС ТОРУВАТИ ДОРОГУ ДО УМІВ І СЕРДЕЦЬ, ТО НИНІ ПОЗБАВЛЕНЕ ТАКОЇ МОЖЛИВОСТІ ЧЕРЕЗ ШАЛЕНИЙ РИТМ ТЕХНІЧНОГО ПРОГРЕСУ, А ОТЖЕ, І РИТМУ ЖИТТЯ

Тут, звісно, можна заперечити, мовляв, кожному своє. Як писав Саша Чьорний, «хто любить працю, хто любить маркізу — у кожного свій дурман». І це буде найпростїшим і найбогягузливїшим поясненням небажання шукати нову красу.

Людина не може нормально існувати без підживлення новою красою. І це, звичайно, не виключає певних симпатїй та антипатїй. Можна бути стовідсотковим адептом реалїзму, але, не бажачучи бачити, що він перестав задовольняти потреби людства у красі й змісті, ти приречений на суворе протистояння зі світом. І переможцем відтак вийдеш не ти. Світ відкритий і відкривається щосекунди ширше, показуючи з неймовірною швидкістю всілякі шляхи й роздорїжжя, які повинен вибирати наш мозок.

І ось, щоб не загубитись у світі, доводиться бути відважним. Не бїймося вчитися розглядати його очима митця. Власне, будь-яке мистецтво так і працює. Спочатку воно нове й незвичне. Те, що нині вважається класикою, колись теж було твором сучасного арту, просто слова відповідного не існувало. Пушкін, Брехт, Сезанн, Гойя, Шостаковїч були новаторами, що підривали звичні уявлення про прекрасне. Потїм їхні твори, ставши відомими, посїли свої місця в музеях та енциклопедїях, зробилися звичними й поступово увїйшли до перелїку класики. А вже як попервах громили того ж таки Брехта чи Шостаковїча люди, які раз і назавжди вирішили залишатися вірними чисто-му класичному мистецтву! Навїть Пушкіна, основу

основ, ляяли на чїм світ стоїть за «низьку» мову, за зраду поетичних цїнностей Державїна. Але ми поступово навчилися говорити мовою Пушкіна, дивитися на світ очима Гойї, відкривати світ через партитуру Шостаковїча.

Нині життя бїжить незмірно швидше, нїж 100 чи 200 років тому. А до того ж щодня пришивдшується. І якщо ранїше людство мало час, не поспїшаючи, придивляючись, прицїнюючись, опанувати мову Пушкіна і «с чувством, с толком, с расстановкой» докопатися до краси не відразу зрозумїлої музики Шнїтке, то сьгодні часу на роздуми і звикання немає. Сучасне мистецтво вторгається в життя миттєво, рїшуче, нахабно. І подеколи зовсім не там, де можна очїкувати.

Узяти, примїром Стїва Джобса, генїального піонера ери IT, батька цифрової революцїї. Винахїд айфона — чистої води твір сучасного мистецтва. Фахівцї запевняють, що Джобс у процесї його створення не придумав нічого нового з погляду технологїї — просто як людина, котра працює на нивї сучасного мистецтва, поєднав у новому продукті деякі ідеї, причому не технологїчного, а швидше побутового, споживчого характеру. Смартфони до нього існували, і Джобс лише намацав певні больовї точки, зумїв поєднати вже наявні технологїї для максимального задоволення потреби людей.

Справжнє мистецтво завжди, в усі часи, «б'є» по найчутливїших місцях. Але якщо ранїше воно мало час торувати дорогу до умів і сердець людей, то нині позбавлене такої можливості через шалений ритм технїчного прогресу, а отже, і ритму життя. Сучасний арт миттєвий. Він швидко намацає больовї точки й моментально, рїзко на них реагує, викликаючи так само миттєві полярні реакцїї. Це і є нова функцїя мистецтва, до вподоби вона комусь чи нї.

Щоб реагувати на цї новї функцїї, бачити нову красу, часом не надто привабливу, потрібна певна смїливість: вона виражається передусїм у готовності визнати, що колишнього багажу замало. І спроби задовольнятися тїльки звичними пристрастями створюють порожнини у свідомостї. Можна сто разів не схвалювати Петра Павленського, який підпалив дверї ФСБ і застигнув перед полум'ям як породження пекла, чи намальованого й піднятого групою «Война» на Лїтейному мосту навпроти пїтерської будівлї тїєї ж таки ФСБ величезного статевого члена, але не визнати, що цї акцїї розтинають найболючїші нариви сучасного російського суспїльства, неможливо. Можна обурюватися: Алексїєвич, мовляв, узагалї не письменниця, а Дїлан не справжнїй поет — «лише» рок-зїрка, проте обурення означатиме тїльки небажання визнати розвиток лїтератури та новї форми її сприйняття суспїльною свідомостю.

І не бїймося: анї Пушкін, анї Чайковскїй, анї Довженко, анї Рафаель, анї Гете, анї хтось інший зі стовпїв світової культури не постраждає. У них уже точно нічого не забереш. Вони пережили авангард, модернїзм, постмодернїзм, футуризм, кубїзм, розвинутий соціалїзм і постїндустріальний капїталїзм. Їм нічого вже не страшно. Але з поваги до них ніколи не треба забувати, що й вони колись дуже багато кому здавалися нестерпними.

Тому в новий рїк — із відкритим заборолом. Триматися правою рукою за класичну красу, а лївою намацаувати нову. ■

Трансформація

Вікторія Малишева

Моя дитина напередодні свого чотириріччя збагатила власний словниковий запас новим словом «трансформація», а я підписалася в Instagram на нове слово щодня задля збагачення свого словничка. Так от та «трансформація», яку мій син вживає у значенні перетворення людини на робота, стосується, як виявилось, і мене. Причому стосується так яскраво, що ілюстрації моїх змін прекрасно підійшли б для унаочнення значення цього слова...

1. Страх. Така-от нова й доволі дивна риса мого життя — страх. Мені страшно, що ввечері у двері можуть подзвонити. Раніше мені ніколи не спадало на думку, що я боюся цього. Приблизно півроку тому до нас наполегливо подзвонили опівночі. Міліція шукала понятих: у сусідньому будинку було скоєно вбивство. З усієї нашої вулиці їм відчинили лише в одній домівці. Я тоді завмерла. «Вимкнути світло? Не відчиняти!» Чого б це? А кілька днів тому сусід приніс нам порожні пляшки для молока: я колись просила його. Не чула, коли телефонував мені, а коли він подзвонив у ворота, відчула ту саму панічну атаку аж до шаленого серцебиття. Двері відчинила, але тієї миті була така налякана, а потім така рада тому, що прийшов розгніваний сусід зі своїми пляшками: «Чого не береш слухавки?». Мені ніколи не був властивий страх, а зараз я заочно його відчуваю від того, що можу опинитися в темряві після сьомої вечора — час, коли транспорт уже не ходить.

2. Байдужість. Ніколи не подумала б, що мені буде притаманна ця риса. Зараз я швидше звикну обходитися без чогось, аніж вишукуватиму можливість придбати й привезти це в Луганськ. Добре, що в мене щось є, але те, що чогось немає, теж не трагедія — навчусь обходитися без того. Може, це тому, що поруч зі мною немає тих, хто бажав би чогось і купував, а може, навпаки, навколо мене такі самі байдужі люди, які користуються старими телефонами та швидше при звичаються до чогось, аніж вишукуватимуть можливість придбати щось зараз. Ця байдужість стосується одягу, прикрас, ароматів — багато чого. Мої знайомі радіють тому, що в них є одяг та взуття по сезону. І я давно вже не чула, щоб хтось щось купував собі й робив із цього культ. Чи то не купують, чи то не приносять довоєнної радості.

3. Потреби. До війни в мене був список справ, які я прагнула встигнути виконати до Нового року. Щось придбати, з кимось зустрітися... Зараз усі свої невеличкі справи я роблю в першій половині дня. Так чинять майже всі. Нічого поганого в цьому немає. Просто так склалося. Може, і є хтось енергійніший за мене, але, я впевне-

на, він теж усе планує в першій половині дня — у час, коли працюють контори, магазини, офіси... А взагалі список потреб звузився. Спокій, їжа, гроші. Друзі виїхали, тепер спілкуємося через інтернет. У них багато проблем і планів. Хтось шаленіє від російського громадянства, хтось вчиться економити в Рубіжному на опаленні й радіє стабільній зарплаті. Життя в різних вимірах за нібито однакових потреб...

4. Втрати. Ця тема взагалі на окрему книжку. Робота, хобі, друзі, звички... Навіть безпечне місто в сутінках. Втративши роботу, я втратила свій колектив, зайнятість, звичний алгоритм життя. А ще місто в сутінках, у якому я роками щодня поверталася додому. Втратила магазини ввечері, зустрічі з друзями в кафе, гіпермаркети, які працювали для таких, як я, до 22:00. Не можу сказати, що оплакую все з того. Так, моя родина та життя — головне. Але, втративши так багато одразу, звикнути до того не легко. Це як звикнути до цілком нового життя за збереження старих форм: те саме місто та своє житло, але в зовсім нових умовах. Дивний, як на мене, експеримент... Я обрала життя вдома, але, обираючи, не знала, що доведеться віддати стільки всього...

5. Мета і плани. У житті мають бути плани: вони роблять наше життя яскравим, як спеції підкреслюють смак їжі. Я не можу сказати, які в мене плани зараз. Подорожі, великі придбання — як? Накопичення грошей — заради чого? От і виходить, що за цими планами стоїть щось більше — втрата мети життя. Причинно-наслідковий зв'язок зруйнованою війною. Справді, радіти новому телефону зараз було б дивно. А обирати школу дитині не менш дивно, бо, обираючи школу в місті, треба думати, атестат якої держави вона отримає. Тому й виходить, що дрібні плани будувати немає жодного сенсу.

6. Впевненість. Річ винятково аморфна, але, втративши її, втрачається весь сенс життя. До війни мене не турбували питання, чи вціліє мій дім і наскільки він безпечний під час обстрілів. А зараз я ловлю себе на тому, що в нас непоганий будинок: у ньому є два підвали, але немає жодної глухої стіни, на жаль, все у вікнах. А ще він невеликий, його не так важко опалювати... Зовсім дивні категорії щастя, правда? І для впевненості мені багато чого не вистачає. Знати, що буде завтра, — головне з цього. Але водночас і для радості треба дуже мало: ліки, які привезуть мені друзі з України, дешеві продукти, які я іноді купую під час своїх рейдів до Станиці... Не те щоб із ніг на голову, але якось зовсім інакше, ніж до війни... Просте стало складним, а складне — непотрібним. Може, це непогано, бо коли б ще була така можливість розібратися у своїх потребах та джерелах упевненості? ■

Зроблено в «ДНР»

Станіслав Васін

Як відомо, все, чим користується сьогодні «молода республіка», так чи інакше запозичено, а простіше кажучи, «віджато» в українських виробників. Однак місцева пропаганда як особливий успіх і творіння виключно «власними силами» видає два «досягнення»: мова про «оператора зв'язку» «Фенікс» і такий самий «вітчизняний» «Центробанк ДНР».

Треба сказати, що обидва ці «досягнення» теж цілком запозичені в української сторони. Так, «Центробанк» розмістився переважно в колишніх будівлях донецького «Привату», а головний офіс використовує приміщення Укресімбанку. Щодо «Фенікса», то це єдиний місцевий оператор зв'язку, послуги якого активно нав'язуються у всіх бюджетних установах. Але і його обладнання працює на базі «віджатого» в «Київстару». Популярність «Фенікса», про яку так часто люблять згадувати сепаратисти, якраз пов'язана з фактом вимушеного придбання тарифних пакетів стільникового зв'язку. Треба сказати, що насправді місцеве населення не в захваті від послуг «Фенікса»: мало в кого викликає сумніви факт прослуховування розмов так званим МГБ. Під час запуску оператора багато донеччан навіть відкрито казали, що це банальний проект місцевих спецслужб. А для придбання пакета потрібно пред'явити оригінали та копії паспорта й ідентифікаційного коду.

Щодо можливостей самого «Фенікса» та його тарифів, то вони доволі скромні. Стартовий пакет коштує 120 руб., при цьому стягується щомісячна абонентська плата 50 руб. На цих умовах надається безліміт усередині самої мережі, 300 sms на місяць, а також можливість здійснювати дзвінки на міські номери Донецька та Луганська вартістю півтора рубля за хвилину й окремо на міські номери угруповань «ДНР-ЛНР» вартістю два з половиною рублі за хвилину. Однак не уточнюється, чи маються на увазі тільки підконтрольні бойовикам міста, чи Донецька та Луганська області цілком. Крім того, оператор надає ще одну можливість — безплатні дзвінки на номери «Луганська» — такої собі копії «Фенікса» в «ЛНР», у якої навіть сайту немає.

Однак проблеми у «Фенікса» час від часу все ж таки виникають. Так, у середині листопада сепаратисти заявили про спробу створення радіоперешкод стільникового зв'язку «Фенікс», якою користуються, зокрема, і медики: «Сили спеціальних операцій ЗСУ й далі вибирають своєю ціллю життєво важливі об'єкти інфраструктури республіки. За даними

міністерства оборони, у Ясинуватському районі противник активно використовує радіоперешкоди засобам мобільного стільникового зв'язку й таким чином намагається блокувати можливість виклику екстрених служб включно зі швидкою та пожежною допомогою».

Із «Центробанком» — другим «досягненням ДНР» — справи ще гірші. Як відомо, це єдина фінустанова та регулятор валютних операцій на окупованих територіях. Щодня на сайті банку, а також «міністерства фінансів ДНР» публікуються два курси валют: для здійснення розрахунку митних платежів і купівлі-продажу. Ті два варіанти незначно різняться між собою. При цьому сама фінустанова на сьогодні вельми обмежена в можливостях: ви не відкриєте тут депозитний рахунок і не перекажете гроші за кордон, окрім як до Росії. Послуги обмежуються зарплатними проектами, тобто видачею зарплати на картку банку, а також орендою індивідуальних банківських сейфів.

Щодо Росії, то в місцевого банку угоди з деякими платіжними системами РФ, які дають змогу переказувати гроші з тамтешніх міст в окупацію. Так, кілька місяців тому я мав одержати переказ із Санкт-Петербурга. Мені запропонували систему «Анелик», яка діяла за такою схемою: переказ надходить у Ростов на рахунок такого собі товариства «Банкоматика», після чого стягується комісія в розмірі 2%. І тоді гроші можна отримати вже в самому відділенні в Донецьку.

Щоправда, не так давно в банку з'явилася ще одна функція: його картками можна розплатитися в торговельних мережах, переважно в «Амсторах» Ташкента (місцевий «міністр»). Але коли таке трапляється, настає колапс: останнім часом сервіс в «Амсторі» дратує майже всіх донеччан. Касири — молодий персонал, набраний замість колишніх працівників, або, навпаки, зовсім літні жінки. Буквально через день трапляються випадки, коли покупці, набравши повний кошток харчів, змушені йти з пустими руками, бо в касі банально не вистачає російських дрібних грошей для решти. А коли хтось дає картку «Центробанку», чергу можна навіть не займати: це мінімум на 10 хвилин.

Хай там як, а місцева пропаганда видає будь-яку, навіть найнезначнішу, новачку за перемогу «молодих держав». І нещодавня ейфорія на сепаратистських порталах від можливості здійснювати дзвінки з «Фенікса» на підконтрольну територію це лише вкотре підтвердила. ■

Не зрікаймося мрій

ОНУХ

Минув рік, відколи в *Тижні* з'явилася моя перша колонка, яка починалася словами: «100 років тому в нинішній узбецькій Фергані в сім'ї царського офіцера народився мій тато». Тож тепер 101 рік тому. Мій цюгоричний день народження був особливий тим, що, власне, у моїх літах батько помер. Дивно відчуття, коли розумієш, що ти вже старший за нього, але ще не старий, принаймні своїми відчуттями. Для мене це був час нових роздумів про те, ким був тато, що він пережив. Про що він мріяв? Яке моє місце в естафеті поколінь?

Мені постійно пригадується роман Тані Малярчук «Забуття», а в ньому оцей дітківний фрагмент:

«Єва потягнулась за сіллю, але, глянувши на батька, таки передумала.

— Тату, — Липинський кожного разу здригався, коли чув це слово з її вуст, — я завжди хотіла дещо спитати. Те, чому ти присвятив ціле життя... Тобі ж нічого не вдалося, правильно?»

Я ніколи не ставив такого запитання своєму татові, хоча, можливо, воно було б цілком доречним, але все-таки я не знаю цього напевне, можу тільки снувати припущення, дивлячись на його непросте життя. Якою мірою воно було реалізоване? Коли батько помер, мені було трохи за 20 і я знав про життя дуже небагато. Сьогодні, вже старший за батька, я осягнув тільки на дрібку більше. Певно, що маю тепер значно багатший досвід, але як він переходить у знання або в те, що люди називають мудрістю? А може, приймаючи естафету, моя донька запитала б мене, як я дивлюся на своє життя, мрії, досягнення. Недавно в якомусь інтерв'ю я розповів, що почуваюся реалізованою людиною, але що це насправді означає? Аж ніяк не те, що я здійснив усі свої мрії, я здійснив аж ніяк не всі або ж — в інших випадках — скористався тими, що з'явилися досить несподівано, немов на ходу, підтверджуючи моє припущення, що мрії, звичайно, справджуються, але не так і не тоді, як ми прагнемо.

Колись я запитав свою майже 90-річну тещу: «Мамо, а що ви робите, коли маєте час тільки для себе?» — і вона зі стоїчним спокоєм, без поспіху відповіла: «Та мрію ж». Мама Меланія була запанібрата із мріями, відчувала потребу в них і розуміла їхнє значення. Минув рік, щось уже знову лишилося позаду, а попереду ще багато може змінитись у наших мріях.

А вкласти в них треба чимало. Минулий рік довів, як легко мрії можуть обертагтися на порох. Порох зрештою осяде, а нам треба жити далі, працювати далі, виховувати нащадків, доглядати старих і немічних, згадувати тих, хто відійшов, і чекати на тих, хто прийде опісля. Мріяти й вірити, що наші мрії не розсиплються, що ми гідно проживемо життя, а наші діти не звернуться до нас із запитанням, яке Єва, донька Вячеслава Липинського, постави-

ла своєму батькові, героєві роману «Забуття»: «Те, чому ти присвятив ціле життя... Тобі ж нічого не вдалося, правильно?». Хтось колись сказав, що визначення для себе великих цілей не коштує ані на крихту більше, ніж визначення малих. Так, саме встановлення цілей іще не є актом надзвичайної ваги, натомість досягнення їх — це вже велика подія. Це акт волі й міра незламності. Волю треба зміцнювати ненастанно, щодня і щохвилини, бо воля, як і нетреновані м'язи, поступово атрофується. Тільки віра й несхитність можуть, коли осяде порох, дати нам змогу — як індивідам, як громадянам, як народові — підвестися, визначити нові цілі й жити далі, працювати далі, виховувати нащадків, доглядати старих і немічних, згадувати тих, хто відійшов, і чекати на тих, хто прийде опісля. Знову мріяти. Минає черговий рік, ми прощаємося з ним як учасники і як спостерігачі подій, які він приніс. Я сам прощаюся з ним, відчуваючи збентеженість, бо, попри все лихе, що він дав світові та моїм ближнім, не маю причини скаржитися. Як сказав би Андрій, мій львівський приятель і невірний оптиміст, «тріх

ТІЛЬКИ ВІРА Й НЕСХИТНІСТЬ МОЖУТЬ ДАТИ НАМ ЗМОГУ — ЯК ІНДИВІДАМ, ГРОМАДЯНАМ, НАРОДОВІ — ПІДВЕСТИСЯ, ВИЗНАЧИТИ НОВІ ЦІЛІ Й ЖИТИ, ПРАЦЮВАТИ ДАЛІ. ЗНОВУ МРІЯТИ

нарікати». Дивлюсь у вікно, за ним гарна, сніжна, сонячна канадська зима, тож бодай одного я вже не маю в голові: уже не доводиться мріяти про гарну зиму, бо ж ось вона, на відстані випростаної руки, тепер лишилося подбати тільки про те, щоб у теплі й погідному настрої в товаристві найближчих мені людей зустріти Новий рік.

На початку року ми ухвалюємо різні постанови, що є практичними намаганнями справдити наші мрії. Одні мають намір кинути курити, другі планують дуже схуднути, треті — менше витратити або серйозніше заощаджувати, хтось хоче проводити більше часу з найближчими, а є такі, хто прагне повною мірою насолоджуватися життям. Ці практичні й в усіх аспектах корисні настанови водночас іще й дуже піднесені, і власне такі я хотів би й сам дати собі наступного року. Хотів би допомогти іншим справдити їхні мрії, а щонайменше — допомогти зберегти віру в силу тих мрій. Нехай не паралізує нас думка Гоголя, мовляв, немає нічого жалюгіднішого за несправджені мрії. Жалюгідність з'являється тоді, коли немає мрій. Не піддаваймося. Не зрікаймося мрій: не відомо, коли вони стануть потрібними. ■

Роумінг: дешевше, ніж ви очікували ;)

3G Інтернет

Вигідні пакетні
пропозиції від

€ 0,49
/Mb

Перелік країн та подробиці знайдіться на сайті

Тарифи станом на 01.09.2016 р. Додаток до тарифів ТЛ00-1986- від 2/01/2007
та ТЛ03-1568- від 4/12/2008 в редакції 1.0

Інфолінія:

(044) 225-8008

w.TravelSiM.ua

U.T.T.

5

ПРЕДСТАВЛЯЄ

20:00
ЩОСУБОТИ

РАНДЕВУ

З ЯНІНОЮ СОКОЛОВОЮ

ВІДВЕРТА РОЗМОВА. БЕЗ МАСОК ТА МІМІКРІЇ.